ਗਿਰਝਾਂ ਦਾ
ਤਿਉਹਾਰ

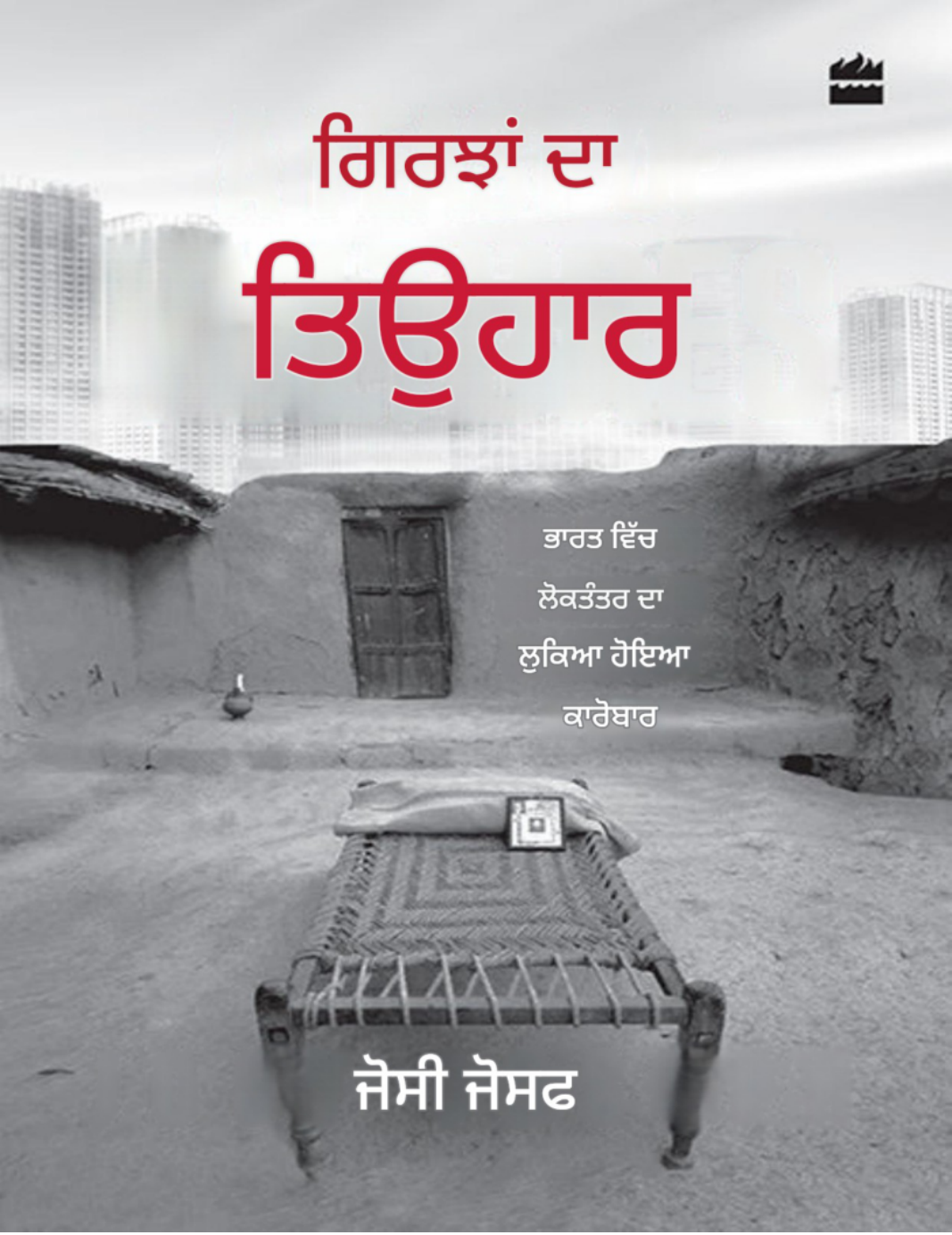

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ
ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ
ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ
ਕਾਰੋਬਾਰ

ਜੋਸੀ ਜੋਸਫ

Table of Contents

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
ਭਾਗ ਇੱਕ
ਭਾਗ ਦੋ
ਭਾਗ ਤਿੰਨ
ਉਪਸੰਹਾਰ
ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
ਦ ਮਿਡਲਮੈਨ
1. ਮਿਸਟਰ ਫਿਕਸ-ਇਟ ਡਾਊਨ ਦ ਸਟ੍ਰੀਟ
2. ਦ ਮਾਈਟੀ ਟਾਈਪਿਸਟ
3. ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲਾ
4. ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ
ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ
5. ਅਸਮਾਨ ਲਈ ਲੜਾਈ
6. ਇੱਕ ਕਤਲ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਿਗਿਆਨ
7. ਫਲਾਈ-ਬਾਈ-ਮਾਈਟ ਆਪਰੇਟਰ
ਵੱਡੀ ਲੀਗ
8. ਖੇਡ ਦੇ ਮਾਸਟਰ
9. ਅਸਧਾਰਨ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਲੀਗ
10. ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਬਾਨੀ ਲਈ ਇੱਕ ਘਰ
ਨੋਟਸ
ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ
ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ
ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ
ਕਾਪੀਰਾਈਟ
ਜਿੱਥੇ ਮੁਰਦੇ ਵੀ ਡਰਦੇ ਹਨ
1
ਸਿਰਲੇਖ ਪੰਨਾ

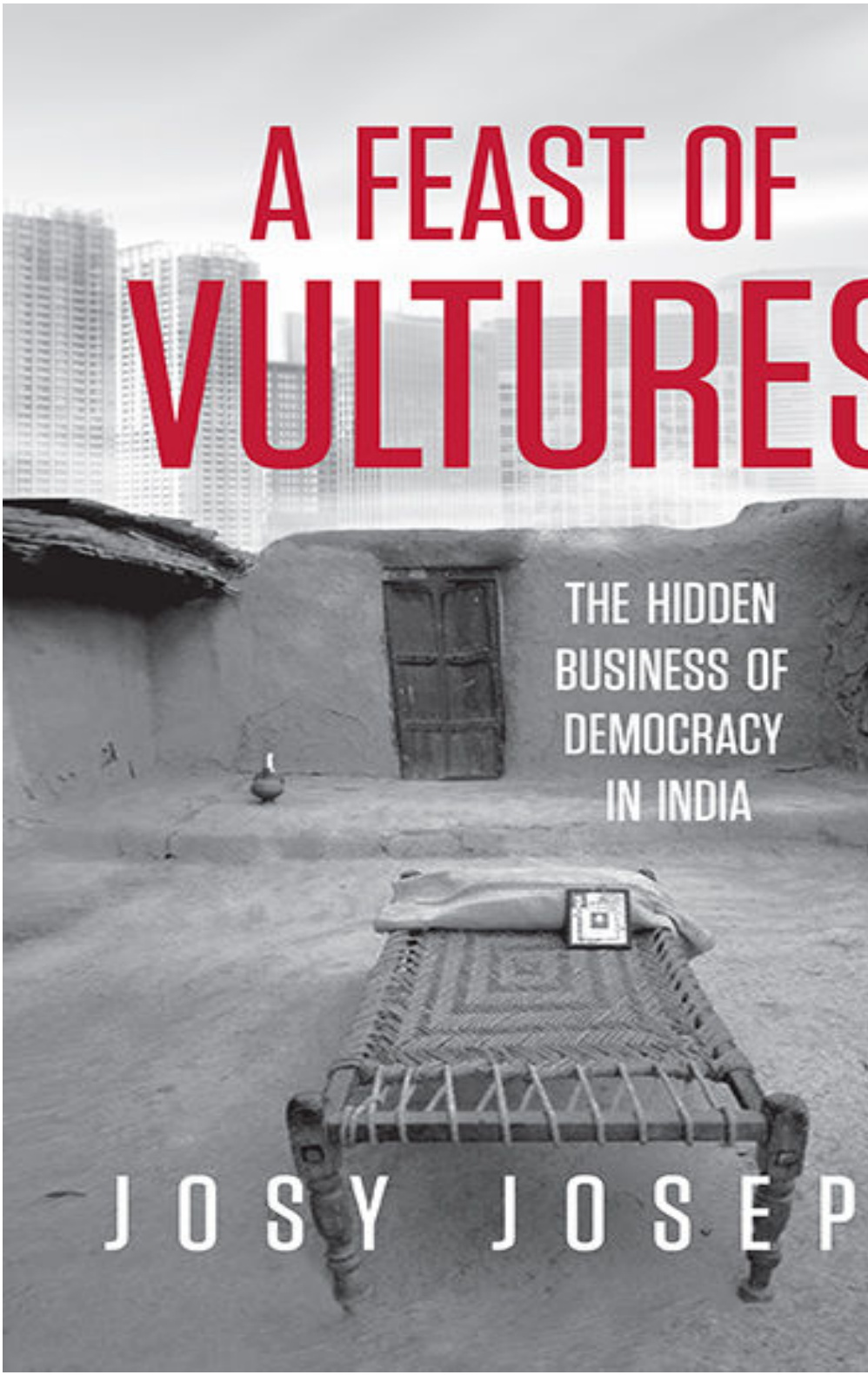
A FEAST OF
VULTURES
THE HIDDEN
BUSINESS OF
DEMOCRACY
IN INDIA
JOSY JOSEP

ਗਿਰਝਾਂ ਦਾ ਤਿਓਹਾਰ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਰੋਬਾਰ

ਜੋਸੀ ਯੂਸੁਫ਼

ਹਾਰਪਰਕੋਲਿਨਜ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਇੰਡੀਆ

ਮੇਰੀ ਧੀ ਸੁਪ੍ਰੀਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ
ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣੋ।

ਸਮੱਗਰੀ

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
ਭਾਗ ਇੱਕ
ਦ ਮਿਡਲਮੈਨ
1. ਮਿਸਟਰ ਫਿਕਸ-ਇਟ ਡਾਊਨ ਦ ਸਟ੍ਰੀਟ
2. ਦ ਮਾਈਟੀ ਟਾਈਪਿਸਟ
3. ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲਾ
4. ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ
ਭਾਗ ਦੋ
ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ
5. ਅਸਮਾਨ ਲਈ ਲੜਾਈ
6. ਇੱਕ ਕਤਲ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਿਗਿਆਨ
7. ਫਲਾਈ-ਬਾਈ-ਮਾਈਟ ਆਪਰੇਟਰ
ਭਾਗ ਤਿੰਨ
ਵੱਡੀ ਲੀਗ
8. ਖੇਡ ਦੇ ਮਾਸਟਰ
9. ਅਸਧਾਰਨ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਲੀਗ
10. ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਬਾਨੀ ਲਈ ਇੱਕ ਘਰ
ਉਪਸੰਹਾਰ
ਨੋਟਸ
ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ
ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ
ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ
ਕਾਪੀਰਾਈਟ

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਬਹੁ-ਮਾਰਗੀ ਹਾਈਵੇਅ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਅੰਤੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਮੈਟਰੋ, ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਅਤੇ ਚਮਕਦੇ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਮਾਲ, ਇਹ ਸਭ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਮੇਰੇ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਗਏ। ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਪਿੰਡ ਉੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸੜਕ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਸੀ।

ਇੱਕ ਤੰਗ ਰਸਤਾ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸ ਵੱਡੀ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਸੀ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਪਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਚੀਥੜੇ ਪਹਿਨੇ ਛੱਪੜਾਂ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਆਦਮੀ ਛੋਟੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਿਅਰਥ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

ਦਿੱਲੀ 2010 ਦੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰਮੰਡਲ ਖੇਡਾਂ (CWG) ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਿੰਗਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਖੇਡ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਈ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਜੋ CWG ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੇ ਠੇਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਕਰੱਲਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

XIX CWG, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 71 ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ 6,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਐਥਲੀਟਾਂ ਨੇ 21 ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ 272 ਈਵੈਂਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ, ਭਾਰਤ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖੇਡ ਮੇਲਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਮਿੰਗ-ਆਫ-ਏਜ ਸ਼ੋਅ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਭਗ 50,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕੁੱਲ ਖਰਚਾ ਆਇਆ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਭੀੜ-ਭਾੜ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਮਾਰਗੀ ਉੱਚੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਨਵੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਮੈਟਰੋ ਲਾਈਨਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਯਮੁਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਖਰਾਬ ਸਟੇਡੀਅਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਖੇਡਾਂ ਨੇੜੇ ਆਈਆਂ, ਬਦਸੂਰਤ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਊ ਬਲਾਕਰਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਭਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਰਕਾਰੀ ਹੋਸਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਸਵੱਛ ਭਾਰਤ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ।

ਜੁਬਲੀ ਸਪੋਰਟਸ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ, ਜਿਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੋਟਰ ਕਰਾਲਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਨੇ ਖੇਡਾਂ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਮੈਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਬਾਰੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਉਦੋਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਵਰਗੀ ਪਿਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਉਦੋਂ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੀ, ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣ ਲਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਥਾਨਕ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ, ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਜੁਬਲੀ ਸਪੋਰਟਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਲਾਪਤਾ ਆਦਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਖ਼ਬਰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਪਸ ਆਇਆ।

ਇਹ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੀ। ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਹਰ ਵੱਡਾ ਵਿੱਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਫਰਜ਼ੀ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੌਕਸੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੱਕੀ ਸੌਦਿਆਂ, ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਕਦੀ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ, ਅਕਸਰ, ਸਿੱਧੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਕਾਰਜਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਿਰਫ ਵਿੱਤੀ ਦੁਨੀਆ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਨਕਲੀ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੌਕਸੀ ਵੋਟਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਸਲ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ

ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫੋਰੈਂਸਿਕ ਹੁਨਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਇੱਕ ਗੂੜ੍ਹਾ, ਵਿਦਰੋਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ, ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ, ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਉਸ ਘਟੀਆ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਪੈਮਾਨੇ, ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੀ ਪੀੜਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਭਰੀ ਹੈ। ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਕਾਰਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਵੱਸੀ ਦੀ ਸਥਾਈ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਧੱਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਵੱਲ ਧੱਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੌਤਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀ ਅਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ 2007 ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੋਰਿਆ।

ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖੇਡ ਦੇ ਨਿਯਮ ਬਹੁਤ ਸਰਲ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਜੋ ਢਾਂਚਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਹੈ: ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਮੋਟਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣੀ, ਕਮਿਸ਼ਨ ਕਤਲ ਕਰਨਾ, ਮੀਡੀਆ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣਾ, ਅਦਾਲਤਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਹਥਿਆਉਣਾ। ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਨਿਯਮ: ਫੜੇ ਨਾ ਜਾਓ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਉਸ ਹਕੀਕਤ ਬਾਰੇ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਨਾਗਰਿਕ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸੈਲਾਨੀ, ਅਣਗਿਣਤ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਉਸ ਭਾਰਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਢਾਂਚਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵੀ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਜਾਲ ਦਾ ਅਧੂਰਾ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਉਸ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੱਕ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹਨ, ਪੁਲਿਸ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੀਡੀਆ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਰਗ ਸੱਤਾ ਹਥਿਆਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਦੋਹਰੀ ਖੇਡਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇਪਣ ਦੇ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਚਲਾਕ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤਣਗੇ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੱਚੀ ਧਮਕੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਖਾਨ ਮਾਰਕੀਟ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕੌਫੀ ਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ ਪ੍ਰਚੂਨ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਧੁੱਪ ਉੱਚੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਦਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੁਪਹਿਰ ਬਹੁਤ ਸੁਹਾਵਣੀ ਹੋ ਗਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਿੰਦੀ ਨਿਊਜ਼ ਚੈਨਲ ਦਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੋਣ ਤੱਕ, ਉਸਨੇ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਅਰਬਪਤੀ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ ਸੀ।

ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਨਰਮ ਮੌਸਮ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਗਰਮਾ-ਗਰਮ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਬਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਘੁਟਾਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਸੰਯੁਕਤ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਗਠਜੋੜ (ਯੂ.ਪੀ.ਏ.) ਸਰਕਾਰ ਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਵਿਵਾਦ ਤੱਕ ਘੁੰਮ

ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ 2011 ਸੀ, ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਾਕੀ ਸਨ, ਪਰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਭਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਵਿਸਫੋਟ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ।

ਅਰਬਪਤੀ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਨੇ ਉਸ ਸਵੇਰੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਮੁੰਬਈ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੀ ਉਡਾਣ ਲਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਦੇ ਬੌਸ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਣਹਾਨੀ ਨੋਟਿਸ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨੋਟਿਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੰਚ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਂਤ ਜਵਾਬ ਨੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਮੈਗਨੇਟ ਨੂੰ ਰਣਨੀਤੀ ਬਦਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਪੀਆਰ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੌਸ ਵੱਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। 'ਇਹ ਇੱਕ ਗਲਤੀ ਸੀ। ਬੌਸ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਨਾ ਭੇਜੇ,' ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਿਆਰੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਲੇਖ ਛਪਦਾ ਹੈ। ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟਾਂ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਦਰਜਨਾਂ ਨੋਟਿਸ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਆਡਿਟ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਬਿਜਲੀ ਵੰਡ ਕੰਪਨੀਆਂ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਵਿੱਤੀ ਬੇਨਿਯਮੀਆਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਅਰਬ ਡਾਲਰ ਦੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਨੋਟਿਸ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜ ਮੁਖੀ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਲਿਖਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਣਹਾਨੀ ਦੇ ਨੋਟਿਸ ਭੇਜਦਾ ਸੀ। ਮੁੰਬਈ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨੇਤਾ ਕ੍ਰਿਪਾਸ਼ੰਕਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬਜ਼ੀ ਵਿਕਰੇਤਾ ਤੋਂ ਕਰੋੜਪਤੀ ਤੱਕ ਦਾ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਰੂਪ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਜਾਂਚ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਮਾਣਹਾਨੀ ਦੇ ਨੋਟਿਸਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਣ 'ਤੇ ਵੀ ਓਨੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ (ਐਮਪੀ) ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਜੋ ਗੰਭੀਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਸੰਸਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਅਚਾਨਕ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਨੋਟਿਸ ਭੇਜਿਆ।

ਹਿੱਲਦੀ ਸਾਖ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਇੱਕ ਵਧ-ਫੁੱਲ ਰਿਹਾ ਉਦਯੋਗ ਹੈ। ਕੁਝ ਪੀਆਰ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਊਜ਼ਰੂਮਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਭਾਵੀ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਕੀਲ ਮਾਣਹਾਨੀ ਦੇ ਨੋਟਿਸ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁਵੱਕਿਲ ਦੀ ਸੰਭਾਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਏ, ਬੁਲਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਲਿੰਕਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਲਿਖੋ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਲੇਖ ਕਾਰਨ FDI (ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼) ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਸਾਡੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ ਹੈ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਪਨੀ - ਜਿਸਨੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮੋਬਾਈਲ ਨੈੱਟਵਰਕਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਲਾਇਸੈਂਸ ਅਤੇ ਰੇਡੀਓ ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਜਾਂਚ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ - ਅਰਬ ਸੰਸਾਰ

ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 3,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ।
ਫਿਰ ਬੁਲਾਰੇ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਮੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ, ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਟਪਕਦੇ ਹੋਏ, ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ: 'ਬੌਸ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜੋ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਹਨ - ਕਾਰ, ਘਰ, ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ, ਫਿਰ ਸੜਕ ਦੇ ਪਾਰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਬੰਗਲੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। 'ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ?'
ਫਿਰ ਤੋਂ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਮੇਰੇ ਬੌਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਾ ਸਮਝੋ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੌਫੀ ਦਾ ਖਰਚਾ ਕਿਸਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੀਟਿੰਗ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਕੀਲ ਮੈਨੂੰ ਹੋਟਲ ਅਸ਼ੋਕਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਜਿਮ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਹੋਰ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਲੋਕ, ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਵਕੀਲ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਥਾਨ ਦੇ ਕੋਲ ਕਸਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਪੈਸਾ ਖਰਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਮੁਵੱਕਿਲ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਜਿਸਦੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਜੋ ਉੱਤਰੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਮਨੀ ਲਾਂਡਰਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਪਰਾਧਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲੇਖ ਲਿਖਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਜਾਣਾਂਗੇ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ 3 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਬਜਟ ਉਪਲਬਧ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਵਿਦਾਈ ਸ਼ਾਟ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਉੱਚ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਕਿਉਂ ਜਾਣ ਦੇਵਾਂਗਾ? ਇਸ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਿੱਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।
ਮੇਰੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਅਸਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਕਿੰਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ? ਕਿੰਨਾ ਨਿਰਪੱਖ ਹੈ? ਕੀ ਇਸਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਰਿਪੱਕ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ? ਕੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਇਸਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ? ਕੀ ਇਸਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜੇ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ? ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਦੋਗਲੀਤਾ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਚੁਣੌਤੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ? ਕੀ ਹਰ ਕੋਈ ਗਣਰਾਜ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਕੀ ਇਸ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਸਵੈ-ਸੈਂਸਰਸ਼ਿਪ ਅਤੇ ਵਾਰਨਿਸ਼ਿੰਗ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਬੈਕਵਾਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤੇ, ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡੇ ਬਿਨਾਂ, ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਗਲੈਮਰ ਦੁਆਰਾ ਭਰਮਾਏ ਬਿਨਾਂ?

ਸ਼ਹਿਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ, ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਗਣਰਾਜ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਣਲਿਖੇ, ਅਣਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਵਕੀਲ ਮੀਡੀਆ ਕਵਰੇਜ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਜਨਤਕ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਰਿਸ਼ਵਤ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣ-ਧਮਕਾਉਣ ਦੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ; ਅਰਬਾਂ ਡਾਲਰ ਦੇ ਸੌਦੇ ਤਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਸਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਲਾ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਕਵਰੇਜ ਇੱਕ ਫੀਸ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਅਤੇ ਪੇਡ ਨਿਊਜ਼ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ; ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ; 'ਸਹੂਲਤ' ਇਸਦੀ ਵਧਦੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸਫਲ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ (ਕੁਝ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਅਪਵਾਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ) ਵਿਕਰੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਹੀ ਵਿਚੋਲਾ ਲੱਭਣ ਅਤੇ ਸਹੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਚਲਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਲੁਬਰੀਕੈਂਟ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀਗਤ ਸੜਨ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਰਾਜਕ ਸ਼ਹਿਰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਲ ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ (ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੇ 42 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੱਚੇ ਘੱਟ ਭਾਰ ਵਾਲੇ ਹਨ)। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਆਬਾਦੀ, ਜੋ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹੈ, ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਇਸਦੇ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਬਾਥਰੂਮ ਨਹੀਂ ਹਨ। 330 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਮ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਦਮਨਕਾਰੀ ਅਤੇ ਔਰਤ-ਵਿਰੋਧੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਸਾ ਅੱਜ ਇੱਕ ਆਮ ਹਕੀਕਤ ਹੈ।

ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਗਣਰਾਜ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਰਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਿਵੇਂ ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੱਤਾ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਤਰੱਕੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭਾਂ ਲਈ ਜਨਤਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਕਿਵੇਂ ਖਰੀਦ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਅਨੈਤਿਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੰਤਕਥਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੱਤਾ ਦੇ ਲੀਵਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਭਾਰਤੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ 'ਬੈਂਚ ਸ਼ਿਕਾਰ' ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਿਵੇਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਅਤੇ ਪੇਡ ਨਿਊਜ਼ ਇੰਨਾ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਉਦਯੋਗ? ਇੱਕ ਅਰਬਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋਏ ਅਨਾਥ ਆਸ਼ਰਮ 'ਤੇ ਬੇਝਿਜਕ ਘਰ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸੰਕਟ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਾਰਤੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ - ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ - ਇਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਰਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਭਲਾਈ ਮੁੱਖ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਹੈ: ਇਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਪੱਖ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਜਿਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵਰਜਿਤ ਰਿਜ ਜ਼ਮੀਨ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀ; ਜਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਗੀ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਕੰਪਲੈਕਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ - ਮੈਂ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਸੂਚੀ ਲੰਬੀ ਹੈ।

ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਕੈਂਡਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਟੂਡੀਓ ਦੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਸ਼ੋਅ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਅਗਲੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੇ ਸਕੈਂਡਲ ਲਈ, ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ, ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਕਹਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਣਕਹੀਆਂ ਅਤੇ ਅਣਕਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਜੋ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਲਈ ਇੱਕ ਅੱਤਵਾਦੀ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫਸਾਇਆ; ਇੱਕ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਅਰਬਪਤੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਜਾਅਲੀ ਬੈਂਕ ਗਾਰੰਟੀਆਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀਆਂ; ਇੱਕ ਨੇਤਾ ਜਿਸਨੇ ਕਾਲੇ ਧਨ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਚ-ਡੈਸੀਬਲ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰੋਤਾਂ 'ਤੇ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਨੀ ਲਾਂਡਰਿੰਗ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ: ਹਰ ਨਿਊਜ਼ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਅਣਗਿਣਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕਦੇ ਵੀ ਦਿਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀਆਂ, ਪਰ ਉਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ 1.25 ਅਰਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਦੇ ਅਸਲ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਠੰਡੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫੜਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਉਸ ਅਣ-ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ (ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ)। ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੈਨੂੰ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਹੀ ਸੁਵਿਧਾਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਵਿਚੋਲੇ ਦਾ ਅਸਲ ਯੁੱਗ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਸੰਪੂਰਨ ਸੀ। ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਰਾਜ ਸੀ ਜੋ ਆਯਾਤ ਬਦਲ ਅਤੇ ਰਾਜ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਪੁਰਾਣੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਖਸ਼ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਨਿਯੰਤਰਣਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਜਾਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸੀ। ਵਾਹਨ ਖਰੀਦਣ ਜਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ, ਸ਼ਾਇਦ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਣ ਜਾਂ ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ - ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਬਣ ਗਏ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਔਸਤਨ ਲਗਭਗ 3.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਾਲਾਨਾ ਸੀ, ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਦਬਦਬਾ ਬਣਾਇਆ, ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਵਿਕਲਪ ਸਨ। ਮੱਧ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਵਾਦਾਰ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਸੈੱਟਾਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਭਾਰਤ ਨੂੰ 1991 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਦਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਰਾਤੋ-ਰਾਤ, ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ।

1991 ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਵੀ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਬਾਲਗ ਸੀ, ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਾਗਰਿਕ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਕੰਮ, ਪਿਆਰ, ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਾਲ, ਮੇਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਟਾਈਪਰਾਈਟਰਾਂ ਤੋਂ ਟੱਚ ਸਕਰੀਨਾਂ ਵੱਲ, ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵੱਲ, ਇੱਕ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਗਈ - ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ। ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚੋਲਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਦੇਣਦਾਰ ਸੀ: ਜਨਮ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ, ਡਰਾਈਵਿੰਗ ਲਾਇਸੈਂਸ, ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ, ਨਿਯੁਕਤੀ, ਨਾਮ ਬਦਲਣਾ, ਪਾਸਪੋਰਟ, ਆਦਿ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਆਈ, ਉੱਦਮੀਆਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ; ਦਲੇਰਾਨਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿਨ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਚੀਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੀ ਵੱਡੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਗਲੋਬਲ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੇਤਾ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਦਮਨਕਾਰੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਲਈ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ।
ਭਾਰਤ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ!

ਓਹ ਅਧਿਆਪਕ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਢਿੱਲੀ ਸਿਲਿਕਾ ਰੇਤ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਵਰਤਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ - ਮੈਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਜਨਮਿਆ ਸੀ - ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਲਿਆਲਮ ਸਵਰ 'A' ਦੇ ਸਮਾਨ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਅੱਖਰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਲੱਭੇ, ਇੱਕ ਅਸਥਾਈ ਸ਼ੈੱਡ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਛੱਤ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਸਕੂਲ ਸੀ। ਇਹੀ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਅਕ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿੰਡਰਗਾਰਟਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੁਣ ਪਸੰਦੀਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਐਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸਕੂਲ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਵੈ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਫਿੱਕਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਅਹਾਤੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਬੱਸਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਅਜੇ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
ਜਿਸ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਦੀ ਇੱਕ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਬੁਖਾਰ ਕਾਰਨ ਦੌਰਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਸੰਦੀਦਾ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਅਜੇ ਵੀ ਚੰਗੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੈ - ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਬਿਮਾਰੀ।
ਚਮਕਦੇ ਚਿੱਟੇ ਸਿਲਿਕਾ-ਰੇਤ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇੱਕ ਟੁੱਟੀ ਸੜਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਇਕੱਲੀ ਟੈਲੀਫੋਨ ਲਾਈਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟਿੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਬੈਕਵਾਟਰ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀਏ। ਅਸੀਂ ਸਥਾਨਕ ਸਕੂਲ ਵੱਲ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਢਿੱਲੀ ਰੇਤ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਿਲਿਕਾ ਰੇਤ ਦੀ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਾਨਾ

ਖੁਦਾਈ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਚਿੱਟੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਥਾਂ ਕੰਕਰੀਟ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਖੋਖਲੇ ਟੋਇਆਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਅਕਸਰ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਖੁਦਾਈ ਇਕੱਲੇ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਕੁਝ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਦਾਰ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਕਬਾਇਲੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਵਕ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜੈਵ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਹਨ, ਵਪਾਰੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਸਮਰਥਨ ਨਾਲ, ਕੋਲਾ, ਲੋਹੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਣਿਜਾਂ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਬੁਲਾਏ ਘੁਸਪੈਠ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਬਗਾਵਤ ਨੇ ਜੜ੍ਹ ਫੜ ਲਈ ਹੈ। ਕਬਾਇਲੀ ਲੋਕ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਦਰੋਹੀ, ਇੱਕ ਅਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਰਾਜ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੇ ਏਜੰਟ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਬੇਰਹਿਮ ਉੱਦਮੀ ਵਰਗ ਆਪਣੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਖੇਡਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਬਗਾਵਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਧਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਵੀ ਹਨ। ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਟਕਰਾਅ ਇੱਥੇ ਭੜਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ - ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਵਿਦਰੋਹੀ, ਅਗਵਾਕਾਰ, ਗੁੰਡੇ, ਮੁਖਬਰ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟਕਰਾਅ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ - ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਬਗਾਵਤਾਂ ਲਗਭਗ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਜਿੰਨੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਲਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਗਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਮੀਡੀਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਗਲਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਲਾ, ਅਕਸਰ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਭਾਸ਼ਣ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬਦੇਹ ਠਹਿਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬੇਹਿਸਾਬੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਥਾਪਨਾ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਚੀਨ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਹਰੀ ਤਾਕਤਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਕਿਤਾਬ 2015 ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਭੂਤ - ਐਨਜੀਓ - ਨੂੰ ਮੁੜ ਖੋਜਿਆ ਸੀ - ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਡੇਗਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਿੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹੈ। ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ - ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਜਾਂ ਦਵਾਈ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅੰਡਰਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਡਿਗਰੀ ਦੀ ਸੀਟ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਰਹੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਾਖਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਟਿਊਸ਼ਨ ਫੀਸ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਬੈਂਕਿੰਗ ਠੱਗ, ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਘੁਟਾਲੇਬਾਜ਼, ਤਸਕਰ, ਦਲਾਲ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਿਠਾਈ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੱਕ, ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ - ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਖੇਤਰ ਜੋ ਮੰਦੀ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਚ

ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸ਼ੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਘਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਫਿਕਸਡ-ਲਾਈਨ ਫ਼ੋਨ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਾਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਸੇਪੀਆ-ਰੰਗੀ ਯਾਦ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਮੋਬਾਈਲ ਫ਼ੋਨਾਂ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰਾਜ-ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੰਪਨੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭਕਾਰੀ ਅਤੇ ਜੀਵੰਤ ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਬਚਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।
ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ, ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ, ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ, ਰੈਗੂਲੇਟਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਢਿੱਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਲੁੱਟ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਨਤਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਰੂਪਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
ਹੋਟਲ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਜੀਤ ਬੀ. ਕੇਰਕਰ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸ ਸਬ-ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ ਜਿਸਨੇ ਇਸਦੀ ਸਹਾਇਕ ਕੰਪਨੀ, ਹੋਟਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਹੋਟਲਾਂ ਦਾ ਵਿਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਵਿਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਕੇਰਕਰ ਬੋਰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ, ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਖਰੀਦਦਾਰ ਵਜੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੋਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਖਰੀਦ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ।

ਕੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਇਸਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਟੋਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਗੇਟਡ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਿਰਜ ਰਹੇ ਹਨ, ਗੰਭੀਰ ਪਰਤਾਵਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਯਤਨ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੂਚਨਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਕਾਰਕੁੰਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਲਿਤਾਂ ਵਰਗੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਬੇਰਹਿਮ ਰਾਜ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਮਬੰਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਉੱਭਰ ਆਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ, ਇੱਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰ ਉੱਠੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਰਵਿੰਦ ਕੇਜਰੀਵਾਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ, ਆਮ ਆਦਮੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਜਲਦੀ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਹਿੰਦੂਤਵ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸਮਰਥਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ 2014 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ

ਲਈ ਸਥਾਪਤੀ ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਵੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਨੌਜਵਾਨ ਦੇਸ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਵਿੱਚ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਤਿਆਰ ਹੋਈ, ਦਲਿਤ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਸੈਂਟਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (HCU) ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰੋਹਿਤ ਵੇਮੁਲਾ ਦੀ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਲਾਮਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ - ਇੱਕ ਅਸਥਿਰ ਮੁੱਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਵੀ ਅਰਥਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਹਨ। HCU ਤੋਂ ਪਰੇ, ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ - ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਜੋ ਤਾਜ਼ਗੀ ਭਰਪੂਰ ਸਮਾਨਤਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦ ਹਨ। ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (JNU) ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇਸ਼ਧ੍ਰੋਹ ਦੇ ਦੋਸ਼, ਫਿਰ HCU ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਹਿੰਸਾ, ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਲਾਮਬੰਦੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨੌਜਵਾਨ ਲਹਿਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤ ਲਵੇਗੀ ਜੋ ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਗਿਰਝਾਂ ਲਈ ਤਿਉਹਾਰ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਇੱਥੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ। ਇੱਕ ਸਿਧਾਂਤਕ, ਅਕਾਦਮਿਕ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟਰ ਦੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਗਟਰ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਇੱਕ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

ਜਿੱਥੇ ਮੁਰਦੇ ਵੀ ਡਰਦੇ ਹਨ

ਸ਼ਾਹਦਾ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਵਾਢੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪਈ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਰਭਵਤੀ ਅਤੇ ਦੁਖੀ। ਕੁਝ ਕਿਸ਼ੋਰਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਲੈਂਪ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਦੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਨਵਰ ਹੁਸੈਨ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵੇਖੀ। ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡਰ ਸੀ, ਪਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਸ਼ਾਹਦਾ, ਜਿਸਦਾ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਜਣੇਪੇ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਕੁਝ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸੀ।

ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਨਵਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 3 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਕਸਰ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਹਿਰਦੇਚਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਲਈ ਬੁਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਥਕਾਵਟ ਵਾਲੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿ ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਉੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਭਟਕਾਅ ਸਨ।

‘ਇਹ ਵੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਹਨ,’ ਅਨਵਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਈਟੀਓ (ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਦਫ਼ਤਰ) ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਸਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਮਿੱਠੀ ਕੌਫੀ ਪੀ ਰਹੇ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਅਸਤ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਜੰਕਸ਼ਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਮੀਡੀਆ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਕਲੇਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸੜਕ ਹੈੱਡ ਹੈ, ਇੱਕ ਬੱਸ ਆਈ ਅਤੇ ਉਹ ਲਗਭਗ 15 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਦਾਊਦ ਨਗਰ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਸ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਦਾ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਗਵਾਹ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸੀ। ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਡਾਕਟਰ ਉਪਲਬਧ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਹੁਣ ਵੀਹਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਹੈ।

ਉਸ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ: ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਮਾਰਗ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਸੜਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਹਸਪਤਾਲ। 2006 ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਨਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੱਕ ਇੱਕ ਸੜਕ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ

ਇੱਕ ਮੁਰਖਤਾਪੂਰਨ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਖੋਜ ਸੀ: ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ, ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਦੇ ਲੀਵਰਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣਾ। ਜਿਸ ਪੱਕੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਇੱਕ ਟੈਕਸੀ ਮੈਨੂੰ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਬਾਅਦ ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਲੈ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਉਸਦੀ ਲਗਨ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ।

ਅਨਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦਾ ਨਿਯਮਤ ਦੌਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਭਾਰਤੀ ਹੁਨਰ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਫਕੇਸਕ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਹੀ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ।

ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰੀ ਰਘੁਵੰਸ਼ ਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਹਫ਼ਤੇ ਬੀਤਦੇ ਗਏ, ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਟਾਫ਼ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨਵਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਰਕੋਨ (ਇੰਡੀਅਨ ਰੇਲਵੇਜ਼ ਕੰਸਟ੍ਰਕਸ਼ਨ ਕੰਪਨੀ), ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੰਪਨੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪੇਂਡੂ ਸੜਕ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੜਕਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬਸਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੜਕ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਹਿਰਦੇਚਕ ਤੱਕ ਇੱਕ ਸੜਕ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਅਨਵਰ ਹੈਰਾਨ ਸੀ।

ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੜਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੋੜ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਸੜਕ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਹਾਈਵੇਅ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਲੇਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਲਗਭਗ 18 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੈਦਲ ਸਿਰਫ਼ 3 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸੀ। 'ਸੜਕ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ,' ਅਨਵਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। 2008 ਤੱਕ, ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੜਕ ਸਥਾਨਕ ਆਬਾਦੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਨਤਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਵਾਂਗ, ਜੇਕਰ ਇਸਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਇਸਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ - ਠੇਕੇਦਾਰ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਅਤੇ ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ।

ਅਨਵਰ ਨੇ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਹਿਰਦੇਚਕ ਦਾ ਸੜਕ ਸੰਪਰਕ ਸੀਨੀਅਰ-ਪੱਧਰੀ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ। 'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ,' ਅਨਵਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਰੇਤ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤਾਇਨਾਤ ਹਨ ਅਤੇ ਪੋਕਰ-ਫੇਸ ਵਾਲੇ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨਿਸਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਸਤੂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ - ਅਤੇ ਇਹ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਅਨਵਰ ਵਰਗੇ ਹੋ। ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਨਤਕ ਸਥਿਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

2008 ਵਿੱਚ ਬਿਹਾਰ ਲਈ ਪੇਂਡੂ ਸੜਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਮੰਤਰੀ ਰਘੁਵੰਸ਼ ਪ੍ਰਸਾਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਰਕੋਨ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਨੂੰ ਝਾੜ ਪਾਈ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ

ਹਿਰਦੇਚਕ ਤੱਕ ਨਵੀਂ ਸੜਕ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੜਕ ਬਣਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਇਰਕੋਨ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦਾ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਤਬਾਦਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਨਵਰ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। 'ਜੇ ਸੜਕ ਬਣ ਗਈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਵਾਂਗੇ,' ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਏ। ਉਸਨੇ ਪੇਂਡੂ ਸੜਕ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ - ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਵੀਕਾਰ ਕਿ ਭਲਾਈ ਬੇਜਾਨ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਓਵਰਰਾਈਡ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਲਈ ਇੱਕ ਸੜਕ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਨਵਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਬਣ ਗਿਆ, ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਉਕਸਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਰਕੋਨ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਭਾਰਤੀ ਚਾਲ ਚਲਾਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹਿਰਦੇਚਕ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੜਕ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹਿਰਦੇਚਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇਗੀ।

2009 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਬਿਹਾਰ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਪੇਂਡੂ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਅੰਤਿਮ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸੀਮਤ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ - ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਅਤੇ ਛਪਰਾ - ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਨਵਰ ਦਾ ਅਰਵਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇੱਕ ਹਮਦਰਦ ਇਰਕੋਨ ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਜੋ ਅਨਵਰ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ, ਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੜਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਪਵਾਦ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਫਿਰ ਵੀ, IRCON ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਅਸਲ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਨਵਰ ਦੀ ਸੜਕ ਅਰਵਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੀ। ਅਨਵਰ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ 2010 ਤੱਕ, ਸੜਕ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਅਰਵਾਲ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਚੌਦਾਂ ਸੜਕਾਂ 2014 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ। 'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ,' ਅਨਵਰ ਨੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ।

ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ, ਅਨਵਰ ਇੱਕ ਆਈਕਨ ਬਣ ਗਿਆ, ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਸਨੇ ਸੜਕ ਬਣਾਈ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਬਾਰੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ, ਅਨਵਰ ਨੇ 2011 ਦੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਲੜਨ ਲਈ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ। ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਾਨ ਕੀਤੇ ਕੁਝ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਵਾਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ। ਪਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਹੈ। ਅਨਵਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਗਿਆ, 3,000 ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਛਿਆਨਵੇਂ ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਖਰਚ ਕੀਤਾ, ਮੁਸਲਿਮ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ, ਅਨਵਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ, ਇੱਕ ਖਾਸ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਜੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਵੰਡ - ਇਹ ਸਭ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੁਣ ਸਥਾਨਕ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਨਵਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੀ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਨਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਜਟ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਚੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ

ਅਕੁਸ਼ਲ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹਨ। ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੇਕਿਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਫੰਡ ਹੜੱਪ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਪੰਚ ਜਲਦੀ ਹੀ SUV ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਘਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਪੇਸ਼ੇਵਰ' ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ 'ਬੋਲੇਰੋ ਮੁਖੀਆ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ, ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬੋਲੇਰੋ SUV ਖਰੀਦੀ ਸੀ।

ਚੋਣ ਹਾਰ ਨੇ ਅਨਵਰ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਨਹੀਂ ਢਾਹਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਸਪਤਾਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਜਟ ਅਲਾਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਲਈ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਭਰੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਇਹ ਹਸਪਤਾਲ 'ਆਪਕੀ ਸਰਕਾਰ, ਆਪਕੇ ਦੁਆਰ' (ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ) ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਲਾਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

"ਹਰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਇੱਕ ਥਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਕਾਸ਼ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪੈਸੇ ਹੁੰਦੇ," ਅਨਵਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

ਜਦੋਂ 2008 ਵਿੱਚ ਸੜਕ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ: ‘ਜੇ ਤੁਸੀਂ 10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ।’ ਰਿਸ਼ਵਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਬੂਸਟਰ ਸ਼ਾਟ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀ ਡਰਾਉਣੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਨੂੰ ਚਲਦਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਸਹੀ ਰਕਮ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਤਾਰਾਂ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਸਹੀ ਵਿਚੋਲੇ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੌ ਮੀਟਰ ਦੂਰ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਕੋਟਲਾ ਸਟੇਡੀਅਮ ਦੀਆਂ ਫਲੱਡ ਲਾਈਟਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੰਡੀਅਨ ਪ੍ਰੀਮੀਅਰ ਲੀਗ (ਆਈਪੀਐਲ) ਦਾ ਕ੍ਰਿਕਟ ਮੈਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੜਕਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਟੇਡੀਅਮ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਪੇਸਸ਼ਿਪ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।

ਅਨਵਰ ਨੇ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ: ‘ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਸਟੇਡੀਅਮ ਨੂੰ ਬੰਬ ਨਾਲ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਮਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੀ ਗਲਤ ਹੈ?’ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਸਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜੋ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਅਨਵਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਭਾਰਤ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਚ ਖੇਡ ਕੇ ਬਿਜਲੀ ਕਿਵੇਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹ੍ਰਿਦੈਚੱਕ ਵਰਗੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬਿਜਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਲਪੇਟ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਹ੍ਰਿਦੈਚੱਕ ਪਿੰਡ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਅਨਵਰ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਚੀ ਗਵੇਰਾ ਵਰਗੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਰੋਲ ਮਾਡਲ

ਬਾਰੇ ਪੁੱਛੋ, ਅਤੇ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਮੋਤਾਲੀ ਖਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਮਰੇਡ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਖਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਰਵਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਗਰੀਬੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਲਈ ਇੱਕ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਸੀ। ਅਰਵਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਹਿੰਸਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਦਾ ਲੰਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ-ਅੱਤਵਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਨਵਰ ਇਸਦਾ ਬੁੱਕਕੀਪਰ ਸੀ। ਉਹ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕਾਂ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਲੱਖਣ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ 6,38,000 ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਨਾਗਰਿਕ ਆਪਣੀਆਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਕੁਸ਼ਲ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ, ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਕੇਸ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹਿਰਦੇਚਕ ਨਾਮ ਹਿਰਦੇ, ਜਾਂ ਦਿਲ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹਰਦੇਵ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਟੁਕੜਾ ਸੀ। ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਇਸਨੂੰ ਹਿਰਦੇਚਕ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸਦਾ ਅਸਲ ਮੂਲ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਇਸਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਘੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਦੇਖੇ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਪਿੰਡ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਰ, ਬਾਜ਼ਾਰ-ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਪਿੰਡ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜਦੋਂ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ 2014 ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਅਨਵਰ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿਹਤ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਹਰਸ਼ਵਰਧਨ ਦਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੀ। ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ। ਪਰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

"ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਜੋ ਇਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ," ਅਨਵਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੇ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਿਵਾਸੀ ਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਚਲਾਉਣਾ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲਈ ਹਸਪਤਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

'ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਸਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂ ਜੋ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਇਸ ਲਈ ਪੈਸੇ ਮੰਗੇਗਾ,' ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

ਅਨਵਰ ਦੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦੌਰੇ ਆਧੁਨਿਕ

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਟਿਊਟੋਰਿਅਲ ਹਨ। ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੱਕ, ਉਹ ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਢਾਂਚੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਹਵਾਲਾ ਮੈਨੂਅਲ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੱਕ ਸੜਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਕਿਹੜੇ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕੌਣ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹਸਪਤਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ।

ਅਨਵਰ ਅਕਸਰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੱਸੀ ਹੋਈ ਮੁੱਠੀ ਉਛਾਲਦਾ ਹੈ: 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਲੜਦੇ ਰਹੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਿਸਦੇ ਤੁਸੀਂ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਲੜਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।'

ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਰ ਰਹੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਥਾਨਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਟਾਈਪਿਸਟਾਂ, ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿਸਟਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ।

ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕ ਵੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਨੂੰ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਆਕਾ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਫਰਮਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਕਸਰ ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨਾਲ ਜੂਆ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਬੇਤਾਬ ਹੈ: ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ, ਇਹ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਸਪਤਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਅਮੀਰਾਂ ਲਈ, ਕਈ ਅਰਬ ਡਾਲਰ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੌਦੇ ਲਈ ਮਨਜ਼ੂਰੀਆਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਹੀ ਵਿਚੋਲੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬੇਸ਼ੱਕ: ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਹੀ ਆਦਮੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ (ਕਾਫ਼ੀ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ) ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਅਧਿਐਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਇਹ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚੋਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਉਦਯੋਗ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਦੀ-ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸਮਾਜਿਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਲਾਇਸੈਂਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਟੈਕਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਪੜਾਸੀ ਜਾਂ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਸਹਾਇਕ, ਇੱਕ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਜਕਰਤਾ ਜਾਂ ਆਈਵੀ ਲੀਗ ਡਿਗਰੀ ਧਾਰਕ, ਸਾਰੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫਿੱਟ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਹੌਲ ਸਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਕਾਰਜਕਰਤਾ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਰਬਾਂ ਡਾਲਰ ਦੇ ਸੌਦੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਫਲ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਚੋਲੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਾਫ਼ੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੀਡੀਪੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਕਾਲੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਇਹਨਾਂ ਸੁਵਿਧਾਕਰਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਫੀਸਾਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ, ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ - ਜਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸੌਦੇ

ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਮੋੜਨ ਲਈ ਅਤੇ, ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਭੀੜ ਅਤੇ ਵੋਟਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਲਈ।

ਹਰ ਸਵੇਰੇ ਲਗਭਗ 8.30 ਵਜੇ, ਮੁਹੰਮਦ ਸਰਫਰਾਜ਼ ਖਾਨ, ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ, ਜਿਸਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਸਕਾਰਫ਼ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਦੋ ਅਲਮਾਰੀਆਂ, ਇੱਕ ਮੇਜ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਧੂੜ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਅਤੇ ਵਰਾਂਡੇ ਨੂੰ ਝਾੜੂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਤਾਲਾ ਲਗਾ ਕੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਕ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਲਈ ਰੁਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਕਲੀਨਿਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦਾ ਰੁਟੀਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਕੋਈ ਡਾਕਟਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੰਪਾਊਂਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਦਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?' ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਖਾਨ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਤਨਖਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਨੇੜਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਗਯਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲਗਭਗ ਦੋ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਯੂਨਾਨੀ ਡਾਕਟਰ ਹਿਰਦੇਚਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਖਾਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਮਰਾ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ, ਕੋਈ ਅਜੇ ਵੀ ਨਿਯੁਕਤ ਡਾਕਟਰ ਵਜੋਂ ਤਨਖਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਂ ਹਨ।

ਮੁਹੰਮਦ ਸੈਫੁੱਲਾ ਅੰਸਾਰੀ, ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਯੂਨਾਨੀ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਡਾਕਟਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮੈਡੀਕਲ ਪ੍ਰੈਕਟੀਸ਼ਨਰ ਲਾਇਸੈਂਸ ਉਸਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼, ਉਸਨੂੰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਮਰੀਜ਼ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦਸਤ, ਟਾਈਫਾਈਡ, ਮਲੇਰੀਆ, ਫਾਈਲੇਰੀਆ, ਆਦਿ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹਨ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਦੋ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਡਾਕਟਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਪੋਸਟਮਾਸਟਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਮਰਿਆਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਅੰਸਾਰੀ ਦਾ ਕਲੀਨਿਕ ਹਨ, ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਾਲਾ ਵਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ, ਪਲਾਸਟਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਦਬੂ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ, ਪਰ ਮੱਛਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀੜਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਇੱਕ ਤੰਗ ਸੜਕ ਹੈ, ਜੋ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਮਾਰਗ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੜਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਨਵਰ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ, ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਜੀਵਨ ਰੇਖਾ ਹੈ।

ਇਹ ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਨੂੰ ਕਲੇਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਹਸਪਤਾਲ, ਇੱਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਦਾ NH 98 ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪਟਨਾ ਨੂੰ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ, ਇਹ ਗ੍ਰੈਂਡ ਟਰੰਕ ਰੋਡ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ 2,000 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਤੱਕ ਟੁੱਟੀ ਸੜਕ ਉਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦੀ।

ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸੜਕ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਨਿੱਜੀ ਵਾਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ, ਤਾਂ ਵਿਕਲਪ ਇੱਕ ਟ੍ਰੈਕ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਸਬਸਿਡੀ ਵਾਲਾ ਜਨਤਕ ਆਵਾਜਾਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮੋਟਰੇਬਲ ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਇਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਵਾਇਤੀ ਵੰਡਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੌਜੂਦਾ ਰਸਤਿਆਂ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਵੰਡਦੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਘੇਟੋ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀ ਦਵਾਈ ਕੇਂਦਰ ਮੁਸਲਿਮ ਕੁਆਰਟਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਬਾਣੀਆ ਅਤੇ ਭੂਮੀਹਾਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਯਾਦਵ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਮਹਾਦਲਿਤ ਕੁਆਰਟਰ ਵੀ ਹਨ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨੇੜੇ। ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੇਟੋ ਮਾੜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੈਨੀਟਾਈਜ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਬਦਬੂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਾਬਣ ਦੇ ਡੱਬੇ ਹਨ।

ਪਿੰਡ ਆਪਣੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਲਈ ਹੈਂਡ ਪੰਪਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਅਮੀਰ ਘਰਾਂ ਕੋਲ ਨਿੱਜੀ ਹੈਂਡ ਪੰਪ ਹਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਕੁਝ ਆਮ ਪੰਪਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਮੱਧ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇੱਥੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਪਾਈਪ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪੰਪ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧਾ ਪੀਂਦੇ ਹਨ; ਕੁਝ ਇਸਨੂੰ ਉਬਾਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਗਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰੋਗਾਣੂਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸੜਕ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਜਾਓ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਇੱਕ 'ਮੀਠਾ ਕੁਆਂ' (ਮਿੱਠਾ ਖੂਹ) ਹੈ। ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਖੂਹ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸਨੂੰ ਡੰਪਿੰਗ ਗਰਾਊਂਡ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਸਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹਨ,’ ਅੰਸਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।’

ਅਸੀਂ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਅੰਸਾਰੀ ਦੇ ਕਲੀਨਿਕ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੌ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੁਆਰਟਰ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਅਸੀਂ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਆਂਗਣਵਾੜੀ (ਕਿੰਡਰਗਾਰਟਨ) 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ।

‘ਇਹ ਹਸਪਤਾਲ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਟ੍ਰਾਂਸਫਾਰਮਰ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਟ੍ਰਾਂਸਫਾਰਮਰ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਅਰਥ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਰਾਜ ਬਿਜਲੀ ਬੋਰਡ ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਜਲੀ ਟ੍ਰਾਂਸਮਿਸ਼ਨ ਲਾਈਨਾਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ

ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਤੱਕ ਖਿੱਚਣ, ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਯੋਜਨਾ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੀਜ਼ਨ ਦੇ ਚੌਲ, ਮੱਕੀ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਰੋਤ ਸੀ। ਫਿਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੰਕਰੀਟ ਦੇ ਖੰਭੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟ੍ਰਾਂਸਮਿਸ਼ਨ ਲਾਈਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਥੇ ਬਿਜਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਭਾਰਤੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ 56 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਲ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, 300 ਤੋਂ 400 ਮਿਲੀਅਨ ਭਾਰਤੀ, ਲਗਭਗ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਆਬਾਦੀ, ਬਿਜਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਲੈਂਪਾਂ ਨਾਲ ਜਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਬਿਜਲੀ ਹੈ; ਇਸਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੇਟ ਵਾਲੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਿੱਜੀ ਡੀਜ਼ਲ ਜਨਰੇਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

2015 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਚੱਕਰ ਲਗਾਏ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹੀ ਵਿਚੋਲੇ ਲੱਭੇ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਸੁਚਾਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਹਿਲਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਪਕਰਣ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਉਪਕਰਣ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਬਿਜਲੀਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਲਗਭਗ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਜੁਲਾਈ 2016 ਵਿੱਚ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਿੰਡ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਅਜੇ ਵੀ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ 'ਤੇ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਹੁਣ ਬਿਜਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਐਪ ਹੈ, ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਇੱਕ ਬਿਜਲੀ ਵਾਲਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਸਪਲਾਈ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਾਈਨ ਨੇ ਦੂਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਯਾਦ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਘੱਟ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਅਕੁਸ਼ਲ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਚੋਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਨਿਯਮਿਤ ਯਾਤਰੀ ਹੈ; ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਲਈ, ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲੇ ਲੱਭਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ।

‘ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਹਸਪਤਾਲ ਕਦੋਂ ਬਣੇਗਾ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਲਦੀ ਮਰ ਜਾਣਗੇ,’ ਅੰਸਾਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹਾਲੀਆ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਲਗਭਗ 66 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਵਸਨੀਕਾਂ ਕੋਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦਵਾਈਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ 31 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਲਈ 30 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ 28 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਰਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਪਲਬਧ ਹਸਪਤਾਲ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਦੇ 66 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹਨ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਭਾਰਤ ਅਜੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪੇਂਡੂ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਲਗਭਗ 70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਬਾਦੀ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ

ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੈ; ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲੀ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤ ਸਿਰਫ 3 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ।

2 ਅਕਤੂਬਰ 2014 ਨੂੰ, ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਪੁਲਿਸ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਜਮੀਲ ਖਾਨ ਨੇ ਪੇਟ ਦਰਦ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਕਲੇਰ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਕੋਈ ਵੀ ਦਵਾਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਗੜਨ ਲੱਗੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਟਨਾ ਦੇ ਇੱਕ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। 90 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਬੀ ਖਸਤਾਹਾਲ ਸਵਾਰੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਪਟਨਾ ਦੇ ਇੱਕ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚੇ, ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਜਨਮ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਸੀ।

ਦੁਪਹਿਰ 1 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ, ਜਦੋਂ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਧੁੱਪ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਥਾਨਕ ਸਕੂਲ ਗਏ। ਇਮਾਰਤ ਖੰਡਰ ਸੀ, ਬੱਚੇ ਬਾਹਰ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਧਿਆਪਕ ਇੱਕ ਸਟਾਫ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਭੀੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਸਦਾ ਫਰਸ਼ ਅਸਮਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਢਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਛੱਤ ਵਿੱਚੋਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ; ਜੇਕਰ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲਦਾ। ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਚੌਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਕੁਝ ਦਾਲ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ, ਲਗਭਗ 470 ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਸਕੂਲ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਮੁਹੰਮਦ ਫਕਰੂਦੀਨ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਪੋਲੀਓ ਦੀ ਲਾਗ ਕਾਰਨ ਲੱਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰ ਰਸਤੇ 10 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। 'ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਔਜ਼ਾਰ ਹਨ; ਜਨਗਣਨਾ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚੋਣਾਂ ਤੱਕ, ਸਾਨੂੰ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣਾ, ਮੁਰੰਮਤ ਦਾ ਕੰਮ, ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਆਮ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਖਰਚਿਆਂ ਲਈ 24,000 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਚਾਕ, ਡਸਟਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਰੀਦਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ, ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਮੁਰੰਮਤ ਦੇ ਕੰਮ ਵੀ ਪੂਰੇ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। 'ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਵੀ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨਿਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਮਈ 2014 ਵਿੱਚ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋਏ ਫੇਰਬਦਲ ਅਤੇ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਸਕੂਲ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਠੇਕੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਨਿਯਮਤ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਪਰ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਮੂਲੀ ਤਨਖਾਹਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜ ਜਾਂ ਛੇ-ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਦੋ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ‘ਇਹ ਬਾਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੁਕਸਾਨੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੀ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਫਰਸ਼ ਗਾਇਬ ਸਨ, ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਤਰੇੜਾਂ ਸਨ, ਪੀਲਾ ਰੰਗ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ

ਛਿੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਛੱਤ ਲੀਕ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਢਾਂਚਾ ਧੂੜ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਉਸ ਸਾਲ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਪ੍ਰੈਲ 2014 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ ਜਦੋਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਅਕਤੂਬਰ-ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਹੀ ਆਈਆਂ। 'ਅੱਧਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸੈਸ਼ਨ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੀਨੀਅਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ,' ਸਕੂਲ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹਨ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਅਧਿਆਪਕ ਹਨ। 'ਪਹਾੜਪੁਰ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ (ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ) ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਔਰਤ ਅਧਿਆਪਕ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,' ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਪਲੈਨਿੰਗ ਐਂਡ ਐਡਮਿਨਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ (NIEPA) ਦੇ ਇੱਕ ਹਾਲੀਆ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇੱਕ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਐਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਕਲਾਸਰੂਮ ਸੀ। ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ, 1,200 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇਮਾਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹਨਾਂ ਨੋ-ਰੂਮ ਜਾਂ ਸਿੰਗਲ-ਰੂਮ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਲਗਭਗ 27 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਕੂਲ ਸਿੰਗਲ-ਟੀਚਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਵਿੱਚ ਔਸਤਨ ਸੌ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ।
ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ-ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਨੁਪਾਤ, ਜੋ ਕਿ ਚਾਲੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਨੁਪਾਤ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ: ਪ੍ਰਤੀ ਅਧਿਆਪਕ ਤੀਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ, 2009 ਨੇ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀਜਨਕ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਪੂਰਨ-ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਲੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਠ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਮਹਾਨ ਗਣਰਾਜ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਇਹ ਵੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ।
ਹਿਰਦੇਚਕ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਐਕਟ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 'ਪਹਿਲਾਂ, ਅਸੀਂ ਨਿਯਮਤ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸੀ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚਾ ਸੁਧਰੇ,' ਇੱਕ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਐਕਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੱਕ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕੱਢਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਬੋਰਡ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।
ਫਿਰ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ? ‘ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੇਡ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।
ਇੱਕ ਔਰਤ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਇੱਕ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਜਗਾਇਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਉਬਾਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੁੱਧ, ਚਾਹ ਅਤੇ ਖੰਡ ਮਿਲਾਈ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਬਾਲਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਚਾਹ ਪਰੋਸੀ ਗਈ, ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। 'ਪਰੋਸਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ

ਮਿੰਟ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ,' ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖੋਂ ਸਮਝਾਇਆ।

ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਖਿੜਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੰਜਰ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਖਿੜਕੀ ਦੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੇਲਿੰਗਾਂ ਮਰੋੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। 'ਇੱਕ ਰਾਤ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖਿੜਕੀ ਦਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੇਲਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀਆਂ ਡੇਢ ਬੋਰੀਆਂ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਈਆਂ,' ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਚੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਬਣਾਏ ਚੌਲ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਬੇਤਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਉਦਾਸੀਨ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਕਿਵੇਂ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਖੋਹ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਹਿਰਦੇਚਕ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਹੈ, ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ - ਅਤੇ ਇਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ।

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਹੁਣ ਸਾਰੀਆਂ ਚਰਚਾਵਾਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਰਮਾਣ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ, ਸਮਾਰਟ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਈਟੀ ਪਾਵਰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਸਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਹਿਰਦੇਚਕ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਲੇਰ ਵਿੱਚ 3 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੂਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹੀ ਉਹ ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਉਜਾੜ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਸੂਨ ਦੌਰਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੀਂਹ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜ ਕੇ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਜਾਮੇ ਅਤੇ ਪੈਂਟ ਲਪੇਟਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਛੱਤਰੀ ਵੀ ਇੱਥੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਲਗਜ਼ਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹਿਰਦੈਚਕ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਰੁਮਾਲ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਤੁਰ ਸਕਣ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ, ਰੁਮਾਲ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਰੁਮਾਲ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਭੱਜਦੇ ਹਨ। ਹਿਰਦੈਚਕ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਮੁੰਡੇ ਹੀ ਇਸ ਟ੍ਰੈਕ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੀ ਲਗਭਗ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁੜੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸੜਕ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਵਾਹਨ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਮਾਪੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਖਰਚਾ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕਲੇਰ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਭੇਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੁੜੀਆਂ ਘਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਸੜਕ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਦਰਦ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ। ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਬੱਸ ਉਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ 12 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਸ਼ੌਕ ਕਲੱਬ ਹਨ। ਉਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਧਿਆਪਕ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਯਮਤ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਟੂਰ 'ਤੇ ਭੇਜਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੈਰੀ ਪੋਟਰ

ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਮਾਸਟਰ ਸ਼ੈੱਫ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਿਰਦੇਚਕ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਲਈ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਰਕਾਰ ਹੈ; ਪੈਸੇ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਇਹ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਭਾਰਤੀਆਂ, ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨੇ ਵਧਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਉਛਾਲ ਦਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣਿਆ ਹੈ।

ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਫ਼ਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹਿਰਦੇਚਕ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕਾਰਜਬਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਆਈਆਈਟੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ,' ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਕਈ ਭਾਰਤੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ, ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੁਆਰਾ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਹਿਰਦੇਚਕ ਨਾਲੰਦਾ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸਥਾਪਿਤ, ਇਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਗਭਗ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਸਿਰਫ ਆਕਾਰ ਲੈਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ।

ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਨਾਲੰਦਾ ਵਿੱਚ 10,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, 2,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਉਹ ਚੀਨ, ਜਾਪਾਨ, ਕੋਰੀਆ, ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ, ਪਰਸ਼ੀਆ, ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਇੱਕ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰਲ ਅਜੂਬਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਵੱਖਰੇ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਦਸ ਮੰਦਰ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਿਆਨ ਹਾਲ ਅਤੇ ਕਲਾਸਰੂਮ ਸਨ। 12 ਹੈਕਟੇਅਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਇੱਕ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਪਾਰਕ ਸਨ। ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨੌਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਇਮਾਰਤ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਬੋਧੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਦਵਾਈ, ਇਤਿਹਾਸ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਵਰਗੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਨਿਰੀਖਕ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਨਾਲੰਦਾ ਮੈਂਟਰ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਜਾਰਜ ਯੇਓ - ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਲੰਦਾ ਦਾ ਪਤਨ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਪਤਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸੱਤਾ ਦੇ ਅੰਤਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ। 2007 ਵਿੱਚ, ਫਿਲੀਪੀਨਜ਼ ਦੇ ਸੇਬੂ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿੱਚ, ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਨਾਲੰਦਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਈਮਜ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਾਲੰਦਾ 'ਅੱਜ ਏਸ਼ੀਆ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ - ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਗਲੋਬਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜੋ ਖੇਤਰ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਇਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਆਧੁਨਿਕ ਨਾਲੰਦਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 2010 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਗਵਰਨਿੰਗ ਬਾਡੀ ਵਿੱਚ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਮਰਤਿਆ ਸੇਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਂਸਲਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਜਾਰਜ ਯੇਓ, ਬੀਜਿੰਗ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਾਂਗ ਬਾਂਗਵੇਈ ਅਤੇ ਕਿਓਟੋ ਸਿਟੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੁਸੁਮੂ ਨਾਕਾਨਿਸ਼ੀ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। 'ਜਦੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਬੋਲੋਨਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ - ਇਹ 1088 ਵਿੱਚ ਸੀ - ਨਾਲੰਦਾ ਵਿਖੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 600 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਣਾ ਸੀ,' ਸੇਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ। ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਵੀ ਸੇਨ ਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਚਾਂਸਲਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ 2014 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਸੇਨ, ਜਿਸਨੇ ਮੋਦੀ ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਅਤੀਤ ਬਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਟਕੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਿਰਦੇਚਕ ਵਿੱਚ ਅਣਦੇਖੀਆਂ ਅਤੇ ਅਣਜਾਣ ਰਹੀਆਂ। ਦੂਰ ਦਾ ਅਤੀਤ, ਜਦੋਂ ਚੀਨ ਜਾਂ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨਾਲੰਦਾ ਤੋਂ ਹਿਰਦੇਚਕ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਊਰਜਾ ਹੈ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਲਗਭਗ 2.30 ਵਜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਔਰਤਾਂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਰਸੋਈ ਦੇ ਬਾਹਰ ਝੁਕ ਕੇ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ। ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਉੱਥੇ ਹੋਣ ਤੱਕ ਇਸਨੂੰ ਪਰੋਸਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਮੈਂ ਖਾਣਾ ਚੱਖਦਾ? ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਖਾਣਾ ਓਨਾ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿੰਨਾ ਇਸਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ? ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਭੋਜਨ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਫੜ ਲਿਆ?

ਬੱਚੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਜਾਂ ਗੁੰਮ ਹੋਈਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?' ਮੁੰਡੇ ਨੇ, ਇੱਕ ਫਟੇ ਹੋਏ ਸਵੈਟਰ ਅਤੇ ਢਿੱਲੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਭਾਵੇਂ ਮਾੜੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਹਾਦਲਿਤ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਚਿਸ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਰਗੇ ਘਰ, ਸਿੰਗਲ ਜਾਂ ਡਬਲ ਕਮਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਕੋਨਾ ਰਸੋਈ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤੀਜੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੌਣ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸੀ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਕੁਆਰਟਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਕੁਝ ਨਿੱਘ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਛਿਲਕੇ ਨਾਲ ਢੱਕਦੇ ਸਨ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦਲਿਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਡਾ. ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਡਕਰ ਨੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਨੂੰ 'ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਾਮ' ਕਿਹਾ। ਭਾਵੇਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜਾਤ-ਪਾਤ - ਅਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ, ਜੋ ਕਿ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾਯੋਗ

ਹੈ - ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਧ-ਫੁੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨਾਂ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਦਲਿਤਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਖਰੀਦੀ ਹੋਈ ਕਰਿਆਨੇ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਪੈਸੇ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਹੱਥ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਛੂਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਭਰ ਤੋਂ ਦਲਿਤਾਂ 'ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਹਾਦਲਿਤ ਉਸ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ ਹਨ, ਦਲਿਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਦਰਜਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਆਰਟਰ ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ' ਨਾ ਕਰਨ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਸੜਕ ਘਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਕਬਰਸਤਾਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਾਥਰੂਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਸਵੇਰ, ਤਰਜੀਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਆਦਮੀ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਕਬਰਸਤਾਨ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ੌਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸੜਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਲਈ ਲਗਭਗ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਸੜਕ ਦੀ ਗੰਦਗੀ ਕਾਰਨ ਅਕਸਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਦਲਿਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਦਲਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਹੱਲ ਸੁਝਾਇਆ ਹੈ: ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੜਕ ਬਣਾਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ, ਇਹ ਸੜਕ ਓਨੀ ਹੀ ਇੱਕ ਪਖਾਨਾ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਇਹ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਛੱਡਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਹੁਣ ਲਈ, ਪਵਿੱਤਰ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਸੜਕ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁੰਮ ਹੋਏ ਪਖਾਨਿਆਂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਔਸਤ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਸੰਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਛੁਪਾਇਆ ਹੈ। ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 2019 ਤੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਖਾਨਾ ਜਾਣਾ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਟੀਚੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਯੂਨੀਸੈਫ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਲਗਭਗ 65 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਭਾਰਤੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਖਾਨਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ - ਕਈ ਵਾਰ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ, ਫਿਰਕੂ ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਜੋਖਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਲਗਭਗ 600 ਮਿਲੀਅਨ ਭਾਰਤੀ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਪਖਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਨ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਜੋ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਲਈ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਖਾਨਾ ਜਾਣਾ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਉੱਪਰੋਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪਖਾਨੇ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ - ਰੇਲਵੇ ਪਟੜੀਆਂ ਦੇ ਕੋਲ, ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਕਬਰਸਤਾਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ, ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ 2011 ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਨਗਣਨਾ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉੱਤਰੀ ਰਾਜਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹੈ। 20 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, 77 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਘਰਾਂ ਕੋਲ ਪਖਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ, 81.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਬਾਥਰੂਮ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ

ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ 67 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਪਖਾਨਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਅੰਕੜਾ 12.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਕੋਲ ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨ ਹਨ।

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਸਵੱਛ ਭਾਰਤ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਮੇਤ ਇਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੇਤਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੁੱਟਪਾਥ ਦੇ ਇੱਕ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਫਿਲਮੀ ਸਿਤਾਰਿਆਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਸਤੀਆਂ ਨੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ 'ਤੇ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਫੋਟੋ-ਅਪਸ ਦੌਰਾਨ ਫੁੱਟਪਾਥ ਦੇ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਹਿਰਦੇਚਕ ਵਿੱਚ, ਘਾਤਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸਫਾਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ।

ਮਲ-ਮੂਤਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣਾ ਜਾਨਲੇਵਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਛੇੜਛਾੜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਕੁ ਪਹਿਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ (ਐਫਆਈਆਰ) ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਖੇਤਰੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ ਹਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪ੍ਰੈਸ ਇਸ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਨੂੰ ਇੱਕ ਟੁਕੜੇ ਦੇ ਯੋਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।

2016-17 ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬਜਟ ਵਿੱਚ, ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਵੱਛ ਭਾਰਤ ਮਿਸ਼ਨ ਲਈ 11,300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਲਾਟ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ 2019 ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੌਚ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਮਿਸ਼ਨ ਲਈ ਬਜਟ ਵਿੱਚ 150 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ - 2015-16 ਵਿੱਚ 3,600 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 2016-17 ਵਿੱਚ 9,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ 1.25 ਕਰੋੜ ਪਖਾਨੇ ਅਤੇ 2019 ਤੱਕ ਕੁੱਲ ਬਾਰਾਂ ਕਰੋੜ ਪਖਾਨੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੈ। 2016 ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੱਕ, ਸਿਰਫ 95.23 ਲੱਖ ਹੀ ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ। ਇਹ ਸੋਚਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿੰਨੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਹਨ - ਜਾਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਚਮਕਲੋ ਪਾਸਵਾਨ ਇੱਕ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਾਲੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਡੂੰਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਮਹਾਦਲਿਤ ਕੁਆਰਟਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ। 'ਸਰਕਾਰ (ਸਰਕਾਰ) ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਹੈ?' ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। 'ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ ਅਤੇ ਵਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਣੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਸਕੂਲ ਸਾਰੇ ਹੋਟਲ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਆਂਗਣਵਾੜੀ ਤੋਂ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਪੋਤਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ 1.5 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਚੌਲ ਅਤੇ 500 ਗ੍ਰਾਮ ਦਾਲ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ

ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ 1 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਚੌਲ ਅਤੇ 250 ਗ੍ਰਾਮ ਦਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ, ਉਹ ਹਰ ਮਹੀਨੇ 25 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਸਬਸਿਡੀ ਵਾਲੇ ਚੌਲ ਦੇ ਵੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਸਿਰਫ਼ 18 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। 'ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰੀਏ,' ਉਹ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ।

ਸਤੰਬਰ 2014 ਵਿੱਚ, ਚਮਕਲੋ ਦੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਡਿਲੀਵਰੀ ਲਈ ਨੇੜਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਡਿਲੀਵਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਜੋਂ 1,480 ਰੁਪਏ ਮਿਲਣੇ ਸਨ। 'ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੈਸੇ ਸਾਡੇ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ,' ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਸਕਣ।

2015 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਨਵੀਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੂਮੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਿੱਲ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਝਾਰਖੰਡ ਵਿੱਚ ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਿੱਲ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ 'ਤੇ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। 'ਇਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ,' ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਮੀਡੀਆ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਲਗਭਗ ਆਮ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਮੁੱਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਇਸਨੂੰ 'ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਯੋਗ' ਬਣਾ ਦੇਵੇ: ਔਰਤਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਮਰਦ ਇਕੱਠੇ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅੰਦੋਲਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਾਈਨਿੰਗ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਾਲ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਬੇਵਸੀ ਹੈ।

ਜੇ ਕੁਝ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਿਰਦੇਚਕ ਕਈਆਂ ਨਾਲੋਂ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਪਾਸਵਾਨ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਅੱਧਾ ਰਾਸ਼ਨ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਬਸਿਡੀ ਵਾਲੀਆਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਕਸਰ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁੱਖਮਰੀ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 2010 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਗਯਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਭੁੱਖਮਰੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਤਾਂ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਅੰਦਾਜ਼ਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸ ਸਾਲ ਇਕੱਲੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ ਸੌ ਮਹਾਦਲਿਤ ਭੁੱਖਮਰੀ ਨਾਲ ਮਰ ਗਏ ਸਨ। ਮੌਤਾਂ ਰੁਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਗਰੀਬ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਲਿਤ, ਕਦੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇਣ ਲਈ ਠੋਸ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਪੇਂਡੂ ਗਰੀਬਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਲਿਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫਸਲ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਖਾਨੇ ਬਣਾਉਣ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਹੁੰਦੀ। ਉਪਲਬਧ ਅੰਕੜੇ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਸੰਖੇਪ ਹੋਣ, ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਿਹਾਰ ਵਰਗੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਦਲਿਤ ਲੋਕਾਂ

ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੈਰੋਕਾਰ, ਆਚਾਰੀਆ ਵਿਨੋਬਾ ਭਾਵੇ ਨੇ 1951 ਵਿੱਚ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਭੂਦਾਨ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਮੀਰ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਲੱਖਾਂ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਕਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭੂਦਾਨ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕੀਤੇ। ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਇਹ ਲਹਿਰ ਆਪਣੀ ਜੋਸ਼ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹੋਰ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬਿਹਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 2006 ਵਿੱਚ ਡੀ. ਬੰਦੋਪਾਧਿਆਏ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਬਿਹਾਰ ਭੂਮੀ ਸੁਧਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਆਂਢੀ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਅੰਤਰਿਮ ਰਿਪੋਰਟ ਹਾਲਾਤ 'ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਭੂਦਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਦਹਾਕਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਸਹੀ ਹੱਦ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਰਿਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੀ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅੰਕੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁੱਲ 6,48,476 ਏਕੜ ਉਪਲਬਧ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 2,55,347 ਏਕੜ 3,15,454 ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡੀ ਗਈ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲਗਭਗ 2,78,320 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ 'ਅਣਉਚਿਤ ਭੌਤਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ' ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੰਡ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਗਈ, ਪਰ ਇਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਹੱਸਮਈ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਕਮੇਟੀ ਕੋਲ ਅਜੇ ਵੀ ਵੰਡ ਲਈ 1,14,708 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਮਾਲ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਮੁਹਿੰਮ ਮੋਡ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸੀ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਪਾਇਆ ਕਿ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ 11,130 ਏਕੜ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਮੀਨ 59 ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, 'ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਭੂਦਾਨ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ 15,000 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ 'ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੰਡੀ' ਨਹੀਂ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ 'ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਲਈ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ/ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ'।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੂਦਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਲਾਲਚੀ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਈ ਧੋਖਾਧੜੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਸਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀ, ਹਥੂਆ ਰਾਜ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ, ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੇ ਭੂਦਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ 1,00,000 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਨੇਤਾ ਦੇ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਅਤੇ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ

ਆਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨ-ਛੱਤ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਸੀ। ਸਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਗਜ਼ਟ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਇਸਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਪ੍ਰੈਲ 1959 ਤੱਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ 1,03,903 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਲਬਧ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਥੂਆ ਰਾਜ ਨੇ 'ਵੱਡੀ ਚਾਲ' ਕੀਤੀ ਹੈ। 'ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੈਰ-ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ,' ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਲਾਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਦੋਗਲੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਅਤੇ ਅਨਵਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਕਿ, ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ, ਔਰਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਕ ਸਨ: ਉਸਦੀ ਦਾਦੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਫਾਰਮ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਵੀ ਸਨ।

ਪੇਂਡੂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ, ਜ਼ਮੀਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਸ਼ਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਪਤੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸੰਪਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ, ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਉਹ ਪੇਂਡੂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਧਦੀ ਹੋਈ, ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਤੇ ਕਾਰਕੁੰਨ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਧੱਕੇ ਗਏ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ NGO, ਲੈਂਡੇਸਾ ਨੇ 2015 ਵਿੱਚ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ 85 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੇਂਡੂ ਔਰਤਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ 13 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ 7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਔਰਤਾਂ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ।

"ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮੋ-ਕਰਮ 'ਤੇ ਹਨ," ਅਨਵਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਮਹਾਦਲਿਤ ਕੁਆਰਟਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਪੈਂਤੀ ਸਾਲਾ ਉਦਿਤ ਰਾਜ ਬੰਸੀ, ਨੰਗੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਤੌਲੀਆ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ 5 ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਕੁਝ ਇੰਚ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦਾਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਉਹ 1987 ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਦਲਿਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਕੋਟੇ ਦੇ ਤਹਿਤ ਠੇਕੇ 'ਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਜੋਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। 'ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ 2,500 ਰੁਪਏ ਰਿਸ਼ਵਤ ਵਜੋਂ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਸਨ,' ਬੰਸੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 8,000 ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਮੈਂ ਹਰ ਸੰਭਵ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਦੋਂ ਮਿਲਣਗੀਆਂ,' ਉਹ ਅੱਗੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬੰਸੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੀ ਹੱਕ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਹ ਪਟਨਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪਲ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਆਵਾਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਜੇ ਤੱਕ ਘਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ, ਜੋ ਕਿ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ - ਜਿਸਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਲਗਭਗ 13,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ - ਜੋ ਕਿ ਬੇਘਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਅਲਾਟਮੈਂਟਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ,' ਬੰਸੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲਾ ਸਮਾਂ ਅਜੇ ਆਉਣਾ ਬਾਕੀ ਹੈ।

ਬੰਸੀ ਦੇ ਕੁਝ ਗੁਆਂਢੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਵਜੋਂ 20,000 ਰੁਪਏ ਮਿਲੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਗਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੱਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਪਰਾਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਊਸਿੰਗ ਸਕੀਮ ਫੰਡ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵੰਡ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕਿਸਨੇ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ?

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਧ-ਬਣੇ ਘਰ ਵੀ ਬੰਸੀ ਦੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਹਨ। ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਭਰਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ, ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਕੁਆਰਟਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ, ਰੁਕੇ ਹੋਏ ਡਰੇਨੇਜ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖੀਜਣ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਏ, ਅੰਬੇਡਕਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇੰਨੇ ਸੱਚ ਹਨ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ 'ਭਾਰਤੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਹੈ'।

"ਅਸੀਂ ਚੂਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾਂ," ਬੰਸੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਟੁੱਟਦਾ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ। ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ, ਉਹ ਚੀਕਦਾ ਹੈ: "ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੋ।"

ਜਿੱਥੇ ਮਹਾਦਲਿਤ ਕੁਆਰਟਰ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਮੁਨਾ ਯਾਦਵ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ, ਜੋ ਕਿ ਹੋਰ ਪੱਛੜੇ ਵਰਗ ਜਾਂ ਬਹੁਜਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ, ਕੋਲ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਘਾਹ-ਫੂਸ ਦੀ ਛੱਤ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਘਰ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਕੰਧਾਂ ਗੋਬਰ ਦੇ ਕੇਕ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਜੋੜਾ ਆਪਣੀਆਂ ਗਾਵਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਵੇਚਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬਾਥਰੂਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਸਵੇਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬੋਤਲ ਲੈ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

"ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਾਨੂੰ ਪਖਾਨੇ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੀਮਿੰਟ ਦੇ ਕੁਝ ਪੈਕੇਟ ਅਤੇ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ। ਅਸੀਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਉੱਥੇ ਆਪਣਾ ਅੰਗੂਠਾ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ," ਯਾਦਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸਵੱਛਤਾ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ 2012 ਤੱਕ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਖਾਨੇ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਸੀ।"

ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਟਾਇਲਟ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ? ‘ਕੀ ਇਹ ਮਜ਼ਾਕ ਹੈ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੀਮਿੰਟ ਦੇ ਕੁਝ

ਪੈਕੇਟਾਂ ਨਾਲ ਟਾਇਲਟ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ?' ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਹੱਸ ਪਿਆ।

ਯਾਦਵ ਲਈ, ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ, ਸਰਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਵਜੋਂ 100 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ 100 ਰੁਪਏ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਅੰਗੂਠਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸਿਰਫ਼ 100 ਰੁਪਏ ਹੈ?' ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ।

'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਯਾਦਵ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਸਦੇ ਗੁੰਮ ਹੋਏ ਟਾਇਲਟ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਗਤ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦਾ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਯਾਦਵ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ 300 ਰੁਪਏ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਦਾ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਨਵੰਬਰ 2011 ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਕੱਲੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ 30 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਯਾਦਵ ਇੱਕ ਆਮ ਮਾਮਲਾ ਹੈ, ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਕਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੀ ਰਕਮ ਲਗਭਗ 600 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਨੱਤੀ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸੱਤ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਯੋਜਨਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਲਗਭਗ ਚਾਲੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਹਨ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ, ਪਖਾਨੇ, ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ, ਸੜਕਾਂ, ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ। ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ GDP ਦਾ ਲਗਭਗ 1.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ - ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ GDP ਦਾ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ 0.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 2016-17 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਕੁੱਲ 2,53,356 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਾਮ ਹਨ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਰਤੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਭਾਰਤ ਜਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ, ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਖਾਤਮੇ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਘੱਟ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਰਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। 2014 ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਲ ਹੰਗਰ ਇੰਡੈਕਸ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਪੰਜਾਹਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੀ, ਗੁਆਂਢੀ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਨਾਲੋਂ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਸੁਧਾਰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਲੀਕੇਜ ਦੀ ਹੱਦ ਬਾਰੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਅਧਿਐਨ ਹੋਏ ਹਨ। 2009 ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਯੋਜਨਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਜਨਤਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਪੀਡੀਐਸ) ਰਾਹੀਂ ਸਬਸਿਡੀ ਵਾਲੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ 16 ਪੈਸੇ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਗਰੀਬਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਾਕੀ 84 ਪੈਸੇ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੇਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਫੁੱਲੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਲੀਕੇਜ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਵਜੋਂ ਗਏ।

ਇੱਕ ਤੰਗ ਕੰਕਰੀਟ ਸੜਕ ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਕਬਰਸਤਾਨ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਦਲਿਤ ਕੁਆਰਟਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗੰਦੇ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੇਘਰ ਮਹਾਦਲਿਤਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੀਵਰੇਜ ਵਗਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਮੀਟਰ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਉੱਚਾ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮਨੁੱਖੀ ਮਲ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਆਸਮਾਨ ਤੱਕ ਬਦਬੂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ।

ਕਬਰਸਤਾਨ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੰਦਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ - ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸੰਕੇਤ ਹਨ ਕਿ ਨਵਾਂ ਫਿਰਕੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲਾ ਭਾਰਤ ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਵੱਲ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। "ਅਸੀਂ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ) ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬੇਲੋੜਾ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ," ਮੁਹੰਮਦ ਤਇਅਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਆਦਮੀ ਜਿਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਇੱਕ ਚੌੜੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਦੂਈ ਇਲਾਜ ਹੈ।

ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ, ਕਬਰਸਤਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਜਾਦੂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਤੈਯਬ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਬੁੱਢੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਅੱਗ ਬਾਲੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਰਬੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਧੂਪ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਦਾ ਰਿਹਾ। ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਤੱਕ, ਤੈਯਬ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਖਿੱਚ ਲਈਆਂ। ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਤੈਯਬ ਹੁਣ ਗਠੀਏ ਦੇ ਦਰਦ ਵਾਲੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਕੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਨੇਪਾਲ ਤੋਂ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਲਾਜ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਤੈਯਬ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਮਰੀਜ਼ ਪੇਟ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਲਾਜ ਲਈ ਕੋਈ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। 'ਇਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ,' ਤੈਯਬ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨੀਲੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦਾ ਹੋਇਆ। ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਧੁਨਿਕ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੈਯਬ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਲੋਕ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ - ਇੱਕ ਜਾਦੂਈ ਅਤੀਤ ਤੋਂ ਦੁਖਦਾਈ ਵਰਤਮਾਨ ਤੱਕ ਦੀ ਇੱਕ ਕੜੀ - ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਬਰਸਤਾਨ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ, ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਮੈਦਾਨ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਉੱਚੇ ਦਰੱਖਤ ਅਤੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਹਨ, ਜੋ ਇੱਕ ਚਿੱਟੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਧ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਨਵਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਬਿਹਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਸਹੀ ਵਿਚੋਲੇ ਲੱਭੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਸਾਰੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੰਧ ਵਾਅਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 10 ਇੰਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਿਰਫ਼ 5 ਇੰਚ ਸੀ। ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਕਈ ਦੌਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਰਾਜ

ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅੱਧੀ ਬਣੀ ਕੰਧ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਨੀਂਹ ਨਹੀਂ। ਹਿਰਦੇਚੱਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਸ ਘੁਟਾਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੰਧ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ 10 ਇੰਚ ਚੌੜਾਈ ਤੱਕ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਤੰਗ, ਖੋਖਲੀ ਨੀਂਹ 'ਤੇ। ਠੇਕੇਦਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਕੰਧ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਢਹਿ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਮਾਨਸੂਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਿੱਸਾ ਢਹਿ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੰਗਾਲ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਵਾਂਗ, ਕੰਧ ਟੁੱਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਇੱਟ। ਦੂਰੋਂ ਤੁਸੀਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕੋਗੇ; ਲੰਬੇ ਘਾਹ ਅਤੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਰੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਲਈ, ਕਬਰਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵੱਡੇ ਤਾਲੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਰਾ ਗੇਟ ਹੈ। ਹਿਰਦੈਚਕ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ, ਮੁਰਦੇ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਛੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿਰਦੈਚਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 2016 ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਮਾੜੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਸਹੀ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਸਭ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਜੀਵਨ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸੜਕ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਕੰਧ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਸਹੀ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਨਵਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ, ਸਥਾਨਕ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨਗੇ। ਢੁਕਵੇਂ ਵਿਚੋਲੇ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਹਿਰਦੇਚਕ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਉਹ - ਲੱਖਾਂ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ - ਖੋਜ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਗੇ। ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਬਿਸਤਰਾ ਦਿਵਾ ਸਕੇ, ਪੁਲਿਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕੇ, ਬਿਜਲੀ ਜਾਂ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ, ਜਾਂ ਟਾਇਲਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ।

ਭਾਗ ਇੱਕ

ਦ ਮਿਡਲਮੈਨ

ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਵਿਚੋਲਾ ਹੈ ਜੋ
ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ - ਜਨਮ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ,
ਸਰਕਾਰੀ ਸਬਸਿਡੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ, ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨਾ
ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ। ਇਹ
ਭਾਗ ਇੱਕ ਝਲਕ ਹੈ, ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ, ਇਸ ਬਾਰੇ
ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਉਦਯੋਗ। ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ
ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਚੋਲਾ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਹਰ
ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਜਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਜਾਂ
ਸਲਾਹਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਿਚੋਲਾ ਹੈ। ਦਾ ਮੈਨੇਜਰ
ਤੁਹਾਡੀ ਇਮਾਰਤ, ਜਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵਕੀਲ, ਵਿਚੋਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇੱਕ ਹੋ।

1

ਮਿਸਟਰ ਫਿਕਸ-ਇਟ ਡਾਊਨ ਦ ਸਟ੍ਰੀਟ

ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਖਾਣ ਉਦਯੋਗ ਲਈ ਧਾਤੂਆਂ ਅਤੇ ਉਪਕਰਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਟਰੱਕ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੜਕ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਲਾਬੀ ਦੀਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ, ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਾਰਨ ਅਕਸਰ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਕਿ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਸੜਕ ਉਸ ਰੇਲ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਰਾਸਿੰਗ ਅਕਸਰ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਮਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਅਭੈ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਏ ਨੇ ਦੋ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਜ ਰਹੇ ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨਾਂ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਭੀੜ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਘੱਟ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੇਵੱਸੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਹਰ ਰੋਜ਼, ਸਵੇਰੇ 7 ਵਜੇ ਤੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੱਕ, ਇਹ ਉਸਦਾ ਰੁਟੀਨ ਸੀ।

‘ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਸਿਹਤ, ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ,’ ਰਾਏ ਨੇ ਇੱਕ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਦਿਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਏ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇੱਕ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਚਾਰ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ।

‘ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ - ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਾਂ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਬਿੱਲ 30,000 ਰੁਪਏ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਝ ਛੋਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। ਤੀਜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਛੋਟੇ ਪਲਾਟਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਖੇਤ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮਾਲੀਆ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ,’ ਰਾਏ ਨੇ ਸੱਚਾਈ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਚਾਹ ਲਈ ਰਸੋਈ ਵੱਲ ਚੀਕਿਆ।

ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਮੰਦਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਏ ਨੇ ਇੱਕ ਘੰਟੀ ਵੱਜਦਾ ਫੋਨ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਵੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਥਾਨਕ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੱਕ ਵੀ, ਉਸਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਸੀ।

‘ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਦੋ ਵਿਕਲਪ ਹਨ। ਇੱਕ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਵੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਬੰਧਤ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਵਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਜਲਦੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜਾਂ, ਉਹ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।’ ਰਾਏ ਨੇ ਰੁਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਇੱਕ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਲਈ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵੀ ਘਟਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਭੁੱਖੇ ਸੌਂ ਜਾਣਗੇ।’

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ,' ਮੈਂ

ਪੁੱਛਿਆ।
'ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜੇਕਰ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ,' ਰਾਏ ਨੇ ਖੇਡ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।
ਉਹ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮੱਧ ਰਾਜ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰ, ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ-ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੋਲਾ, ਲੋਹਾ, ਚੂਨਾ ਪੱਥਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਬੇਲਗਾਮ ਖੁਦਾਈ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ, ਰਾਏ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਭੀਲਹਾ ਦੇ ਕੁਝ ਹਜ਼ਾਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਪਰਕ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ ਹਨ। ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕ ਭੀਲਹਾ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਸਸਤੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਮ ਉਪਨਗਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਰਾਏ ਇਸਦੀ ਜੀਵਨ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।
ਭੀਲਹਾ ਦੇ ਗਰੀਬ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ, ਜਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਉਹ ਮੰਗਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਉਹ ਰਾਏ ਕੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਗੰਭੀਰ ਬਿਮਾਰ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਰਾਏ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਉਪਨਗਰ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਸਨੀਕਾਂ ਲਈ, ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਚੋਲਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵੀ। 'ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਸਾਡੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦੇ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਅੱਜ ਵੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਸਰੋਤ ਦੀ।'
ਰਾਏ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਕੁਸ਼ਲ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚੋਲੇ ਵਜੋਂ ਵਧਦੇ-ਫੁੱਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਗੂ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਦਖਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਆਦਿ।
ਇਹ ਵਿਚੋਲੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕੰਗਾਰੂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ, ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ; ਅਦਾਲਤਾਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੌਲੀ ਹਨ। ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਓਵਰਸੀਜ਼ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 320 ਸਾਲ ਲੱਗਣਗੇ।
ਭਾਰਤੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨ ਕਰੋੜ ਮਾਮਲੇ ਲੰਬਿਤ ਹਨ।1
ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਰਾਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਵਿਚੋਲੇ ਆਪਣੇ

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਰੀਅਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।
ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਤੋਂ ਆਕਰਸ਼ਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਚੋਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਕੁਸ਼ਲ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਲਾਗਤ ਜੋੜਦੇ ਹਨ।
ਇਸ ਹੇਠਲੇ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਿਚੋਲੇ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਐਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਨਿਰੁਧ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਡਿਊਕ ਵਿਖੇ ਜਨਤਕ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ।
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ। 2 ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫੀਲਡਵਰਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਣਜਾਣ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਆਪਕ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਵੇਂ ਢਾਂਚਾਗਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
ਉਸਨੇ ਦੋ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ - ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ - ਵਿੱਚ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੀਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ: 1997-98 ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ। 'ਇਹ ਨਤੀਜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।
‘ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਤਜਰਬੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਲੋਕ - ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਪਾਤ - ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜਨਤਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਘੱਟ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ,' ਉਸਨੇ 2011 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ 'ਨਵਾਂ ਨੇਤਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਨੇਤਾ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਨਵਾਂ ਨੇਤਾ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਦਾਕਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਡਾਕਟਰ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ, ਬੈਂਕਰ ਅਤੇ ਬੀਮਾ ਏਜੰਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਰਾਏ ਬਿਲਕੁਲ ਇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨਵੇਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ: ਵੋਟਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੜੀ ਹੋਣਾ। 'ਵਧਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪਿਛਲੇ ਪੱਚੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਚੋਣ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੇ ਨਵੇਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ

ਹੈ। ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ (ਭਾਜਪਾ) ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਸਥਾਈ ਸੰਗਠਨ ਵਿਕਸਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦਫ਼ਤਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਪਾਰਟੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਸਥਾਨਕ ਵਿਚੋਲਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਨੇਤਾਵਾਂ (ਹੋਰ ਸਥਾਨਕ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ) ਨੇ ਇਸ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਖਲਾਅ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ,' ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾਗਤ ਖਲਾਅ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਵਿਕਸਤ ਹਨ, ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਥਾਨਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚੋਲੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਣ। ਹਰ ਸਵੇਰ, ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਦਰਜਨਾਂ ਲੋਕ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹਨ ਕਿ, ਕੇਰਲਾ ਵਰਗੇ ਉੱਚ-ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਆਮ ਲੋਕ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਲਈ, ਸਰਕਾਰੀ ਸਰੋਤ ਸੀਮਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਲਾਈ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ। ਦੂਜਾ, ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੁਲਿਸ, ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹਨ। ਸਥਾਨਕ ਵਿਚੋਲਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਤਾਰ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇਲਾਜ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੌਫੀ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਸਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਉਲਟ। ਇਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਸਿਰਫ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸਰਗਰਮ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ; ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਇੱਕ ਕਦਮ ਹੇਠਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ, ਲੋਕ ਇੱਕ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਰਲਾ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਤ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੀ ਇਸੇ ਘਾਟ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੰਪਟਰੋਲਰ ਅਤੇ ਆਡੀਟਰ ਜਨਰਲ (CAG), ਸ਼ਸ਼ੀ ਕਾਂਤ ਸ਼ਰਮਾ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ, ਨੇ ਅਭੈ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਏ ਵਰਗੇ ਸਥਾਨਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਮਿਲੇ। ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਬ-ਡਿਵੀਜ਼ਨਲ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਬਿਤਾਏ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਨਵੇਂ ਨੇਤਾ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨਵੇਂ ਵਿਚੋਲੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਛਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। 'ਉਹ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਚਿੱਟਾ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ,' ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ।

‘ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਲਾਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰੈਲੀਆਂ ਲਈ ਭੀੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਖੁਆਉਂਦੇ

ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਸੰਭਾਵਿਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਭੂਮਿਕਾ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।' ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਚੋਲੇ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਦੇ ਹਨ। 'ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕਰੀਅਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚੋਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਾਸੇ ਵਿਚੋਲੇ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਜਾਂ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਭਲਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਅੱਜ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਦੇਸ਼ ਪੈਸਾ ਹੈ, ਭਲਾਈ ਇਤਫਾਕੀਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਰੀਅਰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਹੈ,' ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ। 'ਇਹ ਵਿਚੋਲੇ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ। ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।'

ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਜਾਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਆਸਾਨ ਸੀ ਜੋ ਉੱਭਰ ਆਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਗੂ ਬਣ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰ ਜਾਂ ਮੁਖੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਈ ਉਪਨਾਮ - ਬੋਲੇਰੋ ਮੁਖੀਆ, ਇਨੋਵਾ ਸਰਪੰਚ - ਰੱਖੇ ਸਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ SUV ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਰੀਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਕੋਈ ਰਹੱਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਨਕਦੀ ਅਤੇ ਠੇਕੇ ਵੰਡਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਖੀਏ ਅਤੇ ਸਰਪੰਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ: ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸਵੈ-ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ। ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਪੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰੇਗੀ।

ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਪਿੰਡ, ਬਲਾਕ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ। ਪਰ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਓਨੇ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਜਿੰਨਾ ਇਸਦੇ ਸਮਰਥਕ ਸਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਥਾਨਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਕੌਂਸਲਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇਸ ਨਾਲ ਲੜਨ ਜਾਂ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇੱਥੇ ਵੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਪਵਾਦ ਹਨ।

ਇੱਕ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ, ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਅਟੱਲ ਸਨ। 'ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਨੌਕਰੀ ਗਰੰਟੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ X ਰਕਮ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਕੀ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਮਿਲੇਗਾ, ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣਗੇ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।' ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹਿਆ। 'ਅਸੀਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਹਾਂਗੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ, ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਫਰਵਰੀ 2015 ਵਿੱਚ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਚੋਣਾਂ, ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਾਂਗ, ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਮੀਦਵਾਰ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਪੈਸੇ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਰਾਬੀ ਭੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੇ ਪੋਸਟਰ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਚੋਣਾਂ 'ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਲਈ?

'ਸਰ, ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦੇ,' ਇੱਕ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਰਾਏ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਉਮੀਦਵਾਰ, ਜੋ ਸਰਪੰਚ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ 35 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ। ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਪੈਸੇ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲੇ? 'ਉਹ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ ਖੁਦ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਲਵੇਗਾ,' ਰਾਏ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਆਗੂ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਭਰਪਾਈ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਸਰਕਾਰੀ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਲੈਣਾ ਜਾਂ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਲਾਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਕਾਰੀ ਪੈਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਟੌਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। 'ਚੋਣਾਂ ਹਾਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਟੌਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣਗੇ।'

‘ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਨਅਤ ਹਨ,’ ਰਾਏ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੁਣ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਹਨ।’

ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਪੰਚਾਇਤ ਮੁਖੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਜਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਲਈ ਵੰਡ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਪੈਸੇ ਅਲਾਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਸਰ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ।'

ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਸਬੂਤ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਬਾਰੇ ਕਈ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵਿਤਰਣ ਨੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ? ਜਾਂ ਕੀ ਇਸ ਨੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਾਜਨੀਤਿਕ-ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਨੈੱਟਵਰਕ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਜੋੜੀਆਂ ਹਨ? ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸਬੂਤ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ, ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ; ਪਰ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ, ਇਸਨੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮੌਕਾ ਜੋੜਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਰਾਏ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਅਜੇ ਵੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਪਖਾਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਰੀਬ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਜੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪਖਾਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ।

‘ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ,’ ਰਾਏ ਨੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਹਿਰਦੇਚਕ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਸਦਾ ਇਲਾਕਾ

ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ, ਇੱਕ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿੱਥੇ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਦਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਊਥ ਈਸਟਰਨ ਕੋਲ ਫੀਲਡਜ਼ ਲਿਮਟਿਡ (SECL) ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਜ਼ੋਨਲ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਕੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ? ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਵੱਲ ਕਿੰਨਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਕੋਈ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਡੇਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਤੱਕ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੁੱਲ ਬਜਟ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

"ਤੁਹਾਡੇ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਰੀਬ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ," ਮੈਂ ਰਾਏ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

‘ਮੇਰਾ ਸਮਾਜਿਕ ਖਰਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ; ਕਈ ਵਾਰ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਬਿੱਲ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ, ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਦੇਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ,’ ਰਾਏ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਰਾਬ ਠੇਕੇਦਾਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ‘ਉਸ ਕੋਲ ਇੱਥੋਂ 2 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਲਾਇਸੈਂਸ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਵੇਚਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।’ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਰਾਬ ਠੇਕੇਦਾਰ ਉਸਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਏ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭ ਲਏ ਹਨ। 'ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਾਲ ਲੱਭਦੇ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। 'ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੜਕ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਠੇਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ, ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ, ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।' ਠੇਕੇਦਾਰ, ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਨੂੰ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫੀਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਰਾਏ ਵਰਗੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। 2014 ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੰਬਰ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਸਥਾਨਕ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਦਰਜਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਸਬੰਦੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਰਾਏ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਰਾਏ ਉਸ ਕੈਂਪ ਦੇ ਆਯੋਜਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਉਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ, ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਟਿਊਬੈਕਟੋਮੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ - ਆਬਾਦੀ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼। ਸਰਜਰੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੂੰ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ 'ਤੇ ਨਸਬੰਦੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦਬਾਅ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਛੇ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ 83 ਸਰਜਰੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਪਾਇਆ ਕਿ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਦਵਾਈ ਵਿੱਚ ਚੂਹੇ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਕੁਝ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਿਰਮਾਤਾ ਤੋਂ ਥੋਕ ਵਿੱਚ

ਦਵਾਈ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਭਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਮਹਿੰਗੇ ਰਸਾਇਣਾਂ ਨੂੰ ਚੂਹੇ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਬਦਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖਰਚੇ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ। ਰਾਏ ਸਮੇਤ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਭਾਜਪਾ ਸ਼ਾਸਿਤ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹਮਲਾਵਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਰਾਏ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, 'ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਿਰੋਧ ਮਾਰਚ ਕੱਢੇ।'

ਅਸੀਂ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਧੁੱਪ ਅਤੇ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਦੇ ਰੌਲੇ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਮੇਰਾ ਨਿੱਘਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਰਾਏ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਉਸਦੇ ਵਿਦਾਈ ਸ਼ਬਦ ਸਨ: 'ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।'

2

ਦ ਮਾਈਟੀ ਟਾਈਪਿਸਟ

ਕਾਲੇ-ਚਿੱਟੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੀ ਚਮਕਦਾਰ ਪੀਲੀ ਸੂਤੀ ਸਾੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ, ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਦੇ ਕਾਲੇ ਚੱਪਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਜੋੜੀ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਸਵੇਰ ਵਿੱਚ ਆਈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਬੰਗਲੇ ਤੱਕ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੁਰੀ, ਜਿੱਥੇ ਅਕੈਡਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਅਦਾਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਲਮਨਵੀਸ ਪੀਟਰ ਉਸਟੀਨੋਵ ਉਸਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲੈਣ ਲਈ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਤੀਹ ਮਿੰਟ ਲੇਟ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਸਵੇਰੇ 9.20 ਵਜੇ ਦੋਵਾਂ ਅਹਾਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਕਟ ਗੇਟ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ, ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਪਲਟ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ, ਤਾਂ ਇੱਕੀ ਸਾਲਾ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਤੀਹ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ। ਦੋਵਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਮੈਂ ਉਹ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਕਰੋ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ।' ਦੋਵੇਂ ਸਿੱਖ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਗਾਂਧੀ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਸਾਲ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਸਥਾਨ, ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿੱਖ ਵੱਖਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਜਦੋਂ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਧਵਨ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਫੁੱਟ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਰਾ ਸਕੀ। ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਵਨ ਦੀ ਇਹੀ ਡਿਫਾਲਟ ਸਥਿਤੀ ਸੀ: ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਦਮ ਦੂਰ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੌਸ ਦੇ ਇੰਨਾ ਨੇੜੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਫੁਸਫੁਸਾਈ ਸੁਣ ਸਕੇ, ਉਸਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖ ਸਕੇ, ਘੁਸਪੈਠੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖ ਸਕੇ ਅਤੇ ਡਿਕਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਹ ਇੰਨਾ ਨੇੜੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ, ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਨੇੜਿਓਂ ਦੇਖ ਸਕੇ। ਉਹ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਮੰਤਰੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਪਰਕ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਧਵਨ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖ ਰਹੇ ਰੰਗੀਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਕਾਸਟ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਟਾਈਪਿਸਟ ਦਾ ਲਗਭਗ ਚੁੱਪ ਸਫ਼ਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਣੀ ਗਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਟੈਨੋਗ੍ਰਾਫਰ ਹਨ, ਜੋ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ। ਧਵਨ ਆਪਣੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਵਰਗੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ।

ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਹਾਇਕ ਦੀ ਮੁੱਖ ਯੋਗਤਾ ਅਕਸਰ ਸਿਰਫ਼ QWERTY ਕੀਬੋਰਡ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਵਕ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਟਾਈਪ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬੌਸ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਹੁਨਰ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭੇਤ ਰੱਖਣਾ, ਆਪਣੇ ਬੌਸ ਵੱਲੋਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨਾ, ਬੌਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨਾ।

ਇਹ ਸਹਾਇਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਚੈਂਬਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੱਖਪਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਅਕਸਰ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਸਦੇ ਕੁਝ ਟੁਕੜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਵਾਲਾ, ਆਮ ਜਿਹਾ ਧਵਨ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਆਗੂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਵਿਚਕਾਰ ਸੱਤਾ ਦਾ ਸਾਲਸ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ, ਚੀਕਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਇੰਜਣ ਕਿਵੇਂ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ 1947 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਸ ਸਾਲ ਦੇ ਲੜਕੇ ਵਜੋਂ, ਧਵਨ ਨੂੰ 1947 ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜ਼ਮੀਨੀ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੀ ਵੰਡ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਨਵੀਆਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਦੁਖਦਾਈ ਪਲਾਇਨ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਜੋ ਭਾਰਤ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਧਵਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦਸ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਦਰਦਨਾਕ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਰੁਕੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ, ਧਵਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਕੈਂਪ ਮਲੇਰੀਆ ਅਤੇ ਭੁੱਖਮਰੀ ਨਾਲ ਸਤਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਰੁਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਕ ਮਾਲ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ 160 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੈਅ ਕੀਤੀ।

ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਮੇ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਇਆ। ਇੱਥੇ, ਧਵਨ ਨੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। 1955 ਅਤੇ 1957 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਉਸਨੇ ਟਾਈਪਿੰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਾਰਟਹੈਂਡ ਸਿੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਵਿੱਚ ਸਟੈਨੋਗ੍ਰਾਫਰ ਵਜੋਂ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ, 1962 ਵਿੱਚ, ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਯਸ਼ਪਾਲ ਕਪੂਰ, ਨੌਜਵਾਨ ਧਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵਾਸ, ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ ਲੈ ਗਿਆ। ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਧੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿਸ਼ਵ ਮੇਲਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਧਵਨ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ - ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਈ, ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਅਤੇ

ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸਾਂਝ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।

ਚਿੱਟੇ ਸਫਾਰੀ ਸੂਟ ਵਿੱਚ, ਧਵਨ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। 'ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਾਲ ਦੇ 365 ਦਿਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਈ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਲਈ; ਚਾਹੇ ਦੀਵਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਦੁਸਹਿਰਾ ਹੋਵੇ, ਹੋਲੀ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ,' ਧਵਨ ਨੇ 2014 ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜ਼ੋਰ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲੇ, ਛੋਟੇ ਲਾਅਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਸੈਲਾਨੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਰੁਕ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ ਲਈ। ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਨੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬੰਡਲ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਧਵਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ - ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਥਾਨਕ ਧਾਰਮਿਕ ਕਲੀਸਿਯਾਵਾਂ ਦੇ ਸੱਦੇ ਸਨ। ਉਮਰ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਭਰੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚੌਹੱਤਰ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਧਵਨ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਚਲਾ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਤਲਾਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧਵਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ 2011 ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਕੀਤਾ। 'ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਸੋਲਮੇਟ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ,' ਅਚਲਾ ਨੇ ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

"ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਗੁਆਂਢੀ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ," ਧਵਨ ਨੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ।"

1972 ਤੱਕ, ਧਵਨ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਪਰਕ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ - ਫੌਜੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਰਾਹੀਂ, ਉਸਨੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰ-ਰਾਜ ਵਜੋਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਗਰੀਬੀ ਹਟਾਉਣ (ਗਰੀਬੀ ਹਟਾਓ) ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੱਦੇ ਰਾਹੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਰੋਧ - ਉਸਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਲੜੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਲਏ ਗਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ - ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ।

12 ਜੂਨ 1975 ਨੂੰ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੀ ਮੰਗ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। 25 ਜੂਨ ਤੱਕ, ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇੱਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਨਾਗਰਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਫ਼ਰਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੇ ਇੱਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿੱਤਾ, ਸ਼ੋਅ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟੋਲੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੰਜੇ ਅਤੇ ਧਵਨ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਬਕਵਾਸ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ,' ਧਵਨ ਨੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। 'ਚਾਹੇ ਉਹ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਾਂ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।' ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੈਤਿਕ ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਬਹੁਤ ਬੇਲੋੜਾ ਹੈ।

1977 ਤੱਕ, ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕੱਲੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਟਾਈਪ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਧਵਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਹਾਇਕ ਹੈ, ਨੂੰ ਡਿਮੋਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਟਾਈਪਿਸਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਵਿਨਸੈਂਟ ਜਾਰਜ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਨੇ ਧਵਨ ਵਾਂਗ, ਗਾਂਧੀ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿੱਤਿਆ; ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਰਬਾਨ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਧਵਨ ਨੂੰ ਜਾਰਜ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਬੇਬਾਕ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਇਨਸਾਨ ਵਾਂਗ ਠੀਕ ਸੀ।' ਉਸ ਕੋਲ ਉਸ ਆਦਮੀ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਾਂਝਾ ਸੀ।

ਵਿਨਸੈਂਟ ਜਾਰਜ 1974 ਵਿੱਚ ਕੇਰਲਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਵਜੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਬਿਹਤਰ ਆਰਥਿਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੌਜਵਾਨ ਕੋਲ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੁਨਰ ਸੀ ਉਸਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਟਾਈਪ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ - ਮੀਡੀਆ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਟਾਈਪਿਸਟ ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿੱਤਿਆ। ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਉਸਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਟਾਈਪਿਸਟ ਵਜੋਂ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਉਦੋਂ ਬਦਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛੋਟੇ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ।

1980 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਵਾਈ ਹਾਦਸੇ ਵਿੱਚ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਪਾਇਲਟ, ਰਾਜੀਵ, ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਾਰਜ ਨੂੰ ਰਾਜੀਵ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬੌਸ-ਮੈਨ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ 1984 ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਾਰਜ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਫ਼ਤਰ (PMO) ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਨਿੱਜੀ ਸਕੱਤਰ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਾਰਜ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ PMO ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਧਵਨ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ - ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਦਖਲ ਦੇਣ ਤੱਕ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਵਧਾਉਣ ਲਈ। ਮਈ 1991 ਵਿੱਚ, ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨਹਿਰੂ-ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਲਿਬਰੇਸ਼ਨ ਟਾਈਗਰਜ਼ ਆਫ਼ ਤਾਮਿਲ ਈਲਮ (LTTE) ਦੇ ਇੱਕ ਆਤਮਘਾਤੀ ਹਮਲਾਵਰ ਨੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਮਦਰਾਸ (ਹੁਣ ਚੇਨਈ) ਦੇ ਨੇੜੇ ਸ਼੍ਰੀਪੇਰੰਬਦੂਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮ

ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੂੰ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਾਰਜ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਵਿਧਵਾ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ, ਪ੍ਰਿਯੰਕਾ ਅਤੇ ਰਾਹੁਲ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਹਾਰਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਈ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਵਚ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਰਜ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਰਾਜੀਵ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਮੈਕਿਆਵੇਲੀਅਨ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇਤਾ ਪੀ.ਵੀ. ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣੇ। ਇਹ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਸਰਗਰਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਰਾਓ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਉਸਨੇ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਿਖਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਕੇ, ਜਾਰਜ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਰਾਓ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਾਰਜ ਨੂੰ ਉਸ ਸਰਕਾਰੀ ਘਰ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਾਰਜ ਦੇ ਸਾਲੇ, ਸਾਬੂ ਚਾਕੋ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿੱਜੀ ਏਅਰਲਾਈਨ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ। ਜੋ ਵੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਜਾਰਜ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਚਾਕੋ ਦੀ ਬੇਗੁਨਾਹੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜਾਰਜ ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਣੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਮਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। 1997 ਵਿੱਚ, ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਰਗਰਮ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ - ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਫੈਸਲਾ ਜਿਸਦਾ ਵੰਸ਼ਵਾਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਾਰਜ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਫਿਰ ਤੋਂ ਉੱਭਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਲਈ ਨਹੀਂ।

1998 ਵਿੱਚ, ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਈ। ਅਤੇ ਜਾਰਜ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਗਰਮੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂਚ ਬਿਊਰੋ (ਸੀਬੀਆਈ, ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀ) ਨੇ ਜਾਰਜ ਵਿਰੁੱਧ ਐਫਆਈਆਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਉੱਤੇ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਇਦਾਦ ਰੱਖਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਏਜੰਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਰਜ ਕੋਲ ਇੱਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹਿਲ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਵਿੱਚ ਵਰਲਡ ਟ੍ਰੇਡ ਸੈਂਟਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ 5 ਏਕੜ ਦਾ ਪਲਾਟ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜਾਰਜ ਕੋਲ ਬੈਂਕ ਖਾਤਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਸਨ। ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਰਜ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਲਿਲੀ, ਜੋ 1990 ਦੀ ਖਾੜੀ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੁਵੈਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਰਸ ਸੀ, ਦੋ ਫਰਮਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਵਾਧਾ ਦਿਖਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜਾਰਜ ਗਾਂਧੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਨਕਦ ਤੋਹਫ਼ੇ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਨਵੰਬਰ 1991 ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ 1.25 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ, ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ 41 ਲੱਖ ਰੁਪਏ, ਦਸੰਬਰ 1992 ਵਿੱਚ 70 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਮਾਰਚ 1995 ਵਿੱਚ 20 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

ਮਿਲੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਾਰਜ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਾਇਦਾਦ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀਆਂ ਫਰਮਾਂ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫਰਮਾਂ - ਲਿਲੀਅਨਜ਼ ਐਕਸਪੋਰਟਸ ਅਤੇ ਡਾਇਨਾ ਏਜੰਸੀਆਂ - ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ, ਇਹ ਕਥਿਤ ਵਿੱਤੀ ਬੇਨਿਯਮੀਆਂ ਉਸਦੀ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਯੋਗ ਸਨ। ਅੱਜ ਤੱਕ, ਉਹ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵਾਸ, 10 ਜਨਪਥ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਸਤੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। 20 ਜਨਵਰੀ 2015 ਨੂੰ, ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਜਾਰਜ ਵਿਰੁੱਧ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸੀਬੀਆਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਾਰਜ ਰਡਾਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਵੀ, ਉਹ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਾਲੀਆ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ਼ਾਂ ਲਈ।

ਜਾਰਜ ਦਾ ਕਰੀਅਰ ਧਵਨ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਰਜ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਨੇਤਾ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਰੀਅਰ ਵੀ ਬਣਾਇਆ।

ਧਵਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਧਵਨ, ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਉਸਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਧਵਨ ਦਾ ਟ੍ਰੇਡਮਾਰਕ ਚਿੱਟਾ ਸਫਾਰੀ ਸੂਟ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਸੀ।

"ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਸੈੱਟ ਲਿਆਇਆ," ਧਵਨ ਨੇ ਉਸ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਦੇਹ ਪਈ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਗਾਂਧੀ ਘਰ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਡੂੰਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਧਵਨ ਦੀ ਉਸ ਦੁਖਦਾਈ ਘੜੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੀਵ ਨੇ ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਧਵਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾਈ।

ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਦਲਾਅ ਧਵਨ ਲਈ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਇੱਕ ਮੌਜੂਦਾ ਜੱਜ, ਜਸਟਿਸ ਐਮ.ਪੀ. ਠੱਕਰ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ, 1984 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਨੌਜਵਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਧਵਨ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

‘ਕਾਸ਼ ਇੱਕ ਗੋਲੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਜੱਜ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਘਿਣਾਉਣੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ,’ ਧਵਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫ਼ੋਨ ਟੈਪ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਰਾਤੋ-ਰਾਤ, ਧਵਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਜਨਬੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਮੰਗੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ।

ਆਪਣੀ 312 ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ, ਜਸਟਿਸ ਠੱਕਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਰ.ਕੇ. ਧਵਨ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਵਿੱਚ ਕਥਿਤ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਾਂਚ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਧਵਨ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦਾ 'ਵਾਜਬ ਆਧਾਰ' ਸੀ, ਉਸ 'ਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, 'ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਪਰਾਧ ਵਿੱਚ ਧਵਨ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਜਾਂ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਦੇ ਭਾਰੀ ਕਾਰਨ ਹਨ।' ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਸਟਿਸ ਠੱਕਰ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂਚ ਟੀਮ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾਅਵਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਠੱਕਰ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਧਵਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ।

1989 ਤੱਕ, ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਧਵਨ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦਾ। ਉਹ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਰਹੇ, ਅਤੇ, 2016 ਤੱਕ, ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ (CWC) ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ।

"ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਲੋਕ - ਐਮ.ਐਲ. ਫੋਤੇਦਾਰ, ਅਰੁਣ ਸਿੰਘ, ਅਰੁਣ ਨਹਿਰੂ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ," ਧਵਨ ਨੇ ਸੀਨੀਅਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ।

ਧਵਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਨਹਿਰੂ-ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਗੇ। 'ਮੈਂ ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ, ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਦੇਹ ਚੁੱਕੀ... ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮੇਰੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ,' ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੂਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ 1964 ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ, ਯਮੁਨਾ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਸਰਸਵਤੀ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਸੰਗਮ 'ਤੇ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹਿਰੂ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਨ। ਉਹ 1980 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼ ਹਾਦਸੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਦੇਹ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸਨ। 1984 ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। 1991 ਵਿੱਚ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹਾਂ ਵਾਪਸ ਲਿਆਏ ਸਨ। ਧਵਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਹੀ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਸਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਟਾਈਪਿਸਟ ਵਜੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਬਾਹਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨਾਲ ਵੀ। ਨਹਿਰੂ-ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੱਤ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ 44 ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਰ.ਕੇ. ਧਵਨ, ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਚਕਾਰ, ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਉੱਥੇ ਸਨ - ਨਹਿਰੂ ਕਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ 'ਤੇ ਉਸ ਵਾਂਗ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਆਤਮਕਥਾ

ਲਿਖਣ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ।
'ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਕੀ ਲਿਖਣਾ ਹੈ, ਕੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣਾ।'
ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ ਹੈ?
'ਬੇਸ਼ੱਕ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ ਹੈ।'
ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਭੇਦ ਦੱਸਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੋ?
'ਨਹੀਂ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ,' ਉਸਨੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਬਾਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਅਣਜਾਣ ਦੌਲਤ, ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਕਿਸਮਤ ਸਾਡੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸਹਾਇਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਕ ਬਣਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ; ਅਜਿਹੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸਹਾਇਕ ਹਨ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਕਾਰਨ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰੇ ਹਨ।
ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਜਦੋਂ 15 ਫਰਵਰੀ 2016 ਨੂੰ, ਵਕੀਲਾਂ ਅਤੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਭਾਜਪਾ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਭੀੜ ਨੇ ਇੰਡੀਆ ਗੇਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਅਦਾਲਤੀ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਓ.ਪੀ. ਸ਼ਰਮਾ ਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਅਰੁਣ ਜੇਤਲੀ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਜੋਂ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਬੌਸਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਉੱਭਰ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਰੀਅਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਏ ਹਨ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਿਪੋਰਟਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਐਮਬੀਏ ਡਿਗਰੀ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਜਪਾ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਟਾਫ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਅਧਿਕਾਰਤ ਸੰਚਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੈਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਬੌਸ ਲਈ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੱਤਾ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਮੋਦ ਮਹਾਜਨ, ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਭਾਜਪਾ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉੱਭਰਦਾ ਸਿਤਾਰਾ, ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਹਾਜਨ, ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਜਿਸਨੇ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਵੱਡੇ ਫੰਡ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕੀਤਾ, ਦੀ 2006 ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੁਆਰਾ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਭਾਜਪਾ ਦੇ ਸੱਤਾ ਗੁਆਉਣ ਅਤੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਹਾਜਨ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੋੜ ਲਿਆ।
2004 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਨਿੱਜੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਵਪਾਰਕ ਜਗਤ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਦਾ ਏਅਰ ਓਪਰੇਟਿੰਗ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਅਜੇ ਵੀ ਵੈਧ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਫਲ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀ ਏਅਰਲਾਈਨ, ਸਪਾਈਸਜੈੱਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਜੂਨ 2006 ਵਿੱਚ, ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ

ਮਹਾਜਨ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਭਾਜਪਾ ਨੇਤਾ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਦੌਲਤ ਬਾਰੇ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਊਜ਼ ਏਜੰਸੀ ਆਈਏਐਨਐਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ: 'ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਬਕਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮੋਦ ਮਹਾਜਨ ਦਾ ਪੈਸਾ ਏਅਰਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਖਾਤੇ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕ ਸੂਚੀਬੱਧ ਹਨ।'
ਨੌਜਵਾਨ ਤੋਂ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਬਣਿਆ, ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਜੋ ਇੱਕ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਾਲਾ ਟਾਈਪਿਸਟ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਝਲਕ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਕ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝੋ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਟੱਚ-ਸਕ੍ਰੀਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ।
ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਬੌਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਭੇਦ, ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਿਣਾਉਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨਕੀਆਂ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾਵਾਂ, ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਤ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਰੰਗੀਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਲ ਜਨਤਕ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋਂ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕੁਝ ਅਪਵਾਦ ਹਨ - ਆਦਮੀ ਜੋ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣਗੇ। ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਹਾਇਕ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿੰਨਾ ਦੂਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਅਤੇ ਧਵਨ ਅਤੇ ਜਾਰਜ ਦੇ ਪੂਰਵਗਾਮੀ ਐਮ.ਓ. ਮਥਾਈ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੀ ਲਓ।
ਜਦੋਂ ਮਥਾਈ ਆਨੰਦ ਭਵਨ ਪਹੁੰਚੇ - ਨਹਿਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਿਵਾਸ, ਜੋ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਹੈ - ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ, ਮਥਾਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚੇ: 'ਫਰਵਰੀ 1946 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਨਹਿਰੂ ਮਲਾਇਆ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਵਾਂਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੋਈ ਢੁਕਵੀਂ ਸਕੱਤਰੇਤ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਵੀ ਦਾਇਰ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਰਾਇਲਟੀ ਅਤੇ ਆਮ ਵਿੱਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸਤਹੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਕੱਤਰੇਤ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ ਇਹ ਅਸਹਿਮਤੀ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ।'
ਜਦੋਂ 1959 ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮਥਾਈ, ਮੈਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਤੱਕ, ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਜਾਣਦੇ ਸਨ: ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਪਤ ਜੀਵਨ। ਮਥਾਈ ਨੇ ਆਨੰਦ ਭਵਨ ਅਤੇ ਤੀਨ ਮੂਰਤੀ ਭਵਨ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਫੜੀ ਰੱਖਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵਾਸ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

1970 ਦਾ ਦਹਾਕਾ ਇੱਕ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਦਹਾਕਾ ਸੀ। ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਧੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਚੋਣਵੇਂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਕ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਰੀਮਿਨਿਸੈਂਸ ਆਫ਼ ਦ ਨਹਿਰੂ ਏਜ (ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, ਦਿੱਲੀ, 1978) ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਹੁਣ ਛਪ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਥਾਈ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: 'ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਰਵਾਇਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: ਸਿਰਫ਼ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ।' ਉਸਨੇ ਨਹਿਰੂ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਛਾਣਬੀਣ ਕੀਤੀ, ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਈ ਦਿੱਗਜਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਇਸਨੂੰ ਕਾਮੁਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਥਾਈ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਅੱਜ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਨਹਿਰੂ-ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮੁਖੀ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਇੱਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੂਝ ਵੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸਕੈਂਡਲ ਜਨਤਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਥਾਈ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'ਮੈਂ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਆਏ। ਇਹ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸੰਸਦ ਦਾ ਸੈਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਅਸਤੀਫਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਿਹਾ, ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, "ਮੈਂ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਅਸਤੀਫਾ ਸੌਂਪਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਹੋ।" ਮਥਾਈ ਨੇ ਫਿਰ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਸੋਮਵਾਰ ਸਵੇਰੇ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਿਲੇ, ਤਾਂ ਮਥਾਈ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: 'ਮੈਂ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਹਾਰਮੋਨਜ਼ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਪਰ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਹੋਟਲ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਔਰਤ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮਿਸਟਰ ਐਂਡ ਮਿਸਿਜ਼' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਅਕਲਪਨਾਯੋਗ ਮੂਰਖਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਲੈਕਮੇਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸੁਝਾਅ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੀ ਚੁੱਪੀ ਖਰੀਦੋ। ਤੁਹਾਡਾ ਚੰਗਾ ਦੋਸਤ ਮੱਲੀਆ [ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਜੋ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੀ], ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੱਲੀਆ ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਰਕਮ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ।'" ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਚਾਈਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ, 1947 ਅਤੇ 1951 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਭਾਰਤੀ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵੀ.ਕੇ. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੈਨਨ ਨੇ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕਲੇਮੈਂਟ ਐਟਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਥਾਈ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: 'ਨਹਿਰੂ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਲੇਡੀ ਮਾਊਂਟਬੈਟਨ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੈਨਨ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ

ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੋਕ ਇਸ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਨਹਿਰੂ ਘੁੰਮ ਸਕਣ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੈਨਨ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਧਿਰਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਚਿਪਕਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਨੋਟ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਅਣਉਚਿਤ ਟਿੱਪਣੀ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜੀ ਗੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨੋਟ ਨੂੰ ਗਲਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲ ਪਈਆਂ।

ਮਥਾਈ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ: 'ਸ਼੍ਰੀ ਮਥਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੀ ਵਿਆਪਕ ਕਦਰ ਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ; ਪਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਜੋ ਅਕਸਰ ਛੋਟੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੂਰਖਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣਾ ਭਾਰ ਵੀ ਸੁੱਟਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਨਹਿਰੂ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮਥਾਈ ਤੋਂ ਇਹ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣਗੇ ਜੋ ਉਸਨੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਸੁਣੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ। ਮਥਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫਿਰੋਜ਼ ਗਾਂਧੀ, ਇੰਦਰਾ ਦੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜੀਵ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਦੇ ਪਿਤਾ, 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਕੋਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ।' ਉਸਨੇ ਫਿਰੋਜ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ।

ਮਥਾਈ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ - ਦੂਜੀ ਕਿਤਾਬ 'ਮਾਈ ਡੇਜ਼ ਵਿਦ ਨਹਿਰੂ' - ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਝਗੜਿਆਂ, ਮਾਮਲਿਆਂ, ਅਫਵਾਹਾਂ, ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਜੋ 1948 ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਸਨ। ਮਥਾਈ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਬੂਲਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਭੈਣ ਵਿਜਯਾ ਲਕਸ਼ਮੀ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਸਈਦ ਹੁਸੈਨ ਨਾਲ ਭੱਜਣ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸਨ, ਜੋ ਇੱਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਈ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮਿਸਰ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਕੱਲੇ ਅਤੇ ਟੁੱਟੇ ਦਿਲ ਵਾਲਾ।

ਪਰ ਇਹ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਮਥਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਸਨ। 'ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਅਤੇ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਕਦਮ ਉੱਚਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੇਚਾਰੀ! ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦੇ ਬੋਝ ਹੇਠ ਦੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।'

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਛੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਵਿਰਾਸਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਧਿਆਇ 'ਸ਼ੀ' ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਥਾਈ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਖਿਡਾਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਮੂਲ ਖਰੜੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਜੋ ਮਥਾਈ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਇੱਕ

ਵਕੀਲ ਦੋਸਤ ਰਾਹੀਂ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮਥਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ, ਨਰਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਨਾਲ ਸਨ, ਅਧਿਆਇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

'ਉਹ' ਵਿੱਚ ਮਥਾਈ ਦੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਸਨ। ਮਥਾਈ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਵਜੋਂ ਰੱਦ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਬੂਤ ਹਨ।

1981 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਮਥਾਈ ਦੀ ਬਹੱਤਰ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਈਮਜ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਨਹਿਰੂ ਯੁੱਗ ਦੌਰਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ' ਕਿਹਾ।

ਮਥਾਈ, ਜਿਸਨੇ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਕਾਂ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹਰ ਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਦਾ ਅੰਤ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਰਿਹਾ। ਸਾਰੇ ਇੰਨੇ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇ।

1993 ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪੀ.ਵੀ. ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਦੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਰਣਨੀਤੀ ਵਰਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੱਤਾ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜੋ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਝਾਰਖੰਡ ਮੁਕਤੀ ਮੋਰਚਾ (ਜੇਐਮਐਮ), ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀ, ਦੇ ਚਾਰ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ਨਕਦੀ ਦੇ ਬੰਡਲ ਲਏ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੜੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਸ਼ੀ ਨਾਥ ਝਾ ਵੀ ਸੀ, ਜੋ ਜੇਐਮਐਮ ਮੁਖੀ ਸ਼ਿਬੂ ਸੋਰੇਨ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸਕੱਤਰ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਗਰਮੀਆਂ ਤੱਕ, ਝਾ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ 1998 ਵਿੱਚ ਰਾਂਚੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਿਬੂ ਸੋਰੇਨ, ਹੋਰਨਾਂ ਸਮੇਤ, ਝਾ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ। ਸਹਾਇਕ ਲਈ ਬਦਲੇ ਦਾ ਡਰ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਅਸਲੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੌਰਾਨ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਕ ਸੀ। ਬੇਅੰਤ ਚਾਹ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ, ਮਲਿਆਲਮ, ਨੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਇੱਕ ਦੌਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ - ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਝਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ - ਜੋ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਏਜੰਟ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵਾਸ 'ਤੇ ਨਕਦੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬੈਗ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਗੇਟ ਨੂੰ ਤਾਲਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ, ਪੁਰਾਣੀ ਗੋਰੀ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਦਾ ਟਾਈਲਾਂ ਵਾਲਾ ਫਰਸ਼ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਪੁੱਟ ਦਿੱਤੀ। 'ਅਸੀਂ ਬੈਗ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੋਰੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਰੇਤ ਫੈਲਾਈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੀਮਿੰਟ ਕੀਤਾ,' ਉਸਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੌਕੀਆ ਸੀਮਿੰਟਿੰਗ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣਾ ਕਾਰਪੇਟ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ।

ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸੇ ਦੀ ਵੋਟ ਤੋਂ ਬਚਣ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਧੂੜ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬੈਂਡਰੂਮ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਦੁਬਾਰਾ ਪੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਨਕਦੀ ਵਾਲਾ ਬੈਗ ਸੜਕ ਰਾਹੀਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸੈਂਕੜੇ

ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਜੱਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੇਤਾ ਖੁਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਡ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਡਿਸਟਿਲਰੀ ਬਣਾਈ ਗਈ।

‘ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ ਹੋ, ਉਸ ਸਾਰੀ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਅਨੁਭਵ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ?’ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਮੈਂ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਮੌਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

3

ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲਾ

ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਵਫ਼ਦ ਸੀ ਜੋ ਨਵੰਬਰ 2008 ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੇਲ ਅਵੀਵ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਬੇਨ ਗੁਰੀਅਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਸੀ। ਰੱਖਿਆ ਸਕੱਤਰ ਵਿਜੇ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਕਿ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ (MoD) ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਸਨ, ਵਫ਼ਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਮੁਖੀ, ਏਅਰ ਮਾਰਸ਼ਲ ਐਨ.ਏ.ਕੇ. ਬ੍ਰਾਊਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਵਫ਼ਦ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਲਈ ਨਵੇਂ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਡਾਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਲਈ ਬਰਾਕ-8 ਮਿਜ਼ਾਈਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਮੱਧਮ-ਦੂਰੀ ਦੀਆਂ ਸਤ੍ਹਾ ਤੋਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਿਜ਼ਾਈਲਾਂ (MR-SAM) ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਕਾਸ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਵਫ਼ਦ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ। 1992 ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਸਮੀ ਕੂਟਨੀਤਕ ਸੰਪਰਕ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਭਾਰਤ-ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਭਾਰਤ ਨੇ 1950 ਵਿੱਚ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਸਾਵਧਾਨ ਸੀ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ 1947 ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਵੱਡੀ ਮੁਸਲਿਮ ਆਬਾਦੀ ਦੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਸਨ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਸਮੇਤ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਫਲਸਤੀਨੀ ਕਾਜ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਦਿਖਾਈ - ਹਿੰਦੂ ਕੱਟੜਪੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੋ ਇੱਕ ਯਹੂਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਪਾਰਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ-ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਰੱਖਿਆ ਵਫ਼ਦ ਦਾ ਦੌਰਾ ਇਜ਼ਰਾਈਲੀ ਰੱਖਿਆ ਫਰਮਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਭਾਰਤੀ ਆਰਡਰਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਫੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਆਯਾਤਕ, ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫੌਜੀ ਵਿਕਰੀ ਦਾ ਲਗਭਗ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੇ 1999 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀਆਂ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲਾੜ ਫਰਮਾਂ ਨਾਲ 60,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਆਰਡਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਨੇ ਕਾਰਗਿਲ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਵਫ਼ਦ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲਗਜ਼ਰੀ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਚੈੱਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ ਵਫ਼ਦ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਹੋਟਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸਟੱਡੀ ਟੇਬਲ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਬ੍ਰੀਫਿੰਗ ਫੋਲਡਰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਚਿੱਟਾ ਲਿਫਾਫਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ $100 ਦੇ ਬਿੱਲ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ

ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਨ।
'ਇਹ ਕੀ ਹੈ?,' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਇਜ਼ਰਾਈਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।
'ਸਰ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਥਾਨਕ ਖਰਚਿਆਂ ਲਈ,' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵੀ ਵਾਰ ਖੁੰਝਾਏ ਬਿਨਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।
ਮੇਰੇ ਸੰਪਰਕ ਵਾਲੇ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਸੰਪਰਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਪੂਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਲਿਫਾਫੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਿਫਾਫੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਊਥ ਬਲਾਕ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਭਾਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮਿਆਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਕਮ ਸੀ।
ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਉਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਕੁਝ ਸਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਉਸ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਵਾਈ ਘੁਸਪੈਠ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ MR-SAM ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਲਗਭਗ 10,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਪਾਰਕ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵਫ਼ਦ ਨੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ 6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 'ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਖਰਚੇ' ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਅਸਪਸ਼ਟ ਧਾਰਾਵਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ 2009 ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਮੈਨੂੰ ਰਸਮੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰੱਖਿਆ ਸੌਦੇ ਕਿੰਨੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕਿੰਨਾ ਵਿਆਪਕ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਅਤੇ ਫਾਈਲ ਸਾਫ਼ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ MR-SAM ਸੌਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਕਦ 'ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ' ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ, ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੇਨਤੀਆਂ ਸਨ: ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਨਾ ਘਸੀਟੋ ਅਤੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, 'ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ' ਨੂੰ ਨਾ ਭੁੱਲੋ।
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਟਰੈਕਾਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਲਏ ਗਏ ਉੱਚ ਨੈਤਿਕ ਆਧਾਰ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਹਨਾਂ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਪਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਬਾਂ ਡਾਲਰ ਦੇ ਸੌਦੇ ਪਟੜੀ ਤੋਂ ਨਾ ਉਤਰਨ, ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਖਰਚ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ

ਕਰਦੀ ਰਹੇ। ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਕਿ ਇੱਕ ਸਾਫ਼ ਸੌਦਾ ਲੰਘਦਾ ਹੈ ਇੱਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਖੇਡ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸੌਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਰੱਖਿਆ, ਨਿਰਮਾਣ, ਹਾਈਵੇਅ, ਬਿਜਲੀ, ਤੇਲ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਵਰਗੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਪੱਛਮੀ ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਖਿਡਾਰੀ ਹਨ ਜੋ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨਗੇ, ਅਕਸਰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੇ ਠੇਕੇ ਜਿੱਤੇ।

ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਚੋਲੇ ਵੱਡੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਵੱਡੇ ਦਫ਼ਤਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਮਾਹਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ, ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਕਈ ਮੁੱਖ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਨਾਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਟਰੈਕਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਸੂਝਵਾਨ ਵਿੱਤੀ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਖਾਤਾ ਧਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਖਿਡਾਰੀ ਵੀ ਹਨ - ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਧਨ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਨੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਬੂਤ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਇਹ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਫਿਕਸਰ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਟਾਈਪਿਸਟ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਮਰਦ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਔਰਤਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਅਰਬਾਂ ਡਾਲਰ ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਫਾਈਲਾਂ ਅਤੇ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਚੋਲੇ ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉੱਚ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ, ਵਿਚੋਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਣਾ ਜਾਂ ਤੋੜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਪਲ ਤੋਂ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਚੋਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ ਗਏ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਜੇਤੂਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਕਲਾਇੰਟ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੰਭਵ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਮਾਪਦੰਡ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਫੈਸਲੇ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਾਣ। ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਰ ਕੋਈ ਏਜੰਟ ਦੇ ਤਨਖਾਹ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹਰ ਪੜਾਅ 'ਤੇ, ਲੈਣ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਨਾਮ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੱਛਮੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਖੇਡ ਕੋਚਿੰਗ ਕੈਂਪ, ਪੁਰਤਗਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਲਾ, ਟੈਕਸ ਹੈਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ।

ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਮੁਕਤ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਮਾਤਰਾਤਮਕ

ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਕੁਸ਼ਲ ਤਬਾਦਲੇ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨਾ, ਬੌਧਿਕ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ, ਜਾਂ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਨੈਵੀਗੇਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚੋਲੇ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ - ਮੁੱਖ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਡਾਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਸਟਮ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਹੇ, ਇੱਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪਵੇ, ਫੈਸਲੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਲਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕੰਪਨੀ ਇੱਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਜਿੱਤੇ।

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚੱਲਦੀ ਰਹੇ ਜੋ ਕਿ ਆਮ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਚੋਲੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਰੁਕ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਇਸਦੀਆਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਹੋਵੇ, ਹਾਈਵੇਅ ਬਣਾਏ ਜਾਣ, ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਰੁਕਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਰਹੇ। ਇੱਕ ਵਿਗੜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਵਿਚੋਲੇ ਇੱਕ ਅਯੋਗ ਅਤੇ ਖੜੋਤ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹਨ।

ਵਿਚੋਲਾ, ਜਾਂ ਵਿਚੋਲਾ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਇਜ਼ ਕਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੱਖਿਆ ਉਦਯੋਗ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਵਿਚੋਲੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹੋਰ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਹਮਰੁਤਬਾ ਤੋਂ ਕੀ ਵੱਖਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ, ਵਿਚੋਲਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਜਿਸਨੂੰ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਰੀਦ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਨੈਵੀਗੇਟ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਫਰਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਰਪਿਤ ਦਫਤਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਜੋ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਫਸੈੱਟ - ਖਰੀਦਦਾਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਰਤ - ਰੱਖਿਆ ਇਕਰਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਵਿਚੋਲਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਫੀਸਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੀਸ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਫਸੈੱਟ ਜਾਂ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਗਲਤ ਨਾ ਹੋਣ, ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣੇ ਅਤੇ ਸਮਝੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਲਾਬਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਈ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਲਾਬਿੰਗ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ।

ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ, ਵਿਚੋਲੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੇ ਗੰਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ

ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਬਾਰੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਅਣਉਚਿਤ ਅਤੇ ਅਨੁਚਿਤ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਕੋਲ ਕੋਈ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲਾਬਿੰਗ ਉਦਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਇਕਰਾਰਨਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਚੋਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵੱਡਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਜਾਂ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਅਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਸੌਦੇ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਭਾਰਤੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਕੌਣ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਚੋਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਣ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਹੈ। ਮਾਈਨਿੰਗ ਇੰਡਸਟਰੀ 'ਤੇ ਗੌਰ ਕਰੋ। ਕੋਈ ਕੰਪਨੀ ਮਾਈਨਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਟੀਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉੱਜਲ ਕੁਮਾਰ ਉਪਾਧਿਆਏ (ਜਿਸਨੂੰ ਉਪਾਧਿਆਏ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਕੋਲਕਾਤਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਘੱਟ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਹੈ। ਪਰ, ਇੱਕ ਸਮੇਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ EMTA (ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬੀ ਖਣਿਜ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਏਜੰਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ) ਰਾਹੀਂ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ 1.7 ਬਿਲੀਅਨ ਟਨ ਕੋਲਾ ਭੰਡਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੋਲੇ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭੰਡਾਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੋਲਾ ਮਾਈਨਿੰਗ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਸਥਾਨਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਉਪਾਧਿਆਏ ਨੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਮਾਈਨਿੰਗ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਉੱਦਮ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਵਾਲਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਗਲੋਬਲ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸੀਈਓ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਪਾਧਿਆਏ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਬਾਰੇ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਰੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੀਈਓ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, 'ਉਹ ਬਹੁਤ ਨਿੱਘੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਫੂਡ ਚੇਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਖਾਣ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ।' ਉਪਾਧਿਆ ਆਪਸੀ ਸੰਪਰਕ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਸੀਈਓ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਸੀਈਓ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ: ਠੇਕਾ ਲੈ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਓ, ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਉਪਾਧਿਆ ਇਸ ਗਲੋਬਲ ਦਿੱਗਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ।

ਉਪਾਧਿਆ ਖਾਣ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਉਤਸੁਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਲਾਇਸੈਂਸ ਧਾਰਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਵਾਬ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁਚਾਰੂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਾਈਨਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਵਿੱਚ ਕੋਲੇ ਦੀ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੀ ਤਸਕਰੀ, ਅਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕੋਲੇ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਘਟਾਉਣ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਵੀ ਹੇਰਾਫੇਰੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਅਚਾਨਕ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਪਾਧਿਆ ਨੇ ਸੀਈਓ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਸਮਰਥਨ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ੇਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਪਾਧਿਆ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਫਰਵਰੀ 2009 ਦੀ ਇੱਕ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਫੌਜੀ ਸੰਘ ਦੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਸਾਲਾ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਬੰਗਲੌਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਅਰੋ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੜਾਕੂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਗਰਜਦੇ ਟੇਕ-ਆਫ ਅਤੇ ਲੈਂਡਿੰਗ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਹਾਜ਼ ਨਿਰਮਾਤਾ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਵੀਨਤਮ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਜਿਸਨੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਲਈ 126 ਲੜਾਕੂ ਜਹਾਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ 60,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਲੜਾਕੂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉਡਾਣ ਭਰਨਾ ਅਤੇ ਲੈਂਡ ਕਰਨਾ ਸੀ: ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਤੋਂ F-18 ਅਤੇ F-16, ਰੂਸ ਤੋਂ MIG-35 ਜੈੱਟ ਅਤੇ ਇੱਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਯੂਰੋ ਲੜਾਕੂ ਜਹਾਜ਼। ਕਈ ਵਪਾਰਕ ਅਤੇ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਜੈੱਟ ਵੀ ਸੰਭਾਵੀ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਦੌੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਅਰੋ ਇੰਡੀਆ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਸ਼ੋਅ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਯਾਤਕ ਵਜੋਂ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਬਪਤੀਆਂ ਦੇ ਵਧ ਰਹੇ ਕਲੱਬ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਜੋ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਆਵਾਜਾਈ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਯੂਰਪੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਠੇਕਾ ਜਿੱਤਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਚੌਧਰੀ 'ਤੇ ਲਗਾਵਾਂਗਾ,' ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਸੁਧੀਰ ਚੌਧਰੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਬੰਧ ਕੌੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇੱਕ ਹੰਕਾਰੀ ਸੀਨੀਅਰ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਥਿਆਰ ਡੀਲਰ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਯੂਰਪੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਪਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਖਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਚੌਧਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਡਰ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।

ਫਿਰ ਵੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਚੌਧਰੀ ਵਰਗੇ ਪਾਵਰ ਬ੍ਰੋਕਰ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਲਗਭਗ ਹਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਚੋਲੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਏ, ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦੇਣ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਹ ਮਹਿੰਗੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਪਰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਟਰੱਸਟਾਂ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਨੂੰਨ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਢਿੱਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫਰਮਾਂ ਅਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਅਕਸਰ ਵੱਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਠੇਕੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ

ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਰੋਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੀਨੀਅਰ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਜੋ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਫ਼ ਰਹਿਣ। ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰੱਖਿਆ ਫਰਮ ਦੇ ਸੀਈਓ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਇੱਕ ਮਿਲੀਅਨ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਖਰਚ ਕਰਨੇ ਪਏ ਸਨ।

ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਹਰ ਪਹਿਲੂ - ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਰੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ - ਜਿੱਥੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ, ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਕੁਚਲਣ ਵਾਲੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਚੌਧਰੀ ਵਰਗੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਾਡੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਹੈ।

ਆਓ ਭਾਰਤ ਦੇ ਫੌਜੀ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰੀਏ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਭਾਰਤ ਰੱਖਿਆ ਉਪਕਰਣਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਰਾਮਦ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ, 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਢਹਿ ਜਾਣ ਤੱਕ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਨੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਫਿਰ 1999 ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਕਾਰਗਿਲ ਯੁੱਧ ਨੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਇੰਨੇ ਬਦਲੇ ਨਾਲ ਗਲੋਬਲ ਹਥਿਆਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਕਿ, 2012 ਤੱਕ, ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਆਯਾਤਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਡੀਲਰ ਵਧੇ-ਫੁੱਲੇ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ, ਸੀਨੀਅਰ ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸਬੰਧ ਬੁਣਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਟਕਲਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਕਿਵੇਂ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੱਕ, ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਹਥਿਆਰ ਡੀਲਰ ਜਾਂ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਫੜਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਰੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਘੁਟਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਸੀਟਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹੈ ਜਿੱਥੇ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੱਖਿਆ ਘੁਟਾਲੇ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 16 ਅਪ੍ਰੈਲ 1987 ਨੂੰ, ਇੱਕ ਸਵੀਡਿਸ਼ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਛਾਪੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੋਪਖਾਨਾ ਨਿਰਮਾਤਾ ਬੋਫੋਰਸ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਤੋਂ 410 155-ਐਮਐਮ ਕੈਲੀਬਰ ਹਾਵਿਟਜ਼ਰ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਲਈ 1,500 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਠੇਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵੀਡਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਮੇਤ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀਆਂ 'ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈ ਵੱਡੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਵਿੱਚ, ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ 1989 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਫਰਕ ਨਾਲ ਹਾਰ ਗਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫੌਜੀ ਸਮਾਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੀ ਭੁੱਖ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਹੈ।

2012 ਤੱਕ, ਭਾਰਤ ਨੇ ਚੀਨ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤਕ ਵਜੋਂ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਧ ਰਾਜ ਨੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੋੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਟਾਕਹੋਮ

ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਪੀਸ ਰਿਸਰਚ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ (SIPRI) - ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਮੁਲਾਂਕਣ ਡੇਟਾ - ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 2009-13 ਦੌਰਾਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 14 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਇਸ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ 'ਤੇ ਲਗਭਗ 6,70,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਫੌਜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰੱਖਿਆ ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸੰਗਠਨ (DRDO) ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਅਸਫਲਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ ਵਰਗ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਜ਼ਾਈਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਇੱਕ ਵੀ ਵੱਡੇ ਫੌਜੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਜੰਗੀ ਟੈਂਕ ਜਾਂ ਲੜਾਕੂ ਜਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਇਸਦੇ ਫੌਜੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਹਨ।

ਇੱਥੇ ਫੌਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਕੱਚੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬੇਢੰਗੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਲੜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਸੂਝਵਾਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਟੈਗ ਲਗਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਖਿਡਾਰੀ ਹੁਣ ਹਥਿਆਰ ਨਿਰਮਾਣ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਹੈ।

ਇਸਦੀਆਂ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲਤਾ, ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਟਕਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ - ਕਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਚੀਨ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਕਈ ਬਗਾਵਤਾਂ - ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਥਿਆਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੰਗੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਖਰੀਦਦਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ, ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫਰਮਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਸ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਆਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੌਦੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਰੀਦ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਟਰੈਕ 'ਤੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਧੁੰਦੇਂ ਦੀ ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਚੌਧਰੀ ਬਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਰੱਖਿਆ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੋਈ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਸ 'ਸ਼੍ਰੀ ਚੌਧਰੀ' ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। 'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਚੌਧਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਮੈਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਇੱਕ ਆਮ ਉਪਨਾਮ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਚੌਧਰੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ।

ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਚੀਨ, ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ, ਇਜ਼ਰਾਈਲ, ਕਈ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਫਰੀਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਨੇ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਦਾਲਤੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ - ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ - ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ

ਉਸਦੀ ਯੋਗਤਾ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ।

ਦਸੰਬਰ 2007 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਫਰਮ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਦੂਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਆਰਡਰ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਮੀਡੀਆ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਏਜੰਟ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਂ ਭਟਕਣਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਸੌਦੇ ਦੇ ਦੋ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਮੱਧ-ਪੱਧਰੀ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਦੁਆਰਾ ਸੌਦੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਲਈ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੀਡੀਆ ਨੇ ਸੌਦੇ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਿਆ,' ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਸੁਨਹਿਰੀ ਨਿਯਮ (ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ) ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਤੀ ਟਿੱਪਣੀ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਣਾ ਹੈ।'

ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਇਟਲੀ ਦੀ ਫਿਨਮੇਕੇਨਿਕਾ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੀਵੀਆਈਪੀਜ਼ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਬਾਰਾਂ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰਾਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁਨਾਫ਼ਾਯੋਗ ਠੇਕਾ ਜਿੱਤ ਲਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਟੈਂਡਰ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭਟਕਾਅ ਸਨ। ਦੋਸ਼ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਗਏ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਿ ਇਤਾਲਵੀ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਠੇਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨੈੱਟਵਰਕ ਨੂੰ ਕਈ ਮਿਲੀਅਨ ਯੂਰੋ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਫਰਵਰੀ 2013 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਤਾਲਵੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਫਿਨਮੇਕੇਨਿਕਾ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਸੀਈਓ, ਜਿਓਰਜੀਓ ਜ਼ੱਪਾ ਨੇ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 22 ਮਈ 2012 ਨੂੰ ਨੇਪਲਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦੌਰਾਨ, ਜ਼ੱਪਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੌਧਰੀ - ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਏਜੰਟ ਸੀ - ਨੂੰ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਘੱਟ ਸਾਵਧਾਨ, ਵਧੇਰੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਘੁਟਾਲੇ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਫਿਨਮੈਕੇਨਿਕਾ ਘੁਟਾਲਾ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕੋਲ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਅਮਰੀਕੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ, ਜੋ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਕਸਰ ਭਾਰਤੀ ਇਕਰਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨੈਵੀਗੇਟ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕਿੰਨਾ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇੱਕ ਹੋਰ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੜਾਕੂ-ਨਿਰਮਾਣ ਫਰਮ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸੀ, ਨੇ ਇੱਥੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਹਾ: 'ਮੈਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕੋਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਉਹ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਠੇਕਾ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਹੀ ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਰੱਖਿਆ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਚਾ, ਬਲਜੀਤ ਕਪੂਰ, ਜੋ

ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਲੜਾਕੂ ਪਾਇਲਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸਨ। ਕਪੂਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਏਅਰੋਨੌਟਿਕਸ ਲਿਮਟਿਡ (HAL) ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਫੌਜੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਸੀ ਜੋ ਰੂਸੀ ਲੜਾਕੂ ਜਹਾਜ਼, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜੈਗੁਆਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਖਰੀਦੇ ਗਏ ਹੋਰ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੀਡੀਆ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ - ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ HAL ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਬਣੇ।

ਚੌਧਰੀ ਭਰਾ - ਸੁਧੀਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਰਾਜੀਵ - ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਹੋਏ, ਜਿੱਥੇ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਹੌਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਟਰੋਲ ਸਖ਼ਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਦਨਾਮ ਲਾਲ ਫੀਤਾਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚੋਲੇ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੌਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਲੜਾਕੂ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਨੇ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਫਰਮ ਨਾਲ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦਾ ਕੋਈ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਸਿਰਫ਼ ਸੁਣੀਆਂ-ਸੁਣਾਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਤੇ ਦਾਅਵੇ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵੱਡੇ ਲੀਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ, ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਪਦ-ਅਨੁਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਸੰਪਰਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਾਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੇੜਲੀ ਦੋਸਤੀ, ਜੋ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੀ, ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸੁਧੀਰ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨਲ ਆਰ.ਐਸ. 'ਪਿਕਲ' ਸੋਢੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੋਲੋ ਖਿਡਾਰੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਾਬਕਾ ਮਿਸ ਇੰਡੀਆ ਨਫੀਸਾ ਅਲੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰੀ ਠੇਕਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਲਈ ਗੁਪਤਤਾ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ, ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਧੀਰ ਅਤੇ ਰਾਜੀਵ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਟੀਮ ਬਣਾਈ। 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚੋਲੇ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਭਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਗੋਲਫ ਕਲੱਬ ਵਿੱਚ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮਿਲਦਾ ਸੀ: 'ਰਾਜੀਵ ਬਹੁਤ ਨਿੱਘਾ ਸੀ, ਪਰ ਸੁਧੀਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।'

ਰਾਜੀਵ ਦਾ 1997 ਵਿੱਚ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਸੁਧੀਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਹੇਠ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਧੀਆ ਚੱਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਹਰ ਰੰਗ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕੀਤੀ, ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਵਧਾਈ, ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਟਕਰਾਅ ਕੀਤਾ, ਲੰਡਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਗਿਆ।

2001 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਤੱਕ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਸਫ਼ਰ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ 'ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਵੈਸਟ ਐਂਡ' ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਵੈੱਬ ਨਿਊਜ਼ ਪੋਰਟਲ ਤਹਿਲਕਾ ਨੇ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਸਿਵਲ ਸੇਵਕਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਪਤ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗਾਂ ਪੋਸਟ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਵੱਡੇ ਰੱਖਿਆ ਸੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਕਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਡੀਲਰਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤਹਿਲਕਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜਾਦੂ-ਟੂਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। 2004 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਇਸ ਘੁਟਾਲੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ ਗਿਆ।

2006 ਅਤੇ 2007 ਵਿੱਚ, ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਤਹਿਲਕਾ ਦੇ ਖੁਲਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕਈ ਮਾਮਲੇ ਖੋਲ੍ਹੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਦੋ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ।

1 ਫਰਵਰੀ 2006 ਨੂੰ, ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਮਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਆਰ.ਕੇ. ਜੈਨ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਜਾਰਜ ਫਰਨਾਂਡਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਗਨਮ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟ੍ਰੇਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸੁਧੀਰ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇੱਕ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਂਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਇਜ਼ਰਾਈਲੀ ਰੱਖਿਆ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸੋਲਟਮ ਸਿਸਟਮ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿੱਟਾਂ ਨਾਲ 130-ਐਮਐਮ ਫੀਲਡ ਗੰਨਾਂ ਨੂੰ 155-ਐਮਐਮ ਕੈਲੀਬਰ ਵਿੱਚ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨ ਲਈ ਫੌਜ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੇਗੀ। ਕੁੱਲ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ 208.15 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੱਧ ਦਾ ਸੀ। ਅਪ੍ਰੈਲ 2007 ਤੱਕ, ਜਾਂਚ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਰਾਧਿਕ ਜਾਂਚ ਬਣ ਗਈ।

ਦਸੰਬਰ 1992 ਵਿੱਚ, ਸੋਲਟਮ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੀਲਡ ਗੰਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਨਾਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬੋਫੋਰਸ ਤੋਂ ਲਾਇਸੈਂਸ ਅਧੀਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਗੋਲਾ-ਬਾਰੂਦ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ, ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਘਟਦੀ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਰੇਂਜ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਘਾਤਕਤਾ ਵਧਦੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਟੈਂਡਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਚੌਧਰੀ ਕੰਮ 'ਤੇ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ।

ਸੀਬੀਆਈ ਵੱਲੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਐਫਆਈਆਰ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਵਰਣਨ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਠੇਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਮੁਵੱਕਿਲ ਦੀ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਚੱਲੇ, ਲਾਜ਼ਮੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਠੇਕੇ ਨੂੰ ਟਰੈਕ 'ਤੇ ਰੱਖੇ।

ਐਫਆਈਆਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੋਲਟਮ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੀ ਗਈ ਟ੍ਰਾਇਲ ਗਨ 'ਇੱਕ ਅਣਪਰਖਿਆ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਪ੍ਰੋਟੋਟਾਈਪ' ਸੀ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਪੋਖਰਣ ਫਾਇਰਿੰਗ ਰੇਂਜਾਂ 'ਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪ੍ਰੀਖਣ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਬੰਦੂਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ 39 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਰੇਂਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਬੋਫੋਰਸ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ, ਰੇਂਜ ਸਿਰਫ 29.5 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸੀ। ਟ੍ਰਾਇਲ ਟੀਮ ਨੇ ਫਾਇਰਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵੀ ਕੀਤੀ। 'ਡੀਆਰਡੀਓ ਸਮੇਤ ਫੌਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿੰਗਾਂ ਨੇ ਗੰਭੀਰ ਇਤਰਾਜ਼ ਉਠਾਏ ਅਤੇ ਸੋਲਟਮ ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸੋਧਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਆਪਕ ਪੁਸ਼ਟੀਕਰਨ ਟਰਾਇਲਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੌਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ,' ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ਐਫਆਈਆਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਬਕਾ ਯੂਗੋਸਲਾਵੀਆ, ਚੈੱਕ ਗਣਰਾਜ, ਸਲੋਵਾਕੀਆ, ਆਸਟਰੀਆ, ਫਿਨਲੈਂਡ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੁਆਰਾ 'ਕਿਸੇ

ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ'। 'ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਭਾਵਿਤ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਰਟਲਿਸਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਵਿਕਰੇਤਾ ਸਥਿਤੀ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ,' ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਨ।

ਹੋਰ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ਾਂ ਬਿਹਤਰ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਕਿਫਾਇਤੀ ਸਨ, ਪਰ ਫੌਜ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸੋਲਟਮ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। 12 ਜੁਲਾਈ 1999 ਨੂੰ, ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਗੱਠਜੋੜ (ਐਨਡੀਏ) ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਕੈਬਨਿਟ ਕਮੇਟੀ, ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਹੋਰ ਮਨਘੜਤ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਝੂਠਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦੂਕ ਬੋਫੋਰਸ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਫੌਜ ਦੇ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ 'ਤੇ ਕੈਬਨਿਟ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਗਲਤ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਝੂਠ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

7 ਮਾਰਚ 2000 ਨੂੰ, ਸੋਲਟਮ ਨਾਲ ਇੱਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ 208.15 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਲਈ ਸੋਲਟਮ ਤੋਂ 67,00,000 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਮਿਸ਼ਨ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਰਕਮ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸੀਬੀਆਈ ਟਰੈਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ; ਕੁੱਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਲਈ ਔਸਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕੁੱਲ ਸੌਦੇ ਦੇ 10-11 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਅਣਪਛਾਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ'।

ਹਾਲਾਂਕਿ, 2010 ਤੱਕ, ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਇੱਕ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਸੁਰ ਗਾਇਆ, ਜਿੱਥੇ ਇਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਸੋਲਟਮ ਤੋਂ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ 'ਜੂਨ 1999 ਵਿੱਚ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮਿਟਕੋ (ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਫਰਮ) ਨੂੰ ਸੋਲਟਮ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ - ਇਲੈਕਟ੍ਰਿਕ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਇਲੈਕਟ੍ਰਿਕ ਸਟੇਨਲੈਸ ਸਟੀਲ ਰਸੋਈ ਦੇ ਭਾਂਡੇ - ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਰਸੋਈ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ।

ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਅਗਸਤ 2011 ਵਿੱਚ, ਜੱਜ ਨੇ ਕੇਸ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਗਭਗ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਚੌਧਰੀ, ਜੋ 2006 ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅਧਾਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਫੇਰੀ ਕੀਤੀ।

ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਾਈ-ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ

ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲ, ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਥਿਆਰ ਏਜੰਟ, ਸੁਰੇਸ਼ ਨੰਦਾ ਨੂੰ 9 ਅਕਤੂਬਰ 2006 ਨੂੰ ਦਰਜ ਬਰਾਕ ਮਿਜ਼ਾਈਲ ਘੁਟਾਲੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਐਫਆਈਆਰ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨੰਦਾ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਜਲ ਸੈਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਲ ਸੈਨਾ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ।

ਬਰਾਕ ਐਫਆਈਆਰ ਵਿੱਚ, ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਗਨਮ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਅਤੇ ਯੂਰੇਕਾ ਸੇਲਜ਼ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਦੇ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਏਅਰੋਸਪੇਸ ਇੰਡਸਟਰੀਜ਼ ਨਾਲ ਨੇੜਲੇ ਵਪਾਰਕ ਸਬੰਧ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਲਈ ਬਰਾਕ ਐਂਟੀ-ਮਿਜ਼ਾਈਲ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਪਲਾਇਰ ਸੀ। ਐਫਆਈਆਰ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ 'ਸਾਲ 1998 ਤੋਂ 2001 ਦੌਰਾਨ ਮੈਸਰਜ਼ ਆਈਏਆਈ, ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਡਾਲਰ ਦੇ ਸ਼ੱਕੀ ਪੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ'। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਗਨਮ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕੰਪਨੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਨੰਦਾ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕ ਸਨ।

ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਉੱਚ-ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਦਸੰਬਰ 2013 ਤੱਕ, ਏਜੰਸੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕੇਸ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਥਿਤ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਠੋਸ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂਚਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ, ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਉਠਾਏ, ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ - ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ - ਵਿਆਪਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਲਈ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਗੱਠਜੋੜ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁੱਪ ਰਹੀ।

ਨੰਦਾ ਪਰਿਵਾਰ - ਸ਼ਾਇਦ ਚੌਧਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ - ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਐਡਮਿਰਲ ਸਰਦਾਰੀਲਾਲ ਮਥਰਾਦਾਸ ਨੰਦਾ ਦਾ ਜਨਮ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਰਾਚੀ ਦੇ ਬੰਦਰਗਾਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮਨੋਰਾ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਰਾਚੀ ਦੇ ਬੰਦਰਗਾਹ ਅਥਾਰਟੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਲ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਸਦੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਰਹੇ। ਮਾਰਚ 1970 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ 1971 ਦੀ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਫੋਰਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਦਿਵਾਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ। ਪਰ 1987 ਵਿੱਚ, ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਨੰਦਾ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਡੀਲਰ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ।

1999 ਵਿੱਚ, ਉਸਦਾ ਪੋਤਾ ਸੰਜੀਵ ਨੰਦਾ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਸੰਜੀਵ ਨੇ 10 ਜਨਵਰੀ 1999 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ BMW ਕਾਰ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ। ਛੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਉੱਚ-ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਹ ਨੰਦਾ ਦੀ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ।

30 ਮਈ 2007 ਨੂੰ, ਨਿਊਜ਼ ਚੈਨਲ NDTV ਨੇ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਕੈਮਰੇ ਵਾਲਾ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਚਲਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਦੇ ਵਕੀਲ ਆਰ.ਕੇ. ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਆਈ.ਯੂ. ਖਾਨ ਹਾਦਸੇ

ਦੇ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਸੰਜੀਵ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਝਲਕ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਹੀ ਫੀਸ ਲਈ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਝੁਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਹੀ ਰਕਮ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹੈ।

ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਸੁਰੇਸ਼ ਨੰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੰਜੀਵ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਸੰਸਦ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੌ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੌ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਬੰਗਲੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਕਲੈਰਿਜਸ ਵੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਟ੍ਰੀਟ ਫੂਡ ਨੂੰ ਗੋਰਮੇਟ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਟੀ.ਐਨ. ਖੰਨਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਹੋਟਲ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਵੀ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਰਾਹੀਂ ਪੈਸੇ ਦੁਆਰਾ ਸੰਭਵ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਅਮੀਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਇੱਕ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨ ਹੈ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧੀਰ ਚੌਧਰੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਨੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਖਰੀਦਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। 8 ਮਾਰਚ 2008 ਨੂੰ, ਸੁਰੇਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਜੀਵ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਰਟਰਡ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ, ਬਿਪਿਨ ਸ਼ਾਹ, ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਮੈਰੀਅਟ ਹੋਟਲ ਦੇ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ-ਟੈਕਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਸ਼ੂਤੋਸ਼ ਵਰਮਾ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੰਦੇ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੀਬੀਆਈ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਟੀਮ ਨੇ ਕੈਮਰੇ 'ਤੇ ਆਮਦਨ-ਟੈਕਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਭਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੈਕਸ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲੀ ਕਮਾਈ ਦੇ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਹਾਣੀ ਟੁੱਟੀ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਰ ਹਾਦਸੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਨੰਦਿਆਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਅਜੇ ਵੀ ਤਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਜਨਤਕ ਰੋਸ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਇਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦਰਜ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਲਗਭਗ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। 1987 ਵਿੱਚ HDW ਰੱਖਿਆ ਘੁਟਾਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ ਐਡਮਿਰਲ ਐਸ.ਐਮ. ਨੰਦਾ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜੰਗੀ ਨਾਇਕ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਡੀਲਰ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦਿਆਂ, ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੰਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕੀ ਹੈ।

ਜਰਮਨ ਫਰਮ HDW ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਡੀਜ਼ਲ ਪਣਡੁੱਬੀਆਂ ਸਪਲਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਦੂਤ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਣਡੁੱਬੀ ਸੌਦੇ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨੰਦਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਬੀਆਈ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਨੇ ਐਡਮਿਰਲ ਨੰਦਾ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ 2000 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਡਿਫੈਂਸ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਇੱਕ ਗਰਮ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਐਡਮਿਰਲ ਨੰਦਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ

ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜ ਕੇ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜਸ਼ਨ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਅਖ਼ਬਾਰ ਲਈ ਮੈਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਲੰਡਨ ਐਡੀਸ਼ਨ ਨੰਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸੀ।

HDW ਕੇਸ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਮਾ ਚੱਲਿਆ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ CBI ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਨੰਦਿਆਂ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਠੋਸ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ। 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, HDW ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ, ਬੋਫੋਰਸ ਘੁਟਾਲੇ ਦੇ ਨਾਲ, ਨੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੱਚੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਰੁਖ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਠਜੋੜ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਣਾਇਆ। 2014 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਗੱਠਜੋੜ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦਬਦਬੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਅਨੈਤਿਕਤਾ 'ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੌਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਡਿਜੀਟਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਨੇ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਲਈ ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਲੈਣ-ਦੇਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ, ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਪਤਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਣ, ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਤਾਜ਼ਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਰਸਤੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਡਿਜੀਟਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਖੋਜੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗਲੋਬਲ ਸਕੂਪ ਵ੍ਹਿਸਲ-ਬਲੋਅਰਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤੇ ਡਿਜੀਟਲ ਡੇਟਾਬੇਸ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹਨ।

ਆਪਣੇ ਕਈ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਮੈਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਡੇਟਾਬੇਸ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਟ੍ਰੇਲ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਨਵੇਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਵਿੱਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਟ੍ਰੇਲ ਨੂੰ ਮੈਪ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੋਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ, ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵੱਲ ਸੇਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ HDW ਘੁਟਾਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਬਾਰੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਨੰਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲੰਡਨ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸੌਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਉਹ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੀਬੀਆਈ ਐਚਡੀਡਬਲਯੂ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਖੋਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਉਪਲਬਧ ਤਾਜ਼ਾ ਸਬੂਤਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੇ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨ ਲੀਚਟਨਸਟਾਈਨ, ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਜਰਮਨ-ਭਾਸ਼ੀ ਅਲਪਾਈਨ ਰਿਆਸਤ, ਅਤੇ ਲੰਡਨ ਦੇ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਡੇਟਾਬੇਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਨੰਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਅਤੇ ਸੀਬੀਆਈ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਅਣਦੇਖਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੰਦਾ ਪਰਿਵਾਰ 1987 ਵਿੱਚ ਲੀਚਟਨਸਟਾਈਨ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਇੱਕ ਸਥਾਪਨਾ, ਮੰਡੂਰਾ ਐਂਸਟਾਲਟ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਐਚਡੀਡਬਲਯੂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਦੂਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ

ਸਥਾਪਨਾ, ਜਾਂ ਐਂਸਟਾਲਟ, ਲੀਚਟਨਸਟਾਈਨ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਫੰਡ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਏ ਇੱਕ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਬੀ ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ HDW ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਕਮਿਸ਼ਨ 380 ਮਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦਾ 7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ 32.55 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ (1981 ਦੀ ਐਕਸਚੇਂਜ ਰੇਟ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲਗਭਗ $36 ਮਿਲੀਅਨ) ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਲੀਚਟਨਸਟਾਈਨ ਐਂਸਟਾਲਟ ਕਿਸਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਪੈਸਾ ਆਇਆ, ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਐਂਸਟਾਲਟ ਦੇ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਲੰਡਨ ਦੇ ਇੱਕ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਇਦਾਦ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਨੰਦਾਸ ਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਫਾਈਲਿੰਗ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਨਿਵਾਸ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੀਚਟਨਸਟਾਈਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਟਰੱਸਟ ਜਾਂ ਐਂਸਟਾਲਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੰਦਾਸ ਦੁਆਰਾ ਯੂਕੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਟਰੱਸਟਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ - ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਡੇਟਾਬੇਸਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਪਲਬਧ ਹੋਈ ਹੈ - ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚ-ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਘੁਟਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਸੀਬੀਆਈ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਹਿਜ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ HDW ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸਮਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਕਦ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਟ੍ਰੇਲ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੁਝ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਵਧਦਾ ਰੁਝਾਨ ਹੈ। ਨਵੰਬਰ 2012 ਵਿੱਚ ਦਿ ਗਾਰਡੀਅਨ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਕੰਸੋਰਟੀਅਮ ਆਫ਼ ਇਨਵੈਸਟੀਗੇਟਿਵ ਜਰਨਲਿਸਟਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ 'ਅਗਿਆਤ ਖਰੀਦਦਾਰ ਲਗਜ਼ਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਲਾਕਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ [ਲੰਡਨ] ਵਿੱਚ'। ਉਹ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਰੂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਸਿਰਫ਼ 2011 ਵਿੱਚ, ਯੂਕੇ ਦੇ ਘਰਾਂ, ਫਲੈਟਾਂ ਅਤੇ ਦਫਤਰ ਬਲਾਕਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵੀ ਟੈਕਸ-ਮੁਕਤ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਵਿੱਚ £7 ਬਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਫਸ਼ੋਰ ਪੈਸਾ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕੇਂਦਰੀ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਜਾਇਦਾਦ ਖਰੀਦ ਲਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੀਮਤਾਂ ਨੇ ਮੰਦੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਟਾਲਿਆ ਹੈ,' ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਰਜਿਨ ਆਈਲੈਂਡਜ਼ (BVI) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਅਤੇ 2011 ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ £3.8 ਬਿਲੀਅਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, BVI ਸੁਧੀਰ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਕਮਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਪਸੰਦੀਦਾ ਸਟੈਸ਼ ਸਥਾਨ ਵੀ ਹੈ। ਯੂਕੇ ਵਿੱਚ ਚੌਧਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕੰਪਨੀਆਂ BVI ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਾਰਬੇਰੀ ਇਨਵੈਸਟਮੈਂਟਸ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹਨ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਿੰਗਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟਾਪੂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤੀ

ਅਮੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਹਨ।

ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਇੱਕ ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਟਾਪੂ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੌਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਜੀਬ ਰੁਝਾਨ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੁਪਤ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੁਵੱਲੇ ਟੈਕਸ ਸਮਝੌਤੇ, ਡਬਲ ਟੈਕਸੇਸ਼ਨ ਟਾਲਣ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਟੈਕਸ-ਮੁਕਤ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਟੈਕਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਚੌਧਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨੰਦਾ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਵੇਸ਼ ਹਨ।

2003 ਵਿੱਚ, ਸੁਰੇਸ਼ ਨੰਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਕਲੈਰਿਜ ਹੋਟਲ ਖਰੀਦੇ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਫਲੈਗਸ਼ਿਪ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਖੇਤਰ, ਹਿਮਾਲਿਆਈ ਪਹਾੜੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਸੂਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਭਰਤਪੁਰ ਪੰਛੀ ਸੈਂਕਚੂਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਟਲ ਅਤੇ ਰਿਜ਼ੋਰਟ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਕਲਾਰਿਜ ਹੋਟਲਜ਼ ਨੇ ਮਾਰੀਸ਼ਸ-ਅਧਾਰਤ ਫਰਮ, ਯੂਨੀਵਰਸਲ ਬਿਜ਼ਨਸ ਸਲਿਊਸ਼ਨਜ਼ ਤੋਂ ਕਈ ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। 2007 ਵਿੱਚ, ਯੂਨੀਵਰਸਲ ਬਿਜ਼ਨਸ ਸਲਿਊਸ਼ਨਜ਼ ਨੇ 2,390 ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ 'ਤੇ 10 ਰੁਪਏ ਦੇ ਅੰਕਿਤ ਮੁੱਲ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਜਨਵਰੀ 2009 ਵਿੱਚ, ਇਸਨੇ 3,690 ਰੁਪਏ ਦੇ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ 'ਤੇ ਕਲਾਰਿਜ ਹੋਟਲਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ੇਅਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਫਲ ਉਸਾਰੀ ਕੰਪਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ, ਇੱਕ ਰੱਖਿਆ ਫਰਮ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦੇਣ, ਲਗਜ਼ਰੀ ਹੋਟਲ ਬਣਾਉਣ ਆਦਿ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸਾ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦੇਖਭਾਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ 'ਤੇ, ਮੈਂ ਚੌਧਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਸੌਦੇ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਬਿਤਾਏ, ਅਤੇ ਜੋ ਮੈਂ ਖੋਜਿਆ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਉਦਾਹਰਣ ਸੀ: ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜੀ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਥਿਤ ਹਥਿਆਰ ਡੀਲਰ ਵਿਚਕਾਰ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਜੋ ਟ੍ਰੇਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 2005-06 ਵਿੱਚ, ਸਾਬਕਾ ਫੌਜ ਮੁਖੀ (1990-93) ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ, ਜਨਰਲ ਸੁਨੀਤ ਫਰਾਂਸਿਸ ਰੌਡਰਿਗਜ਼ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਚੌਧਰੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੋਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਫਰਮ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸੌਦਾ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਫਰਮਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਥਿਤ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਲਈ ਸੀਬੀਆਈ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂਚ ਅਧੀਨ ਸਨ।

2005 ਅਤੇ 2007 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ, ਜਨਰਲ ਰੌਡਰਿਗਜ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਜ਼ੁਆਰੀ ਰਿਵਰ ਐਗਰੋਟੈਕ, ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਾਲੇ ਪਲਾਟ ਦੀ ਕੀਮਤ ਲਗਭਗ ਸੌ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਸੀ। ਜ਼ੁਆਰੀ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਨਰਲ ਰੌਡਰਿਗਜ਼ ਨੇ 1994 ਵਿੱਚ ਜ਼ੁਆਰੀ ਟਾਈਗਰਜ਼ ਐਕਵਾ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ

ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਦਸ ਸ਼ੇਅਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਕੈਪਟਨ ਅਨਿਲ ਭੱਲਾ ਕੋਲ ਇੱਕ ਸ਼ੇਅਰ ਸੀ। ਜ਼ੁਆਰੀ ਕੋਲ 19.78 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇੱਕ ਪਲਾਟ ਸੀ। 2005-06 ਵਿੱਚ ਜ਼ੁਆਰੀ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ 9.06 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ।

17 ਫਰਵਰੀ 2006 ਨੂੰ, ਜ਼ੁਆਰੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਪਾਰਕ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜ ਮੁਖੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਮਾਰਕ ਰੈਂਡਰਿਗਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਸੀ। ਜ਼ੁਆਰੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ, ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਰਿਜ਼ਰਵ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਪਾਰਕ ਦੁਆਰਾ 10.88 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬੁੱਕ ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਰਲੇਵੇਂ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇਸਦੀ ਮਾਲਕੀ ਗ੍ਰੈਂਡਿਊਰ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਨਾਮਕ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 22 ਅਪ੍ਰੈਲ 2006 ਨੂੰ, ਮਾਰਕ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ 1,29,030 ਸ਼ੇਅਰ ਗ੍ਰੈਂਡਿਊਰ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ; ਉਸਦੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਭਾਈਵਾਲ ਅਸ਼ੋਕ ਚਾਵਲਾ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ 20,970 ਸ਼ੇਅਰ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਪਾਰਕ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਾਲਕੀ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਗ੍ਰੈਂਡਿਊਰ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੁਧੀਰ ਚੌਧਰੀ, ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਨੂ ਅਤੇ ਭਤੀਜਾ ਧਰੁਵ 25 ਅਗਸਤ 2005 ਤੋਂ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਨ। ਗ੍ਰੈਂਡਿਊਰ 2004 ਵਿੱਚ 99.98 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੂੰਜੀ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਰਾਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਸੀ।

ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਪਾਰਕ ਦੁਆਰਾ ਦਾਇਰ ਸਾਲਾਨਾ ਰਿਟਰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 23 ਜੂਨ 2006 ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੁਧੀਰ, ਭਾਨੂ ਅਤੇ ਧਰੁਵ ਚੌਧਰੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਹਿਯੋਗੀ, ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਵਜੋਂ ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

2006-07 ਵਿੱਚ, ਅਲਫ਼ਾ ਜੀ: ਕਾਰਪ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ, ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਪਾਰਕ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੰਪਨੀ, ਨੇ ਗ੍ਰੈਂਡਿਊਰ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਅਰ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਪਾਰਕ ਦੀ ਅੰਤਮ ਹੋਲਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਬਣ ਗਈ। ਅਲਫ਼ਾ ਜੀ: ਕਾਰਪ ਦੇ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹਿੱਤ ਅਤੇ ਉਸਾਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਰਸਮੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਨਰਲ ਰੈਂਡਰਿਗਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸਨ (2004-10)।

2005-06 ਅਤੇ 2006-07 ਦੌਰਾਨ, ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਪਾਰਕ ਨੂੰ ਗ੍ਰੈਂਡਿਊਰ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਤੋਂ 4.36 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਜ਼ੇ ਵੀ ਮਿਲੇ। ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਪਾਰਕ ਨੇ ਮਾਰਕ ਨੂੰ 1.75 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਦਾ ਕੀਤੇ, ਜਿਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ 75 ਏਕੜ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਪੌਂਟੂਨ ਬਣਾਉਣ, ਡਰੇਜ਼ਿੰਗ ਆਦਿ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਸੀ।

ਟੇਕਓਵਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਵਾਪਸ 19.78 ਲੱਖ ਰੁਪਏ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ 2006-07 ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਾਲਾਨਾ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ 'ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ 9,05,92,000 ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਥਿਰ ਸੰਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸਲ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਸਟਾਕ ਇਨ ਟ੍ਰੇਡ, ਭਾਵ 19,78,421 ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ'।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਰੈਂਡਰਿਗਜ਼ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਮੰਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹਮਲਾਵਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨੋਟਿਸ ਮਿਲੇ। ਲੰਡਨ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਰਮ, ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਤੇ

ਡੀਐਲਏ ਪਾਈਪਰ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਏਬੇਨ ਬਲੈਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ 'ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਅਤੇ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ, ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਗਲਤ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਸਾਡਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹਨ'। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਮੌਕਾ ਸੀ: ਸੁਧੀਰ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਲੈਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੌਧਰੀ 'ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ ਹੈ'। ਉਸਦਾ ਮੁਵੱਕਿਲ 'ਅਲਫ਼ਾ ਜੀ: ਕਾਰਪ' ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸਿਰਫ਼ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ' ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਅਲਫ਼ਾਕਾਰਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਬ੍ਰਾਂਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਰੌਂਡਰਿਗਜ਼ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਫਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਟੇਕਓਵਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਕੰਪਨੀ ਸਕੱਤਰ ਅਭੈ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੱਸਿਆ: 'ਅਲਫ਼ਾ ਜੀ: ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰੈਂਡਿਊਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਜਾਂ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਜਦੋਂ ਗ੍ਰੈਂਡਿਊਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗ੍ਰੈਂਡਿਊਰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਅਲਫ਼ਾ ਜੀ: ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਕੰਪਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਲਫ਼ਾ ਜੀ: ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਤਸਵੀਰ ਵਿੱਚ ਆਈ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਮਾਹਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਅਲਫ਼ਾ ਜੀ: ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਰਕ ਰੌਂਡਰਿਗਜ਼ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਤਾਂ ਸ਼ੇਅਰ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਜਾਂ ਡਰੇਜ਼ਿੰਗ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ।'

ਜਨਰਲ ਰੌਂਡਰਿਗਜ਼, ਜੋ ਹੁਣ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਮੈਨੂੰ 2004 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ; ਇਹ ਸਭ ਮਾਰਕ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ,' ਉਸਨੇ 2012 ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ੋਨ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ।

ਮਾਰਕ ਰੌਂਡਰਿਗਜ਼, ਜੋ ਹੁਣ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਥਿਤ ਹਥਿਆਰ ਡੀਲਰ ਇਸ ਸੌਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ‘ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਕਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਡਯੂ ਡਿਲੀਜੈਂਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗ੍ਰੈਂਡਿਊਰ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ, ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਰਮ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਪਾਰਕ ਨੂੰ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ, ਜਾਇਜ਼ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ‘ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ,’ ਮਾਰਕ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ 2012 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੌਰਾਨ ਫ਼ੋਨ 'ਤੇ ਕਿਹਾ।

ਗੋਆ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਵਕੀਲ ਰਾਹੀਂ, ਮਾਰਕ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਜਨਰਲ ਰੌਂਡਰਿਗਜ਼ ਦੇ ਫੌਜ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਉਹ (ਜਨਰਲ ਰੌਂਡਰਿਗਜ਼) ਕਦੇ ਵੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਮੈਨੇਜਰ ਜਾਂ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੰਪਨੀ ਖੁਦ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਛੇ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸਥਾਪਿਤ

ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਿ ਇਹ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਨ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲਤ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਾਨਾ ਹੈ,' ਮਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਵਕੀਲ ਮੇਨੀਨੋ ਪਰੇਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਜਨਰਲ ਰੌਡਰਿਗਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਰਫੋਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵੱਲੋਂ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਆਈਲੈਂਡ ਪਾਰਕ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਇੱਕ 'ਸਿੱਧਾ ਸੌਦਾ ਸੀ; ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਨੀਲਾ, ਸਲੇਟੀ ਜਾਂ ਕਾਲਾ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਖਰੀਦਿਆ'। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਉਹ ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ "ਗਰੀਬ ਮੁਖੀ" ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇ ਸਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਹ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।'

ਇਹ ਸਾਰਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਜਨਰਲ ਰੌਡਰਿਗਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਸਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਅਲਫ਼ਾ ਜੀ: ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਲ ਹੀ, ਅਲਫ਼ਾ ਜੀ: ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ 'ਤੇ ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੈਗਾ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਮਾਲ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਹੁਣ, ਇਹ ਖਾਸ ਵਪਾਰਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਿਕਾਰਡ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਦੇ ਸੌਦੇ ਲੱਭਣੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਕਸਰ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 20,00,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਦੌਲਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਜਾਂ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲ ਦੌਲਤ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ੀਰੋ ਜਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਟੈਕਸ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਅਨੁਮਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖਾਤੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਾਬਕਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਲੋਨੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਹਨ।

ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਪੈਸਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮੁੱਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਇਸਦੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਜਾਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਦਰਅਸਲ, ਸੀਬੀਆਈ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਅਸਫਲਤਾ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਏਜੰਸੀ 'ਅਣਚਾਹੇ ਸੰਪਰਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ' ਦੀ ਇੱਕ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਸੂਚੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਏਜੰਸੀ ਨੇ 2012 ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੂਚੀ ਵੰਡੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੇਈ ਲੋਕ ਸਨ। ਸੁਧੀਰ ਚੌਧਰੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ ਸੁਰੇਸ਼ ਨੰਦਾ ਸਨ। ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਬੇਈਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ'। ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗ 'ਆਪਣੇ

ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਉਹ ਬੇਈਮਾਨ ਸੰਪਰਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿੱਚ ਸਾਵਧਾਨ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਅਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ'। ਏਜੰਸੀ ਦੇ ਨੋਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 'ਅਜਿਹੇ ਸੰਪਰਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬੇਰੋਕ ਜਾਂਚ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ'; ਅਤੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਣਚਾਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੀਬੀਆਈ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ੱਕੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਠੱਗਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਤੇਈ ਲੋਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਅਕਸਰ ਕਈ ਅਰਬ ਡਾਲਰ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਸਿਰਫ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ: ਜੇਕਰ ਕਾਰੋਬਾਰ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾਂਘੇ ਦਾ ਸਹੀ ਆਡਿਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੂਚੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ, ਪਹੀਏ ਚਲਦੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਆਪਣੇ ਤਨਖਾਹਾਂ 'ਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਵੀ ਦਿਲਾਸਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਅਪਰਾਧਿਕ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਫੜੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮਣਗੇ।

ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਉੱਦਮ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕ੍ਰਿਤ ਬੈਂਕ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਦੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਸਦੀ ਕੀਮਤ ਕਿੰਨੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਸਨੇ ਕਿਸਨੂੰ ਕਿਸਦੇ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਫਿਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਪਹੀਏ ਨੂੰ ਤੇਲ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸਮ ਦੇ ਆਦਮੀ ਜੋ ਸੀਬੀਆਈ ਦੀ ਅਣਚਾਹੇ ਸੰਪਰਕ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਕੀ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸੀਬੀਆਈ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨੇਤਾਵਾਂ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੈ? ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਵਿੱਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੇ ਇਸ ਵਿਆਪਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸੀਬੀਆਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੇਂਦਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਹਨ, ਇੱਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਔਜ਼ਾਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਜਾਂਚਾਂ ਨੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਜਨਤਕ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਹੇਰਾਫੇਰੀ, ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਦੇ ਖੋਰੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ।

2012 ਵਿੱਚ, ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਆਰ. ਸ਼੍ਰੀ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੀਬੀਆਈ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ 3.96 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ 264 ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 698 ਲੋਕ ਦੋਸ਼ੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 486 ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ

ਕਿ ਔਸਤਨ, ਸੀਬੀਆਈ ਨੂੰ ਜਾਂਚ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤੇਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਠ ਨੂੰ ਛੱਬੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। 'ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਤਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਧਿਆ ਹੈ,' ਸ਼੍ਰੀ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੀਬੀਆਈ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

15 ਅਪ੍ਰੈਲ 2014 ਨੂੰ ਸੀਬੀਆਈ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਭਾਸ਼ਣ ਲੜੀ ਦੇਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਪੋਤੇ ਗੋਪਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਸਦੇ 3,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਏਜੰਸੀ ਪ੍ਰਤੀ ਜਨਤਕ ਧਾਰਨਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਰਮ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸੀਬੀਆਈ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਸ਼ਰਤ ਅਕਸ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਚਾਪਲੂਸੀ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਹਾੜੇ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਅਕਸਰ ਡੀਡੀਟੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਭਾਵ ਡਾਇਕਲੋਰੋਡਾਈਫੇਨਾਈਲਟ੍ਰਾਈਕਲੋਰੋਇਥੇਨ ਨਹੀਂ, ਰੰਗਹੀਣ, ਸਵਾਦਹੀਣ ਅਤੇ ਗੰਧਹੀਣ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ - ਪਰ "ਡਰਟੀ ਟ੍ਰਿਕਸ ਵਿਭਾਗ"।' ਜਾਂਚ ਅਕਸਰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਾਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇੱਕ ਦੁਖਾਂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਜੰਸੀ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ' ਲਈ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਸ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਹਾਈ-ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਘੁਟਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਹਾਰ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੋਸ਼ੀ ਭੱਜ ਗਏ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪੂਰਾ ਸਿਸਟਮ ਆਪਣੇ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੇ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਸਿਵਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਲਾਮਬੰਦੀ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸੀਬੀਆਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਨੀਤੀਆਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਖਾਸ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ - ਇੱਕ ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਲਈ, ਦੂਜਾ ਕਾਲੇ ਧਨ ਲਈ।

ਹਰ ਵੱਡੇ ਭਾਰਤੀ ਘੁਟਾਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਤੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਟੈਕਸ ਹੈਵਨ ਜਿੱਥੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਿ 2010 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵੀਵੀਆਈਪੀ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਫਿਨਮੇਕੇਨਿਕਾ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ 360 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਟਲੀ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਫਾਈਲਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੈਸਾ ਟਿਊਨੀਸ਼ੀਆ, ਮਾਰੀਸ਼ਸ, ਦੁਬਈ ਅਤੇ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਵਰਗੇ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਆ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਮਾਈ - 'ਕਾਲਾ ਧਨ' ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਿਆਨਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਯਤਨਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਪਾਹਜ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤਰਜੀਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣਾ, ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਭਾਜਪਾ, ਜੋ ਕਿ 2011 ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਸੀ, ਨੇ ਕਾਲੇ ਧਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਟਾਸਕ ਫੋਰਸ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ,

ਯੂਪੀਏ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਧਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਤਾਨਵੇਂ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਈ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਣਬ ਮੁਖਰਜੀ, ਜੋ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣੇ, ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ: 'ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਧਨ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਧਨ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਤੋਂ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਅਤੇ ਨਤੀਜਾ-ਮੁਖੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵੱਲ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।'

ਵ੍ਹਾਈਟ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਜੁਲਾਈ 2010 ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਦੀ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 1999 ਤੋਂ 2007 ਤੱਕ 162 ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ 'ਸ਼ੈਡੋ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ' ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 2007 ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਡੋ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ (ਅਧਿਕਾਰਤ ਜੀਡੀਪੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ) ਦਾ ਭਾਰ ਔਸਤ ਆਕਾਰ 31 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ 1999 ਵਿੱਚ ਇਹ 34 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਲਈ, ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 20.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 23.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇਸਦੇ ਆਪਣੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੋਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ (DIPP) ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਅਪ੍ਰੈਲ 2000 ਅਤੇ ਮਾਰਚ 2011 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਪੂਰੀ ਰਕਮ ਦਾ 41.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ।

'ਇਸ ਸਾਰਣੀ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਪ੍ਰੈਲ 2000 ਤੋਂ ਮਾਰਚ 2011 ਤੱਕ ਸੰਚਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਰੋਤ ਮਾਰੀਸ਼ਸ (41.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਅਤੇ ਸਿੰਗਾਪੁਰ (9.17 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਹਨ। ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਅਤੇ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਆਪਣੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਟੈਕਸਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਅਤੇ/ਜਾਂ ਅੰਤਿਮ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਮਾਲੀਆ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਛਾਣ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨਿਵਾਸੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਜਿਸਨੂੰ ਰਾਊਂਡ ਟ੍ਰਿਪਿੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਇਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਕਾਲਾ ਧਨ ਚੋਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਸਦਾ ਕਿੰਨਾ ਹਿੱਸਾ ਅਪਰਾਧਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਸ ਕਾਲੇ ਧਨ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਹਿੱਸਾ ਅਪਰਾਧਿਕ ਕਮਾਈ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿੰਨਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 'ਸਿਰਫ਼' ਟੈਕਸ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਫਲ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਆਮਦਨ ਟੈਕਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਅਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ 'ਗੈਰ-ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ' ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਾਰਚ 2016 ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਏਜੰਸੀ ਨਿਊ ਵਰਲਡ ਵੈਲਥ ਦੇ ਇੱਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਭਾਰਤ ਨੇ 2015 ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉੱਚ-ਨੈੱਟ-ਵਰਥ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਚੌਥਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 4,000

ਕਰੋੜਪਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਬਦਲਿਆ। ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ - ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫਰਮਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਠੇਕੇ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਘਰ ਵਾਪਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਦੇ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਤੱਕ। ਇਸ ਦਿਆਲਤਾ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਚੁੱਪ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਖਰੀਦ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੀ ਵ੍ਹਿਸਲ-ਬਲੋਅਰਜ਼ ਦਾ ਉਭਾਰ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

28 ਮਈ 2014 ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਦੀ ਭਾਜਪਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ: ਕਾਲੇ ਧਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਇੱਕ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂਚ ਟੀਮ (SIT) ਦਾ ਗਠਨ। ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਤਾਧਾਰੀ UPA ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਉੱਚ-ਡੈਸੀਬਲ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ, ਮੋਦੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਵਾਲਾ ਕਾਲੇ ਧਨ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਲਹਿਰ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਅੰਦੋਲਨ ਖੁਦ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੈਰ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਿਵਲ-ਸਮਾਜ-ਸੰਚਾਲਿਤ ਸੀ, ਮੋਦੀ ਇਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਦੁਆਰਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇਖੀ ਗਈ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ: ਚਾਰਟਰਡ ਜਹਾਜ਼, ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ, ਹੋਲੋਗ੍ਰਾਮ, ਮੀਡੀਆ ਮੁਹਿੰਮਾਂ, ਬੇਝਿਜਕ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ। ਉਦੋਂ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ, ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ, ਮੋਦੀ ਨੇ ਉਸ SIT ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ SIT ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਲੇ ਧਨ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਅਡਾਨੀ ਸਮੂਹ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੌਤਮ ਅਡਾਨੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮੋਦੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਚਾਰਟਰਡ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਸਨ, ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਕਾਲੇ ਧਨ 'ਤੇ SIT ਨੂੰ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ਼ ਰੈਵੇਨਿਊ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ (DRI) ਅਤੇ ਇਨਫੋਰਸਮੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ (ED) ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਡਾਨੀ ਸਮੂਹ ਨੇ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਅਤੇ ਚੀਨ ਤੋਂ ਬਿਜਲੀ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਲਈ ਵਧੇ ਹੋਏ ਬਿੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਟੈਕਸ ਪਨਾਹਗਾਹਾਂ ਨੂੰ 5,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਪੈਸਾ ਭੇਜਿਆ।

ਐਸਆਈਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਈਡੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੇਕਰ ਅਡਾਨੀ ਕੇਸ ਆਪਣੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਲਗਭਗ 15,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਟ੍ਰੇਲ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਮੂਹ ਨੇ 5,468 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੁਬਈ ਰਾਹੀਂ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਭੇਜੇ। ਅਡਾਨੀ ਸਮੂਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗਲਤ ਕੰਮ ਤੋਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੋਦੀ, ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਣਬਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਸਵਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਚੁੱਪ ਹਨ।

ਮੋਦੀ ਦੇ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਈਡੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਅਡਾਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁੱਢਲਾ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਡੀਆਰਆਈ ਦੇ

ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸੌਂਪੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਹੈ। ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਦੀ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਧਿਕਾਰੀ 'ਤੇ ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਇਦਾਦ ਰੱਖਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਮੁੰਬਈ ਖੇਤਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਏਜੰਸੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਜਨ ਐਸ. ਕਟੋਚ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ, ਜੋ ਕਿ ਕੇਸ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵੇਲੇ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਦਾ ਵੀ ਅਚਾਨਕ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਡਾਨੀ ਕੇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਈਡੀ ਦੇ ਜਾਂਚਕਰਤਾ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮਨੀ ਲਾਂਡਰਰਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਅਚਾਨਕ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾਲਾ ਧਨ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਕਾਲੇ ਧਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰੇਗੀ।

4

ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ੋਨ 'ਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਬਹੁਤ ਬੇਚੈਨ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਰੰਤ ਮਿਲੀਏ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ - ਇੱਕ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ - ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਮਾਂ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਹਲੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਲਹਿਜੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਰੁਕ ਗਈ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਈ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਮਿਲਦੇ ਸੀ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕੌਫੀ ਸ਼ਾਪ 'ਤੇ ਰੁਕਿਆ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਆਮ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ: 'ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇੰਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਇਸ ਸੌਦੇ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।'

ਉਸਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੋਵਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਅਰਬ ਡਾਲਰ ਦੇ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਨਤ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਸਪਲਾਈ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਤੋਂ ਆਉਣੀ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਰੁਤਬਾ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸਿਖਰ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਸੌਦੇ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਘੋਸ਼ਣਾ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ: ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਅਰਬਪਤੀ ਜੋ ਸੌਦੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਉੱਚ-ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਪੀਆਰ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੂਟਨੀਤਕ ਜਾਣਕਾਰ ਲਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਮੁੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜਕਰਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਇੱਕ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਨੇ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੌਦੇ ਲਈ ਪੂਰਾ ਸਮਰਥਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 'ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੌਦੇ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦਿਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਅਤੇ ਸੌਦੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਮੰਨਿਆ।

ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਝਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸੀ। 'ਉਹ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ?' ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਨੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਵਿਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪੈਸੇ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਲਈ? ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? 'ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ

ਹਨ? ਜਾਂ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਬਿਹਤਰ ਤਰੀਕਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?' ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਉਸਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਲਈ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਤਾਵਾਸ ਬ੍ਰੀਫਿੰਗ ਨੋਟਸ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਏਜੰਡਾ ਅਣਸੁਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਹੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਸਹੀ ਵਿਚੋਲੇ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਹ ਆਖਰੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੰਤਰੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਸੌਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਯਕੀਨੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਚੋਲੇ ਦੀ ਕਹੀ ਹਰ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਯਕੀਨੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਭੁਗਤਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਆਖਰੀ ਸਵਾਲ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗਲੋਬਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਮਹਿੰਗੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲੇ ਹਨ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਜਾਂ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਲਾਹਕਾਰ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਉਸ ਮੰਤਰੀ ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਮੁਫ਼ਤ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਵਿਭਾਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੇਕਾ ਦੇਣ ਲਈ ਹੈ। ਮੰਤਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ 'ਤੇ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੰਤਰੀ ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਮੰਗੇਗਾ? ਖੈਰ, ਨਹੀਂ।

ਦਰਅਸਲ, ਮੰਤਰੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਗਭਗ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸੇਗਾ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਕੀ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਖਿਡਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਆਦਮੀ ਇਸੇ ਲਈ ਹੈ। ਉਸ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਆਦਮੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ, ਅੰਤਮ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ, ਇਹੀ ਆਖਰੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ, ਉੱਚ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅਧਿਆਇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਨ। ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਚੋਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਉਹ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਅਧਿਆਇ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਬੂਤ ਉਪਲਬਧ ਹਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਵਰਣਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਘੰਟੇ, ਤੁਸੀਂ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੁੱਖ ਸੰਪਰਕਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਪਾਂ ਸੁਣਦੇ ਹੋ। ਉਹ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੋਗ ਹਨ, ਉਹ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਅੰਤਮ ਟੁਕੜੇ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚੋਲੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕਿੱਥੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ।

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਅੰਤਿਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕੁਝ ਮੌਕੇ ਅਜਿਹੇ ਆਏ ਹਨ ਜਦੋਂ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਇੱਕ ਇਤਾਲਵੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜੋ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚਿਹਰਾ ਸੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਹੈ।

1987 ਵਿੱਚ, ਦੋਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਕਿ ਬੋਫੋਰਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦਾ ਠੇਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬੋਫੋਰਸ ਦੇ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਮਾਰਟਿਨ ਅਰਦਬੋ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਡਾਇਰੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਕਿਉ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਕਿਉ ਓਟਾਵੀਓ ਕਵਾਤਰੋਚੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਨਮਪ੍ਰੋਗੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਇਤਾਲਵੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਸੀ ਜੋ ਤੇਲ ਅਤੇ ਗੈਸ ਕੰਪਨੀ ਏਨੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਬੂਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਕਿ 1984 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਹਾਵਿਟਜ਼ਰ ਤੋਪਾਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਟੈਂਡਰ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸੋਫਮਾ ਤੋਪ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਚੋਣ ਸੂਚੀ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਤਤਕਾਲੀ ਫੌਜ ਮੁਖੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਠੇਕਾ ਬੋਫੋਰਸ ਨੂੰ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ - ਇਹੀ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜੋ ਕਵਾਤਰੋਚੀ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਫਾਸ਼ੀਵਾਦੀ ਇਟਲੀ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ, ਕਵਾਤਰੋਚੀ 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸਨਮਪ੍ਰੋਗੇਟੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਸਨ। ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੁਝ ਇਟਾਲੀਅਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਕਵਾਤਰੋਚੀ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਗਾਂਧੀ ਜੋੜੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਕੀ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕਵਾਤਰੋਚੀ ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ? ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਨਮਪ੍ਰੋਗੇਟੀ ਨੇ ਕਵਾਤਰੋਚੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿੱਚ ਅਣਗਿਣਤ ਸਰਕਾਰੀ ਠੇਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਨੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ 300 ਅਰਬ ਰੁਪਏ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸੌਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਨਮਪ੍ਰੋਗੇਟੀ ਲਈ ਲਏ ਸਨ। ਹਜ਼ੀਰਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜ-ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਤੇਲ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ ਲਈ ਗੈਸ ਪਾਈਪਲਾਈਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਖਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਲਈ ਪਲਾਂਟਾਂ ਤੱਕ, ਕੁਆਤਰੋਚੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਠੇਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਗਿਆ, ਇਹ ਗੱਲ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਸੌਦੇ ਲਈ ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ।

ਇਹ ਉਹੀ ਆਖਰੀ ਵਿਚੋਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਅੱਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਰਾਹੀਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਚੋਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਅਕਸਰ ਉਹ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ, ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਥਿੰਕ ਟੈਂਕ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਜਵਾਈ। ਜਦੋਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬੋਫੋਰਸ ਘੁਟਾਲੇ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਣੀ ਪਈ। 1989 ਵਿੱਚ, ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ

ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਲੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕਵਾਤਰੋਚੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਹੋਵੇ।

1993 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਖਾਤੇ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਵਜੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੋਫੋਰਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਉਸਦਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਜੁਲਾਈ 1993 ਦੀ ਇੱਕ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਕਵਾਤਰੋਚੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਉਡਾਣ ਭਰ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ।

ਦ ਹਿੰਦੂ, ਜਿੱਥੇ ਚਿੱਤਰਾ ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਮ ਅਤੇ ਐਨ. ਰਾਮ ਨੇ ਘੁਟਾਲੇ ਦੀ ਇੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਜਾਂਚ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਵਾਤਰੋਚੀ ਨੂੰ ਬੋਫੋਰਸ ਦੇ ਏਜੰਟ ਏਈ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਲਗਭਗ 8.4 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਕਮ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ।

2003 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਇੰਟਰਪੋਲ ਨੂੰ ਬੈਂਕ BSI AG ਵਿੱਚ ਦੋ ਖਾਤੇ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 16 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ 4.8 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸਨ, ਅਤੇ CBI ਨੇ ਖਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਫ੍ਰੀਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਵਾਤਰੋਚੀ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫ੍ਰੀਜ਼ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। CBI ਨੇ ਇੰਨੀ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤੀ ਅਸਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ: ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲਾ ਗੱਠਜੋੜ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ।

2004 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਕਵਾਤਰੋਚੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵੀ ਬਦਲ ਗਈ। ਦਸੰਬਰ 2005 ਵਿੱਚ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੰਡਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਡੀਫ੍ਰੀਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਦੋਵੇਂ ਖਾਤੇ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਇਹ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। 6 ਫਰਵਰੀ 2007 ਨੂੰ, ਇੰਟਰਪੋਲ ਅਲਰਟ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਕਵਾਤਰੋਚੀ ਨੂੰ ਅਰਜਨਟੀਨਾ ਵਿੱਚ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਹਵਾਲਗੀ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੜਾਈ ਲੜੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਭੱਜਣ ਦਿੱਤਾ।

ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ, ਰਾਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੇ ਕੁਆਤਰੋਚੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਅਪ੍ਰੈਲ 2009 ਵਿੱਚ, ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਇੰਟਰਪੋਲ ਨੂੰ ਇਤਾਲਵੀ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੈੱਡ-ਕਾਰਨਰ ਨੋਟਿਸ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮਾਰਚ 2011 ਵਿੱਚ, ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਬੋਫੋਰਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁਆਤਰੋਚੀ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੀਬੀਆਈ ਇੱਕੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਾਈ ਸਬੂਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿ ਘੁਟਾਲੇ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਕੁੱਲ ਰਕਮ ਸਿਰਫ 64 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ, ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ 250 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਕੁਆਤਰੋਚੀ ਦੀ ਮੌਤ 13 ਜੁਲਾਈ 2013 ਨੂੰ ਮਿਲਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਹੋਈ ਸੀ।

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਤਾਲਵੀ ਵਿਚੋਲੇ ਦਾ ਉਭਾਰ ਅਸਾਧਾਰਨ ਹੈ। ਅਕਸਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਫੈਸਲਿਆਂ

'ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਜਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਜਨਤਕ ਜਾਂਚ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ।

ਰੰਜਨ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ, ਇੱਕ ਹੋਟਲ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਐਗਜ਼ੀਕਿਊਟਿਵ, 1996 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਜਦੋਂ ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਵਾਜਪਾਈ ਦੀ ਪਾਲਕ ਧੀ ਨਮਿਤਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ, ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀ (OSD) ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉੱਚ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ ਚੱਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਜਪਾਈ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਭਾਜਪਾ ਸਰਕਾਰ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਰ ਗਈ ਸੀ।

ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਲਗਜ਼ਰੀ ਹੋਟਲ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਓਬਰਾਏ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਜਨਰਲ ਮੈਨੇਜਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਨੇ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਉੱਦਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

1998 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਵਾਜਪਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਤਾਂ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੀਨੀਅਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਚਾਵਲਾ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ 2001 ਵਿੱਚ ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ ਨਿਊਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ [ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ] ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਦਾਇਰਾ ਹੋਟਲ ਮਾਲਕ ਲਲਿਤ ਸੂਰੀ, ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਨੁਸਲੀ ਵਾਡੀਆ, ਪੱਤਰਕਾਰ ਵੀਰ ਸੰਘਵੀ, ਅਖਬਾਰ ਮਾਲਕ ਸ਼ੋਭਨਾ ਭਾਰਤੀ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਫੈਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸਿਰਫ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਰੁਣ ਜੇਤਲੀ, ਭਾਜਪਾ ਤੋਂ ਵਸੁੰਧਰਾ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਮਹਾਜਨ ਅਪਵਾਦ ਸਨ।'

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਚਾਵਲਾ ਨੇ ਉਹ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਾਜਪਾਈ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਕਈ ਫੈਸਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਗਰਮੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ। 'ਭਾਜਪਾ ਦੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਖ਼ਤ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿੱਟ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ "ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰ" ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿਰਲੇਖ ਲਈ ਇੱਕ ਅਸੰਭਵ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਸਾਖ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਬਕਾ ਭਾਜਪਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬੰਗਾਰੂ ਲਕਸ਼ਮਣ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ "ਇਹ ਅਤੇ ਉਹ" ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਚਾਵਲਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।

ਚਾਵਲਾ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਲੱਖਣ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਨ। ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ, ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਾਰਕੁਨ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਗਿਆਨ ਸੀ। 'ਹੁਣ ਤੱਕ, ਲੈਣ-ਦੇਣ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਆਪਰੇਟਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਟੈਲੀਕਾਮ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਣਜਾਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਫੁਸਫੁਸੀਆਂ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਦੀ ਵੱਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫੈਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਨਮਿਤਾ, ਖਾਣੇ ਦੀ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਾਜਪਾਈ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੌਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ

ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਇੱਕ ਮਜ਼ੇਦਾਰ-ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਵਾਈ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਰਕਾਰੀ ਫੈਸਲਿਆਂ ਅਤੇ "ਇਹ ਅਤੇ ਉਹ" ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।'

ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਮਹਾਨ ਭਾਰਤੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਬਿਮਾਰੀ', ਜਿਸਨੇ ਕਈ ਵੱਡੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕਰਮਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਕੁਆਰੇ ਵਾਜਪਾਈ ਨੂੰ ਸਤਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਅਜੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰਹੇ। ਵਾਜਪਾਈ ਦੇ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਜੁਲਾਈ 1998 ਵਿੱਚ, ਹੁਣ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਐਤਵਾਰ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਇੰਟਰਵਿਊ, ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

ਕੀ ਉਸਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੈਅ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਮੈਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਸਕੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ 7 RCR (ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼) ਜਾਂ ਸਾਊਥ ਬਲਾਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤੈਅ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ 3 RCR ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ, ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ। ਸ਼੍ਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਹੁਣ ਸੌ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਾਊਥ ਬਲਾਕ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ 'ਤੇ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਂ 7 RCR ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਵਾਰ ਗਿਆ ਹਾਂ - ਅਤੇ ਇਹ 3 RCR ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੌ ਗਜ਼ ਦੂਰ ਹੈ।

ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੈਅ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸੱਚ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਕੋਈ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਦੋਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੈਅ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਸੇ ਵੀ ਲੈਂਦੇ ਹੋ।

(ਬੇਯਕੀਨੀ ਨਾਲ ਹੱਸਦਾ ਹੈ) ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੈਅ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਸੇ ਕਿਉਂ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ?

ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?

ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਵਾਜਪਾਈ) ਦੀਆਂ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੇਖੋ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਦਯੋਗਪਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀ?

ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਦੋਸ਼ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੋਦ ਮਹਾਜਨ ਨੇ ਮਾਰੂਤੀ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਇਆ? ਸ਼੍ਰੀ ਮਹਾਜਨ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਮਾਰੂਤੀ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

2004 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਭਾਜਪਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਗੱਠਜੋੜ ਨੇ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸੀ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰੌਬਰਟ ਵਾਡਰਾ - ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਵਾਈ, ਜਿਸਦਾ ਵਿਆਹ ਰਾਜੀਵ ਅਤੇ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਧੀ ਪ੍ਰਿਯੰਕਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਲੋੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਠੇਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਾਡਰਾ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦਾ ਕੋਈ ਠੋਸ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਬੋਲਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇੱਕ ਗਲੈਮਰਸ

ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ।

ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਕਿ ਵਾਡਰਾ ਨੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਇਹ ਸਭ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਉਸਾਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਡੀਐਲਐਫ ਦੀ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸ਼ਾਸਿਤ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ।

ਕਰਨਲ ਕੁਸ਼ਲ ਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਡੀਐਲਐਫ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉਛਾਲ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵੰਬਰ 2011 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਸੀਨੀਅਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸ਼ੇਖਰ ਗੁਪਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: 'ਮੇਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈ: ਇੱਕ, ਜਿੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਜੋ ਜਲਦੀ ਨਿਪਟਾਰੇ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਦੂਜਾ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਪੈਸੇ ਦਿੰਦੇ ਹੋ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣਾ ਇੱਕ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।' ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ। ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵਾਡਰਾ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਾਈ ਗਈ ਦਿਆਲਤਾ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਨ ਲਈ ਕੀ ਕੀਤਾ।

ਅਕਤੂਬਰ 2012 ਵਿੱਚ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਅਰਵਿੰਦ ਕੇਜਰੀਵਾਲ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਤ ਭੂਸ਼ਣ ਅਤੇ ਯੋਗੇਂਦਰ ਯਾਦਵ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਾਡਰਾ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸਿਰਫ਼ 50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਭੂਸ਼ਣ ਨੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ, "ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਰਾਬਰਟ ਵਾਡਰਾ ਨੇ ਜਾਇਦਾਦ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 31 ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕਈ ਸੌ ਕਰੋੜ (ਰੁਪਏ) ਦੀਆਂ ਸਨ।"

ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡੀਐਲਐਫ ਵਾਡਰਾ ਨੂੰ ਨਕਦੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਦਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜਵਾਈ ਵਿਰੁੱਧ ਐਫਆਈਆਰ ਕੌਣ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏਗਾ,' ਭੂਸ਼ਣ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਕੇਜਰੀਵਾਲ, ਜੋ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੌਦਾ ਬਹੁਤ ਸੌਖਾ ਸੀ: ਡੀਐਲਐਫ ਨੇ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵਾਡਰਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦਰਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵੇਚੀਆਂ; ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਡੀਐਲਐਫ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਵਾਡਰਾ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ। 2004 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਵਾਡਰਾ ਸਸਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। 2007 ਤੱਕ, ਉਸਨੇ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਕਾਈ ਲਾਈਟ ਹਾਸਪਿਟੈਲਿਟੀ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਫਰਮ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ 1 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਪੂੰਜੀ ਨਾਲ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤਾ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਗੁੜਗਾਓਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਾਈਵੇਅ ਦੇ ਨੇੜੇ 3.5 ਏਕੜ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜ਼ਮੀਨ 7.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਜ਼ਮੀਨ ਸਿਰਫ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਵਾਡਰਾ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸ਼ਾਸਿਤ ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਬਦਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ।

ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੁਰੰਤ ਮਿਲ ਗਈ, ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਗਈ।
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਡੀਐਲਐਫ ਨੇ ਵਾਡਰਾ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਜ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। 2012 ਵਿੱਚ, ਡੀਐਲਐਫ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ 58 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਖਰੀਦ ਲਈ। ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਰਲ ਸੀ: ਡੀਐਲਐਫ ਨੇ ਵਾਡਰਾ ਨੂੰ ਸਸਤੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਪੈਸੇ ਐਡਵਾਂਸ ਕੀਤੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਵਪਾਰਕ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਲਈ ਡੀਐਲਐਫ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ।
2012 ਤੱਕ, ਵਾਡਰਾ ਕੋਲ 300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੰਜ-ਸਿਤਾਰਾ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।
ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਯੂਪੀਏ ਗੱਠਜੋੜ ਦੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਵਾਡਰਾ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸ਼ਾਇਦ ਵਧੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਠੋਸ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸੌਦੇ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ।
ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਵਿਚੋਲੇ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦਾ ਕੋਈ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਉੱਦਮੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜੋ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਹੈ, ਅਕਸਰ ਵੱਡੇ ਰੱਖਿਆ ਸੌਦਿਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਆਚਰਣ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮਲਾਵਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਪਣਾਉਣ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਨੇ ਇਸ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਹ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਫਰਮ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਰੱਖਿਆ ਸੌਦੇ ਨੂੰ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਜੋ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦਲਾਲ ਹਨ।
ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈੱਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਰਾਗ ਮਿਲੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਤਮ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਸਾ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਕਿਵੇਂ ਭੇਜਿਆ। ਪਨਾਮਾ, ਲੀਚਟਨਸਟਾਈਨ, ਜਾਂ ਐਚਐਸਬੀਸੀ ਜੇਨੇਵਾ ਵਿੱਚ ਗੁਪਤ ਫਰਮਾਂ ਅਤੇ ਖਾਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਮੋਟੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰੀਦਾਂ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭਾਰਤੀ ਕਹਾਣੀ, ਅਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਡਿਜੀਟਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਏਗੀ।
2016 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਛੋਹਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਘੁਟਾਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਅਸ਼ੁਭ ਸੰਕੇਤ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਨ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਆਗੂ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭਾਜਪਾ ਨੇਤਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਹੁਣ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਬੇਲੋੜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਘੁਟਾਲੇ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਸੌਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਚੋਲੇ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚੋਲੇ ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਜੋੜ ਰਹੇ ਹਨ: ਕਿਹੜਾ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਜਾਅਲੀ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਨਿਰਯਾਤ ਜਾਂ ਆਯਾਤ ਫਰਮਾਂ, ਐਨਜੀਓ ਜਾਂ ਟਰੱਸਟ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕੀ ਅਤੇ ਕਿਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇਗਾ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਡਿਜੀਟਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਜੋ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰੰਦੇ ਲਾਭ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਟੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਚਲਾਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਭਾਗ ਦੋ

ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ

ਇਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਮੈਨੂਅਲ ਹੈ।
ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਵੋ। ਤਿੰਨ ਅਧਿਆਇ
ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਜੋਂ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ।
ਉੱਦਮੀ ਆਤਮਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ
ਤਾਜ਼ਾ, ਅਣਜਾਣ ਰਸਤਾ - ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਧਰਤੀ ਹੈ
ਬੇਅੰਤ ਮੌਕੇ।

5

ਅਸਮਾਨ ਲਈ ਲੜਾਈ

'ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ,' ਫਾਰੂਖ ਅਹਿਮਦ ਬਰਕਤਲਾਈ ਸ਼ੇਖ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ ਜਦੋਂ ਗੂੜ੍ਹੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਮਰਸੀਡੀਜ਼ ਬੈਂਜ਼ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ 13 ਨਵੰਬਰ 1995 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਸੀ। ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਹਵਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਨਿਓਨ ਲੈਂਪਾਂ ਨੇ ਬਾਂਦਰਾ ਦੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਬਾਂਦਰਾ ਹੁਣ ਫਿਲਮੀ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ।

ਨੌਜਵਾਨ ਡਰਾਈਵਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵੀਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ ਮਰਸੀਡੀਜ਼ ਸਟਾਰਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਬੌਸ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਅਬਦੁਲ ਵਾਹਿਦ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਨਿੱਜੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਘਰ ਵਾਪਸ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ - ਸੜਕ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ, ਇੱਕ ਤਿੱਖੇ ਮੋੜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਚਿੱਟਾ ਕਰਾਸ ਅਜੇ ਵੀ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਘਰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਡੁਪਲੈਕਸ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਸਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਬਰਕਤਲਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਚਾਲੀ ਸਾਲਾ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰੁਝੇਵੇਂ ਭਰਿਆ ਦਿਨ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੋਹਰੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਲਈ ਵਿਸਥਾਰ ਯੋਜਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਦਿਨ ਦਾ ਆਖਰੀ ਕੰਮ ਸਵੀਡਿਸ਼ ਜਹਾਜ਼-ਲੀਜ਼ਿੰਗ ਫਰਮ ਕੋਲਡਿੰਗ ਤੋਂ ਲੀਜ਼-ਖਰੀਦ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਦੋ ਬੋਇੰਗ 737-400s ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਪਾਇਲਟਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੀ। ਰਾਤ ਲਗਭਗ 8 ਵਜੇ, ਉਸਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਫੈਸਲ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਫੈਸਲ ਦੋ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਡਬਲਿਨ ਦੀ ਠੰਢੀ ਹਨੇਰੀ ਤੋਂ ਆਰਾਮ ਲਈ ਲੰਡਨ ਲਈ ਉਡਾਣ ਭਰੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਏਅਰ ਲਿੰਕਰ ਸਹੂਲਤ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਦੇਰੀ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਬੇਸਬਰੇ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫੈਸਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫਿਟਿੰਗਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ-ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਲਈ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਵੇ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ। ਸੌਦੇ ਲਈ ਲਗਭਗ 13 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਪੇਸ਼ਗੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੋਵਾਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਦੌਰ ਦੀ ਦਾਅ ਲਗਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਰਾਤ ਲਗਭਗ 8.30 ਵਜੇ, ਜਦੋਂ ਸਜੀਨਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਾਇਲਟਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਘਰ ਆਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ, ਅੱਠ ਸਾਲਾ ਸ਼ਹਿਨਾਜ਼ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾ ਸਾਹਿਲ, ਅੱਪਾ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਦੀ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ ਪਿਤਾ ਸੀ।

ਰਾਤ ਦੇ ਲਗਭਗ 9.25 ਵਜੇ ਸਨ। ਕਾਰ ਡਾ. ਅੱਬਾਸ ਸਾਜੁਨ ਦੇ ਕਲੀਨਿਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਲਾਲ ਮਾਰੂਤੀ ਵੈਨ ਇੱਕ ਤੰਗ ਸੜਕ ਤੋਂ ਉਲਟ ਗਈ ਅਤੇ ਨੀਲੀ ਮਰਸੀਡੀਜ਼ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਤਿੰਨ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਆਦਮੀ ਵੈਨ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਭੱਜੇ, ਇੱਕ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹਥੌੜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਠਾਕੀਆਉਦੀਨ ਦੀ ਕਾਰ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਹਥੌੜੇ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਵਿੰਡਸ਼ੀਲ ਤੋੜਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਕੀ ਦੋ ਨੇ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਠਾਕੀਆਉਦੀਨ ਨੇ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋਈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਡਰਾਈਵਰ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਚੀਕਿਆ, 'ਉਲਟਾਓ, ਉਲਟਾਓ!' ਪਰ ਉਸ ਤੰਗ ਸੜਕ 'ਤੇ ਚਾਲਬਾਜ਼ੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ।

ਹਮਲਾਵਰ ਆਪਣੀ ਵੈਨ ਵੱਲ ਭੱਜੇ ਅਤੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਝਟਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਰਕਤਲਾਈ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮਰਸੀਡੀਜ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੈਨ ਵਿੱਚ ਟੱਕਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਹਮਲਾਵਰ ਭੱਜ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਗੱਡੀ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸਨੇ ਰੀਅਰ-ਵਿਊ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬੌਸ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਕਾਰ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਦਫਤਰ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮਦਦ ਲਈ ਚੀਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਕਰਮਚਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਰਕਤਲਾਈ ਦੁਬਾਰਾ ਘੁੰਮਿਆ, ਨੇੜਲੇ ਭਾਭਾ ਜਨਰਲ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਤ 9.55 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਾਰਡ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਇਸ ਕਤਲ ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਅਸੰਭਵ ਉਭਾਰ ਨੂੰ ਠੱਪ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾਧਿਕ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਵੀ ਸੀ। ਬੰਬਈ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਕਤਲ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨਾਲ ਵਿੱਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਡੌਨ ਉਦੋਂ ਤੱਕ 1993 ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਤੇਰਾਂ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦੇ ਮਾਸਟਰਮਾਈਂਡ ਹੋਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 257 ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।

ਕਤਲ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕਈ ਸਬੂਤ ਹਨ ਜੋ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਾਊਦ ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨੂੰ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੰਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਠਕੀਉਦੀਨ ਦਾਊਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ - ਦਾਊਦ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂਬਰ ਜੋ ਲੜੀਵਾਰ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਮੁਸਲਿਮ ਡੌਨ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਬੰਬਈ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਚਮੜੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਜਾਂਚ ਨੋਟਸ ਡਾਇਰੀ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਾਊਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਡੌਨ ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵਜੋਂ ਠਕੀਉਦੀਨ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਣ 'ਤੇ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਿਆਨ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤੀ ਨੁਕਸ ਰੇਖਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ। ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਕਤਲ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਵਿਆਪਕ ਸੰਦਰਭ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ: ਆਰਥਿਕ

ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਅਨੈਤਿਕ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਅਪਰਾਧਿਕ ਗਿਰੋਹਾਂ, ਸ਼ੱਕੀ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹਿੱਲਦੀ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਗੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵੱਡੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ, ਜੋ ਕਿ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਅਜੇ ਵੀ ਅਪਰਾਧਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਸੰਜੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਫਲ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਰੈਗੂਲੇਟਰਾਂ, ਆਡੀਟਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕਰਾਸਹੇਅਰ 'ਤੇ ਵੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ, ਥਕੀਉਦੀਨ ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਉਤਸ਼ਾਹੀ, ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਆਦਮੀ ਸਨ ਜੋ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਨਵੇਂ ਉੱਚ-ਉੱਡਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪੂਰਵਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਝੁਕਣ ਅਤੇ ਤੋੜਨ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕੇ ਵੀ ਸਨ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ, ਢਿੱਲੇ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਨਿਯੰਤਰਣਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਆਸਾਨ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਭਰੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਮਿਲੀ।

ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣਾਈ। ਗੈਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਤੋਂ ਰਿਲਾਇੰਸ ਸਮੂਹ ਦੇ ਅਰਬਪਤੀ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਤੱਕ ਧੀਰੂਭਾਈ ਅੰਬਾਨੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਧਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਵਰਗ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੌਤਮ ਅਡਾਨੀ ਨੇ 1988 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਸਤੂ-ਵਪਾਰ ਫਰਮ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ, ਪਾਵਰ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ 2000 ਵਿੱਚ 3,300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 2013 ਵਿੱਚ 47,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਈ। ਗ੍ਰਾਂਧੀ ਮੱਲਿਕਾਰਜੁਨ ਰਾਓ ਨੇ 1978 ਵਿੱਚ GMR ਸਮੂਹ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਠਾਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅਜ਼ਮਾਇਆ, 1991 ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਅੱਜ, ਰਾਓ ਦਾ GMR ਸਮੂਹ ਸੜਕਾਂ, ਬਿਜਲੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੋਹਰੀ ਖਿਡਾਰੀ ਹੈ।

ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮਕਾਜੀ ਜੀਵਨ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੇ ਜੀ.ਐਮ. ਰਾਓ ਵਾਂਗ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ।

ਤਾਕੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕੇਰਲਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਭਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤਿਰੂਵਨੰਤਪੁਰਮ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 50 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਇੱਕ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਓਡਯਮ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਠਾਕੀਉਦੀਨ ਗਿਆਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਹਾਜੀ ਅਬਦੁਲ ਵਾਹਿਦ ਮੁਸਾਲੀਆਰ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨਕ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਤੱਕ ਮੱਛੀਆਂ, ਕਾਜੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਥਾਨਕ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਬਣਾਈ। ਮੁਸਾਲੀਆਰ ਮੱਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕੈਚਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿਸਮ ਦੀ

ਐਂਕੋਵੀ, ਖਰੀਦਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਿਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਕੇ ਭੇਜਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਜੋਖਮ ਭਰਿਆ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਰੀ ਕੈਚ ਵੇਚਣਾ ਧੁੱਪ ਵਾਲੇ ਦਿਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਿਨ ਦੇ ਕੈਚ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਕੇ ਭੇਜਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੁਸਾਲੀਆਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਲਾਭ ਕਮਾਇਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ, ਪੂਰੀ ਕੈਚ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਮਾਡਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਸਾਲੀਆਰ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਕਾਰ ਸੀ।

ਠਾਕਿਉਦੀਨ ਇੱਕ ਉੱਦਮੀ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਢੇ ਵਾਲੇ ਗੋਦਾਮ ਵੱਲ ਭੱਜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਦੋ ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਲੱਕੜ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਜਿੱਥੇ ਮੁਸਾਲਿਅਰ ਆਪਣੀ ਸੁੱਕੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਸਟੋਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਸਟਾਕ ਨੂੰ ਟਰੱਕਾਂ 'ਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਭੇਜਦਾ ਸੀ। ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਫੈਲੇ ਗੋਦਾਮ ਦੇ ਕੋਲ, ਦਿਨ ਦਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮੱਛੀ ਸੁੱਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਭਰੇ ਪਲ ਵਿੱਚ, ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਗੋਦਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪੈਸੇ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕੇ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਗੋਦਾਮ ਅਤੇ ਦਫਤਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਰਿਜ਼ੋਰਟ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਮੁਸਾਲਿਅਰ ਦੀ ਦੌਲਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ।

ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇ। 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਫਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਤੇਲ ਦੇ ਉਛਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਤੇਲ ਦੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਕੇਰਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਖਾੜੀ ਸ਼ੇਖਾਂ ਨੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਓਡਯਾਮ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਵਾਹਿਦ ਭਰਾ। 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ, ਓਡਯਾਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਬਚਿਆ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ; ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਰੰਗੀਨ ਕੰਕਰੀਟ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੇ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਨੀਂਦ ਵਾਲਾ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਪਿੰਡ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਦੇ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਫਰਸ਼ ਤੋਂ ਇੱਕ ਚਮੜੇ ਦਾ ਬਟੂਆ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਚਿੱਟੇ ਟਿਊਨਿਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਰਬੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜਿਆ ਜੋ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਅਰਬੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, ਅਤੇ ਬਟੂਆ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। 'ਸਰ, ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।' ਦੂਜੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ ਅਤੇ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਇੱਕ ਵਿਜ਼ਟਿੰਗ ਕਾਰਡ ਫੜਾਇਆ। 'ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਾਲ ਕਰੋ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਬਹਿਰੀਨ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਉਡਾਣ ਫੜਨ ਲਈ ਮੁੜਿਆ। ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਇਆ।

‘ਸਰ, ਇਹ ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਪੇਅਫੋਨ ਉੱਤੇ ਕਿਹਾ, ਵਿਜ਼ਟਿੰਗ ਕਾਰਡ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਕਾਲ ਕਰਕੇ। ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਰਬ ਨੇ ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਵਾਹਿਦ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਬਹਿਰੀਨ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਝੱਟ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ, ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਵਿਜ਼ਟਰ

ਵੀਜ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਰੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਅਹਿਮਦ ਮਨਸੂਰ ਅਲ ਆਲੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਲ ਆਲੀ ਦੇ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਦਫਤਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਹੀ ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਅਰਬ ਬਹਿਰੀਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਦਾ ਜਵਾਈ ਅਤੇ ਬਹਿਰੀਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਜਵਾਈ ਦਾ ਅਹਿਮਦ ਮਨਸੂਰ ਅਲ ਆਲੀ ਸਮੂਹ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸਰਪ੍ਰਸਤ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦੌਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਪਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਅਲ ਅ'ਅਲੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਅਲ ਅ'ਅਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਮੂਹ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗਾ। 'ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਲਾਇਸੈਂਸ, ਨਿਵੇਸ਼, ਜਾਂ ਦਫਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ! ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰੋਗੇ?' ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਬੌਸ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰੇਗਾ।

ਬੰਬਈ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਣਕਾਰ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ, ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੈਰੀਅਰ ਦਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਗਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕੜੀ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਬਕ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਬਹਿਰੀਨ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਲ ਅ'ਅਲੀ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਇੱਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ। ਉਸਨੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀਜ਼ਾ, ਉਡਾਣ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਰਾਹੀਂ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੁਰਨਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਹ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਰਤ ਨਿਰਯਾਤਕ ਏਅਰਲਾਈਨ ਟਿਕਟਿੰਗ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣੇਗੀ।

1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਇਕੱਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲਈ ਲੁਭਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਸੰਯੁਕਤ ਅਰਬ ਅਮੀਰਾਤ (ਯੂਏਈ) ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੈਟਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਸਟੋਰ ਵਿੱਚ ਮੈਨੇਜਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਸੀ। ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਬਹਿਰੀਨ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਦਾਨੀ ਨੇ ਛੋਟੇ ਵਾਹਿਦ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਨਾਲ ਲੁਭਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਮੁਸਾਲਿਅਰ ਨੇ ਵੀ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਭਾਈਵਾਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਅਖੀਰ, ਇਹੀ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਯੂਏਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਅਤੇ ਓਦਯਾਮ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ

ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਲੈਣ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਫੈਜ਼ਲ ਨੇ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੁਸਾਲਿਅਰ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਲਾਹ ਸੀ: 'ਓਦਯਾਮ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੋਚੋ।' ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇੱਕ ਖਾੜੀ ਸ਼ੇਖ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਹ ਇੱਕ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਨਸੀਰੁੱਦੀਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਉਸਦੀ ਉੱਦਮੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਦਿਲਚਸਪ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਬਦਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

1981 ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ, ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਸੂਟਕੇਸ ਲੈ ਕੇ ਬੰਬਈ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਸਟਿਫਲਜ਼ - ਇੱਕ ਬੈਕਪੈਕਰਾਂ ਲਈ ਸਵਰਗ - ਵਿੱਚ ਚੈੱਕ ਆਊਟ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਕੁਝ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਲਈ ਕਮਰਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਜੈਰੀ ਕੈਮਾਰਿਲੋ ਡਨ ਜੂਨੀਅਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਜੀਓਗ੍ਰਾਫਿਕ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, 1970 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸਟਿਫਲਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ: 'ਇਹ ਖਸਤਾ ਹਾਲ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਬਲਾਕ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸੀ। ਸਟਿਫਲਜ਼ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ - ਯੂਰਪ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਤੋਂ ਇਸ ਹਿੱਪੀ ਹਿਲਟਨ ਵਿੱਚ ਆਏ ਪੱਥਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬਜਟ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ - ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਗੰਦੀਆਂ ਬਾਲਕੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਗਲੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਫੈਂਟਾ ਸੋਡਾ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਦੇਰ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਸਾਹਮਣੇ ਖਜੂਰ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਹੋਟਲ ਸਟਿਫਲਜ਼ ਦਾ ਆਪਣਾ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਗਰਮ ਖੰਡੀ ਸੁਹਜ ਸੀ, ਕੁਝ ਸਮਰਸੈੱਟ ਮੌਘਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ।'

ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਾਦਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਫ਼ਤਰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਕਾਰੋਬਾਰ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਟ੍ਰੈਵਲ ਐਂਡ ਟ੍ਰੇਡ ਲਿੰਕਸ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ, ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਥਕੀਉੱਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਯੂਏਈ ਦੇ ਅਜਮਾਨ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ।

ਕਾਰੋਬਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ। 1983 ਵਿੱਚ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਏਅਰ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ (IATA) ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇੱਕ ਟ੍ਰੈਵਲ ਏਜੰਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ 1985 ਤੱਕ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਦਫ਼ਤਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮਕਾਜ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਇਹ ਹਰ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਫ਼ਤਰ ਖੋਲ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ। 1986 ਤੱਕ, ਇਹ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ, ਗਲਫ ਏਅਰ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਏਅਰਲਾਈਨਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਟਿਕਟਿੰਗ ਏਜੰਟ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਰਾਹੀਂ ਟਿਕਟਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸਨੇ ਫਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਫਰਮਾਂ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਦਾ ਬਿਨ ਲਾਦੇਨ ਸਮੂਹ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਸਫਲਤਾ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਰੈਕੇਟਰਾਂ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਲਿਸ, ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ, ਬੇਈਮਾਨ ਵਿੱਤਦਾਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਣਪਛਾਤੇ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। (ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਤੋਂ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀਆਂ ਹਨ।) ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਦਾ ਇਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਨੁਭਵ

ਗਲਫ ਏਅਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਲਾਇੰਟ ਸੀ।

'ਕੱਲੀ ਵਾਲੀ (ਰਹਿਣ ਦਿਓ),' ਏਅਰਲਾਈਨ ਦਾ ਬੇਰਹਿਮ ਨੌਜਵਾਨ ਅਰਬ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਲਗਭਗ ਥਾਕੀਉਂਦੀਨ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਗਲਫ ਏਅਰ ਦੇ ਐਕਸਕਲੂਸਿਵ ਜਨਰਲ ਸੇਲਜ਼ ਏਜੰਟ (ਜੀਐਸਏ) ਬਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੱਭਿਆ ਸੀ। ਥਾਕੀਉਂਦੀਨ ਆਪਣੇ ਇੰਡੀਆ ਜੀਐਸਏ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ 'ਤੇ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਰੁਖ਼ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ, ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਇਸ ਭੂਮਿਕਾ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਚੋਣ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੇਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਫ ਏਅਰ ਟਿਕਟਾਂ ਦਾ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਗਲਫ ਏਅਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ 'ਨਿੱਜੀ ਫੀਸ' ਵਜੋਂ 50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਥਾਕੀਉਂਦੀਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ; ਜੇਕਰ ਉਸਨੇ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਗੁਆ ਦੇਣਗੇ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਦਫ਼ਤਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਬੈਂਕ ਖਾਤਿਆਂ ਤੋਂ, ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਮੁਦਰਾ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਥਾਕੀਉਂਦੀਨ 50,000 ਦੇ ਨੋਟਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸੂਟਕੇਸ ਭਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੰਡਲ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਹਰੇਕ ਬੰਡਲ ਵਿੱਚ 100 ਨੋਟ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ - ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕਿ ਬਹਿਰੀਨ ਵਿੱਚ ਸੀ - ਥਾਕੀਉਂਦੀਨ ਉਸ ਨਿੱਜੀ ਫੀਸ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਗਲਫ ਏਅਰ ਦਫਤਰ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਥਕੀਉਂਦੀਨ ਨੇ ਵਿਵਹਾਰਕਤਾਵਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬੈਂਕ ਗਾਰੰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਗਲਫ ਏਅਰ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਰਪਿਤ ਦਫਤਰ ਲੱਭਿਆ ਅਤੇ ਏਅਰਲਾਈਨ ਟਿਕਟ ਬਾਜ਼ਾਰ 'ਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੀ ਪਕੜ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਇੱਕ ਸਵੇਰ, ਉਸਨੇ ਅਖਬਾਰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਦਾ ਲੇਖ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਲਫ ਏਅਰ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਯਾਤਰਾ ਏਜੰਸੀ ਜੈਂਟ ਏਅਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਲਈ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ GSA ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜੈਂਟ ਏਅਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟਿਕਟਿੰਗ ਫਰਮ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਵਜੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਜੈਂਟ ਏਅਰ ਦਾ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲਿਆ ਸੀ। ਪਤਲੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਾਲਾ ਗੋਇਲ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਸਤੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸ ਸਮੇਂ, ਜੈਂਟ ਏਅਰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਯਾਤਰਾ ਏਜੰਸੀ ਸੀ ਜੋ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਅਫਰੀਕੀ ਏਅਰਲਾਈਨਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਗਲਫ਼ ਏਅਰ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਠਕੀਉਂਦੀਨ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਿਆ। ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਠਕੀਉਂਦੀਨ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਹਮਲਾਵਰ ਆਗੂ ਬਣ ਗਿਆ

ਸੀ। ਉਸ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਗਲਫ਼ ਏਅਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਫੀਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ, ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ - ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨਾ ਬੇਕਾਰ ਸੀ।

ਫਿਰ, 1987 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ, ਗੋਇਲ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਟ੍ਰੈਵਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆ। ਜੈੱਟ ਏਅਰ ਨੂੰ GSA ਦਾ ਠੇਕਾ ਜਿੱਤੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਠਕਿਊਦੀਨ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। 'ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਗਲਫ ਏਅਰ GSA ਨਾ ਜਿੱਤਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ,' ਗੋਇਲ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਗੋਇਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਹਿਸਾਬ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ GSA ਜਿੱਤਣ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬੱਚਤ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਠਕਿਊਦੀਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਜੈੱਟ ਏਅਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਗੰਦਾ ਖੇਡਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਗਲਫ ਏਅਰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।

ਗਲਫ਼ ਏਅਰ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਗੋਇਲ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੁਵੈਤ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਲਈ ਜੀਐਸਏ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਭਾਈਵਾਲੀ ਨਾਲ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ, ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਜੈੱਟ ਏਅਰ ਦੇ ਉਭਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ: ਉਸਨੇ ਜੈੱਟ ਏਅਰ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗਲਫ਼ ਏਅਰ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਮੁਕੱਦਮੇ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਜੈੱਟ ਏਅਰ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਉੱਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੀ ਵਧਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਏਅਰਲਾਈਨ ਟਿਕਟਿੰਗ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਸੀ। 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਫਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ 75,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 600 ਏਅਰਲਾਈਨ ਟਿਕਟਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਉਡਾਣ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਵਾਹਿਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

1980 ਦਾ ਦਹਾਕਾ ਵਾਅਦੇ ਅਤੇ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਦਹਾਕਾ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ, ਸ਼ੀਤ ਯੁੱਧ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਵਜੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਭੇਜਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਨਤੀਜੇ ਵੀ ਆਏ। 13 ਜੂਨ 1985 ਨੂੰ, ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਸਾਰ ਦਿੱਤਾ: 'ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰ ਹੈ; ਅਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗ, ਅਸੀਂ ਬੇਸਬਰੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਜਵਾਨ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਵੀ ਇੱਕ ਸੁਪਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਸੁਤੰਤਰ, ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਦਰਜੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ।'

ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ, ਰਾਜੀਵ ਰਾਜ ਦੀ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਟੈਰਿਫ ਘਟਾਏ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਨਿਯੰਤਰਣਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ, ਅਤੇ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਰੇ ਪੀਲੇ ਪਬਲਿਕ ਕਾਲ ਆਫਿਸ (ਪੀਸੀਓ) ਬੂਥ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗਾਰਡ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਈ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ, ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਬਸਿਡੀਆਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇੱਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸ਼ਾਸਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਰਤ ਸੋਵੀਅਤ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਲਈ ਮਾਸਕੋ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸੀ ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਭਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਨੌਜਵਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਸੁਰ ਮਾਰਿਆ, ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਪਾਇਲਟ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਏਅਰਲਾਈਨ ਟਿਕਟਿੰਗ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਵੈਸਟ, ਜੈੱਟ ਏਅਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੋਢੀਆਂ ਦਾ ਉਭਾਰ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀਆਂ ਏਅਰਲਾਈਨਾਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦਾ ਪੂਰਵਗਾਮੀ ਸੀ। ਟਿਕਟਿੰਗ ਤੋਂ ਉਡਾਣ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਤੱਕ ਦੀ ਛਾਲ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ - ਅਜਿਹਾ ਕਦਮ ਅਜੇ ਵੀ ਚੱਲੇਗਾ। 2016 ਵਿੱਚ ਵੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਅਤੇ ਪਰਮਿਟ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਇੱਕ ਉੱਦਮੀ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟਣ ਦੇ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ: ਸਥਾਨਕ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ, ਫੈਕਟਰੀ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਨਤਕ ਸੜਕ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਲਾਇਸੈਂਸ, ਬਿਜਲੀ, ਸਖ਼ਤ ਕਿਰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਡਿਊਟੀਆਂ ਲਗਾਉਣਾ - ਸੂਚੀ ਲੰਬੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉੱਦਮ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਕਾਫਕੇਸਕ ਤੰਬੂਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵੀ ਹੈ।

ਠਕੀਉਦੀਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਬੰਧ ਸਨ। ਉਹ ਕੇਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇਤਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕੇਰਲ ਤੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਣ-ਪਛਾਣਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਠਕੀਉਦੀਨ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨਿੱਜੀ ਸਕੱਤਰ ਵਿਨਸੈਂਟ ਜਾਰਜ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਖੁਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਜਾਂ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ।

1989 ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਓਪਨ ਸਕਾਈ ਨੀਤੀ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਹਵਾਈ ਟੈਕਸੀ ਲਾਇਸੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਭਾਰਤੀ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੂਟਾਂ ਲਈ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਰੂਟਾਂ ਲਈ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦਾ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਇਸੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਟਾਟਾ ਅਤੇ ਬਿਰਲਾ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਭਾਰਤੀ ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਗਏ ਸਨ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ, ਹੁਣ ਠਕਿਉਦੀਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਕੰਪਨੀ

ਦਾ ਚੇਅਰਮੈਨ ਰਿਹਾ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਠਕਿਉਦੀਨ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕ ਬਣਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਲਹਿਰ ਬਦਲ ਗਈ।

21 ਮਈ 1991 ਦਾ ਦਿਨ ਗਰਮ ਅਤੇ ਨਮੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਚੋਣ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਕੇਤ ਇਹ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਸ਼੍ਰੀਪੇਰੰਬੁਦੁਰ ਵਿੱਚ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਮਦਰਾਸ (ਹੁਣ ਚੇਨਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਤੋਂ 40 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਐਨਕ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀ, ਥੇਨਮੋਝੀ ਰਾਜਾਰਤਨਮ ਉਰਫ਼ ਧਨੂ ਉਰਫ਼ ਗਾਇਤਰੀ, ਪੀਲੇ ਸਲਵਾਰ ਸੂਟ ਅਤੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸ਼ਾਲ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਝੁਕੀ, ਧਨੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੈਲਟ ਵਿੱਚ ਫਿੱਟ ਕੀਤੇ ਬੰਬ ਦਾ ਟ੍ਰਿਗਰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਆਰਡੀਐਕਸ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲਿੱਟੇ ਦੀ ਔਰਤ ਕਾਤਲ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਵੰਸ਼ਜ ਅਤੇ ਚੌਦਾਂ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲੀ, ਫੈਸਲ ਵਾਹਿਦ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਲਈ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਦਿਲ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਸੋਗ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਸੋਗ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸ਼ਕਤੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਵੀ ਸੋਗ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਾਹਿਦਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਗਾਂਧੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸੀ; ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਬਚਾਇਆ। ਲਾਇਸੈਂਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਸਾਲ ਵੀ ਲੱਗ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਰਾਜੀਵ ਦੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਤ ਪੂਰਬੀ ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਝਟਕਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਥਕੀਉਦੀਨ ਆਖਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਸੋਗ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਕੇਰਲ ਦੇ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਮੀਦ ਅਤੇ ਵਾਅਦੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ - ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਈ ਹਨੇਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਠਕੀਆਉਦੀਨ ਨੇ ਦੋ ਪਾਇਲਟਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਤੋਂ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਫਲਾਈਟ ਇੰਸਟ੍ਰਕਟਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਦੂਜਾ ਪਾਇਲਟ ਦੱਤਾ ਸਾਮੰਤ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬੰਬਈ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਨੇਤਾ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1982 ਵਿੱਚ ਸਾਲ ਭਰ ਚੱਲੀ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਉਦਯੋਗ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਜਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਕੁਝ ਛੋਟੇ ਪਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ

ਜੁੜੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਪਾਇਲਟ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਪਾਇਲਟ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਜੋ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਉਡਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦਫਤਰ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਦੇ ਉਲਟ, 1991 ਵਿੱਚ ਖਾੜੀ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਉਦਯੋਗ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪ੍ਰਤੀਕ ਪੈਨ ਐਮ ਕੁਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ 4 ਦਸੰਬਰ 1991 ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੈਂਕੜੇ ਯਾਤਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਟਰਮੀਨਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ। ਉਸ ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਈਸਟਰਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਅਤੇ ਮਿਡਵੇ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਕਟ ਵਾਂਗ, ਇਹ ਮੌਕੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੋਇੰਗ 737 ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬੇੜਾ ਵਿਹਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਪਨੀ ਜੋ $100,000 ਤੋਂ $120,000 ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੇਸ਼ਗੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਕਮ ਅਤੇ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੋਇੰਗ 737 ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਦੇਵਤੇ ਖੁਦ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਰਹੇ ਸਨ।

ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਗਿੰਨੀਜ਼ ਪੀਟ ਐਵੀਏਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਕਰੀ ਅਤੇ ਲੀਜ਼ਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਟੋਨੀ ਰਿਆਨ, ਆਇਰਿਸ਼ ਅਰਬਪਤੀ, ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀ ਕੈਰੀਅਰ ਰਿਆਨ ਏਅਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅਸਮਾਨ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਕਦਮ ਇੱਕ ਮੰਦੀ ਵਾਲੇ ਉਦਯੋਗ ਲਈ ਉਮੀਦ ਦੀ ਕਿਰਨ ਸੀ; ਜਲਦੀ ਹੀ, ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਲੀਜ਼ਿੰਗ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵਾਂ ਨੇ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਹੜ੍ਹ ਲਿਆ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ; ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵਾਂ ਨੇ ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਟੈਕਸੀ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈਣ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਆਸਾਨ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਇੱਕ ਏਅਰਲਾਈਨ ਓਪਰੇਟਿੰਗ ਪਰਮਿਟ; ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨੇ ਕੁੱਲ 35 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਵਾਹਿਦ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸਨ, ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਸੀ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੇਅਰਗ੍ਰੋਥ ਫਾਈਨੈਂਸ਼ੀਅਲ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਤੋਂ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ, ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ (IDBI) ਤੋਂ 15 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਤੋਂ ਨਿੱਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਜੋਂ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਬਹਿਰੀਨ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਵੰਡਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਕੰਪਨੀ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸੈਟਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਾਹਿਦਾਂ ਨੇ ਗਿਨੀਜ਼ ਪੀਟ ਐਵੀਏਸ਼ਨ ਤੋਂ $110,000 ਦੇ ਮਾਸਿਕ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਬੋਇੰਗ 737 ਲਈ ਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ। ਵਾਹਿਦਾਂ ਦੀ ਟ੍ਰੈਵਲ ਏਜੰਸੀ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਟ੍ਰੈਵਲ ਐਂਡ ਟ੍ਰੇਡ ਲਿੰਕਸ, ਨਵੀਂ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੀ ਹੋਲਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਬਣ ਗਈ।

ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਣ 25 ਦਸੰਬਰ 1991 ਨੂੰ ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਦੇ ਜਨਮਦਿਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਲਾਂਚ ਲਈ ਤਿਆਰੀਆਂ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਫੈਸਲ ਜਹਾਜ਼ ਲੈਣ ਲਈ ਡਬਲਿਨ ਵਿੱਚ ਸੀ। 12 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ, ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਏਅਰਲਾਈਨ ਲਾਂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਯਾਤ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਬਾਰੀਕ ਪ੍ਰਿੰਟ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ 'ਤੇ 33 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਾਊਂਟਰਵੇਲਿੰਗ ਡਿਊਟੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਿਰਫ਼ ਡਿਊਟੀ ਹੀ ਲੀਜ਼ਿੰਗ ਲਾਗਤ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪੱਛਮ ਦੇ ਮਾਮੂਲੀ ਸੰਚਾਲਨ ਬਜਟ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦੀ।

ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਅਤੇ ਨਸੀਰੁਦੀਨ ਨੇ ਡਿਊਟੀ ਹਟਾਉਣ ਬਾਰੇ ਨੀਤੀ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲਾਬਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਮਿਲੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਅਜੇ ਵੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਈ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਸੀ। ਪੀ.ਵੀ. ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਅਤੇ ਉਹ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ, ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਰਾਓ ਸਰਕਾਰ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਮੁਕਤ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਇਸ ਆਰਥਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਇੱਕ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਨ ਜੋ ਜਨੇਵਾ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ, ਦੱਖਣੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 2004 ਅਤੇ 2014 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣ ਗਏ। ਹਮਦਰਦ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਡਾ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਠਾਕਿਉੱਦੀਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਡਿਊਟੀ ਨੂੰ ਮੁਆਫ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਡਿਊਟੀ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਅਦਾ ਕਰੇ। ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਲਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਕਰਨ 'ਤੇ ਡਿਊਟੀ ਦੀ ਭਰਪਾਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਠਾਕਿਉੱਦੀਨ ਨੇ ਸਲਾਹ ਲਈ ਅਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਡਿਊਟੀ ਵਜੋਂ ਲਗਭਗ 3 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਦਾ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਹਾਜ਼ ਜਨਵਰੀ 1992 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਉਤਰ ਸਕਿਆ।

28 ਫਰਵਰੀ 1992 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਕਈ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਪੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਚਾਲਿਤ ਘਰੇਲੂ ਉਡਾਣ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਲਗਭਗ ਚਾਲੀ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ ਵੀ ਸਨ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੇ ਏਅਰ ਟੈਕਸੀ ਆਪਰੇਟਰਾਂ ਦੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਕੰਪਨੀ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ-ਸਾਰਣੀ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਕਿਰਾਏ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਜੋ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਗਲੈਮਰ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਸੰਪਰਕ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਬਿਹਤਰ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੇ,'।

ਸਵੇਰੇ 5.30 ਵਜੇ, ਬੋਇੰਗ 737 ਨੇ ਕੋਚੀਨ (ਹੁਣ ਕੋਚੀ) ਲਈ ਉਡਾਣ ਭਰੀ, ਜੋ ਕਿ ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ

ਦਾ ਗ੍ਰਹਿ ਰਾਜ ਹੈ, ਕੇਰਲਾ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ। ਕੋਚੀਨ ਸਟਾਪਓਵਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਹਾਜ਼ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਕੋਚੀਨ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਬਈ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਬੰਬਈ ਵਾਪਸ, ਜਹਾਜ਼ ਨਵੇਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੱਟਵਰਤੀ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਮੰਗਲੌਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਮੰਗਲੌਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਣ ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ ਅਤੇ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਦੇ ਫੈਸਲ ਦੇ ਕਈ ਦੋਸਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਸੁਸ਼ਮਿਤ ਸੇਨ, ਅਮੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਫੈਸਲ ਖਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਉਡਾਣਾਂ ਲਈ ਕੋਚੀਨ ਅਤੇ ਮੰਗਲੌਰ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਠਕੀਉਦੀਨ ਅਕਸਰ ਕੋਚੀਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਮੰਗਲੌਰ ਦੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ 'ਤੇ ਟਿਕਟਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀਆਂ।

ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਤਰਕਹੀਣਤਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਏਅਰਲਾਈਨ ਘਰੇਲੂ ਉਡਾਣਾਂ ਲਈ ਨਵੇਂ ਮਾਪਦੰਡ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਅਚਾਨਕ ਜਾਦੂਈ ਸ਼ੋਅ, ਆਈਸ-ਕ੍ਰੀਮ ਫੈਸਟੀਵਲ ਅਤੇ ਲਾਈਵ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਰਖੀਆਂ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੰਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਠਕੀਉਂਦੀਨ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ: ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਪਾਇਲਟਾਂ ਲਈ ਲਗਭਗ 25,000 ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਾਸਿਕ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਉਸਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਪਾਇਲਟਾਂ ਨੂੰ 1,00,000 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੰਗਲੌਰ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਯਾਤਰੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਡਾਣ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਠਕੀਉਂਦੀਨ ਕੋਲ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਉੱਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹੀ ਸੀਟਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰਟਰਡ ਉਡਾਣਾਂ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਉਡਾਣਾਂ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਡਿਊਟੀ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਲਈ ਹਮਲਾਵਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਖੀਰ, ਉਸਨੇ ਕਾਊਂਟਰਵੇਲਿੰਗ ਡਿਊਟੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ 125 ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਰਲ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ, ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਡਿਊਟੀ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਹਿਲਾਂ 18 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਫਿਰ 8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ।

ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਤੇਜ਼ੀ ਫੜ ਲਈ - ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤੀ ਮਿਆਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ। 1992 ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਮਾਲੀਆ 130 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 8 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਸੀ - ਜੋ ਕਿ ਉਸੇ ਸਾਲ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨੂੰ ਹੋਏ 150 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਔਸਤਨ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਸਤੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਉਡਾਣਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਭਰ ਗਈਆਂ ਸਨ। 1992 ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇੜੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਜਹਾਜ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਜਿਸਦਾ ਟੀਚਾ ਹਰ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੋਰ ਜੋੜਨਾ ਸੀ। 1992 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਅਤੇ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਪਾਇਲਟਾਂ ਨੇ

ਬਿਹਤਰ ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੜਤਾਲ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਇਲਟ ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੜੇ ਰਹੇ। ਠਕਿਉਦੀਨ ਅਤੇ ਨਸੀਰੁਦੀਨ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਓ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰੀ ਮਾਧਵਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗ ਲਈ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੀਐਮਓ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਸਰਕਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ: ਹੜਤਾਲੀ ਪਾਇਲਟਾਂ ਦੀ ਕਮਰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਪੂਰਬੀ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਡਾਣਾਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਰੂਟਾਂ 'ਤੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ। ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ, 'ਸਰਕਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰੇਗੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਰਾਓ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਥੁੱਕਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ, ਨੇ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਸੱਦੇ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੱਕ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ, ਥਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਇੱਕ ਜੂਆ ਖੇਡਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਉਹ ਦੋ ਲੀਜ਼ਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨਾਲ ਫ਼ੋਨ 'ਤੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਸੱਤ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੇਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਈਟ੍ਰੇਜਨ ਕਵਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਨਵਰੀ 1993 ਤੱਕ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦਾ ਬੇੜਾ ਪੰਜ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਇੱਕ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਕਾਰਜਕਾਰੀ, ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ, ਇਸ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਭਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਤਮਘਾਤੀ ਮਿਸ਼ਨ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਥਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਇਲਟਾਂ ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅੰਤ ਦੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਢਿੱਲ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਬੇਚੈਨ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬੇਚੈਨ ਸੀ, ਥਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਸਾਰੇ ਪੱਤੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼, ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖ ਵਾਂਗ, ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਆਵੇਗਾ।

ਵਾਹਿਦਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਘਰੇਲੂ ਰੂਟਾਂ 'ਤੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਉਜ਼ਬੇਕ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਤੋਂ ਪਾਇਲਟਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਤਿੰਨ-ਇੰਜਣ ਵਾਲੇ ਟੂਪੋਲੇਵ-154 ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਏ ਸਨ। 9 ਜਨਵਰੀ 1993 ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਸੰਘਣੀ ਧੁੰਦ ਨਾਲ ਢਕੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ Tu-154 ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਤਰਿਆ, ਪਹਿਲਾਂ ਰਨਵੇਅ 'ਤੇ ਇਸਦੇ ਖੱਬੇ ਪਹੀਏ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਫਿਸਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਲਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਵਿੱਚ ਸੜ ਗਿਆ। 163 ਯਾਤਰੀ ਅਤੇ ਚਾਲਕ ਦਲ ਚਮਤਕਾਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਚ ਗਏ। ਹੜਤਾਲੀ ਪਾਇਲਟਾਂ ਅਤੇ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਤੁਰੰਤ ਜਨਤਕ ਰੋਸ ਨੇ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਰਤੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਵਜੋਂ, ਵਾਹਿਦ 1992 ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਧਾਰਮਿਕ ਦੰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਨ - ਇਹ ਦੰਗੇ ਉਸ ਸਾਲ 6 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਕੱਟੜਪੰਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਢਾਹੁਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਸਨ - ਪਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨਾਲ ਜੋ ਵਾਅਦੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ

ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ। ਰਾਓ ਨੇ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵਾਹਿਦਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਤੋੜ ਲਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

ਭਾਰਤੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਦੀ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਮਈ 1993 ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਡੀ। ਇੱਕ ਏਅਰਲਾਈਨ ਲਈ ਜੋ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਫਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਏਅਰਲਾਈਨ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਇਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਭ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਣ ਦੌਰਾਨ, ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਬੋਇੰਗ-737-300 ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਕੋਇੰਬਟੂਰ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਏਅਰਫੀਲਡ 'ਤੇ ਉਤਰ ਗਈ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੁਆਰਾ ਉਡਾਏ ਗਏ 737-200 ਦੇ ਉਲਟ, ਜੈੱਟ ਦੇ ਬੋਇੰਗ-737-300 ਵਿੱਚ ਘੱਟ-ਲਟਕਦੇ ਇੰਜਣ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਾਦਸਿਆਂ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਵਧ ਗਿਆ। ਗੋਇਲ ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੇ ਸਟਾਫ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਈਆਂ।

1993 ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ, ਆਮਦਨ ਕਰ ਵਿਭਾਗ, ਮਾਲੀਆ ਖੁਫੀਆ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪੱਛਮੀ ਦਾ ਹਮਲਾਵਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵਾਹਿਦ ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਗਿਰੋਹ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪੱਕੇ ਸਬੂਤ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਵਾਹਿਦ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। 'ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਅਸੀਂ ਅੱਗ ਬੁਝਾ ਰਹੇ ਸੀ,' ਫੈਜ਼ਲ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ, ਵਾਹਿਦਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਂ

12 ਸਤੰਬਰ 1992 ਨੂੰ, ਸਹਾਇਕ ਪੁਲਿਸ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਠਾਕੁਰ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਲੇਟਣ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਲੈਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ, ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਪੀ.ਜੀ. ਜਵਸੇਨ ਅਤੇ ਕੇ.ਬੀ. ਭਾਨਾਵਤ, ਜੇਜੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਵਾਰਡ 18 ਦੇ ਬਾਹਰ ਆਪਣੀਆਂ .303 ਰਾਈਫਲਾਂ ਬੈਂਚਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਵਾਰਡ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਰੁਣ ਗਵਲੀ ਗੈਂਗ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ੈਲੇਸ਼ ਹਲਦਾਂਕਰ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦਾਊਦ ਗੈਂਗ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬੰਬਈ ਦਾ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਸਮੇਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ।

ਹਲਦਾਂਕਰ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਸੰਭਾਵਿਤ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁਲਿਸ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਉਸਨੇ ਦਾਊਦ ਦੇ ਸਾਲੇ, ਇਬਰਾਹਿਮ ਪਾਰਕਰ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਾਰਕਰ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਨੇ ਦਾਊਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਲਈ, ਇਹ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਚੁਣੌਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਝਟਕਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਜੋੜਾ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸਵੇਰੇ 1.30 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹਸਪਤਾਲ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰਤ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਦੇ ਛੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਹਿੱਟਮੈਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਲਦਾਂਕਰ ਅਤੇ

ਉਸਦਾ ਸਾਥੀ, ਬਿਪਿਨ ਸ਼ੇਰੇ, ਵਾਰਡ 18 ਵਿੱਚ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਚਾਰ ਕਾਂਸਟੇਬਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ।

ਸਵੇਰੇ 3.40 ਵਜੇ, ਛੇ ਆਦਮੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਵਾਰਡ 18 ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ AK-47 ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬੰਬਈ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ। ਹਿੱਟ ਸਕੁਐਡ ਨੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਲਦਾਂਕਰ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਿਆ, ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਪਲਟਦੇ ਫਰਨੀਚਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਗ੍ਹਾ ਵੱਲ ਭੱਜੇ। ਹਿੱਟਮੈਨਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ੇਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ, ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਫੇਰੀਆਂ। ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਠਾਕੁਰ ਨੇ ਸੋਫੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਰਵਿਸ ਰਿਵਾਲਵਰ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਭਾਨਾਵਤ ਅਤੇ ਜਵਸੇਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਈਫਲਾਂ ਨਾਲ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੋ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ।

ਹਿੱਟ ਸਕੁਐਡ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਟੀਮ 'ਤੇ ਜਵਾਬੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਦੋ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਘਾਤਕ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਤੀਜੇ ਦੀ ਲੱਤ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਮਾਂਦਰੂ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ: ਇੱਕ ਨਰਸ, ਇੱਕ ਮਰੀਜ਼ ਅਤੇ ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਲੰਬੇ ਮਿੰਟਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਵਾਰਡ 18 ਵਿੱਚ 500 ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਬੰਬਈ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਲਈ, ਜਿਸਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਬਚਿਆ, ਇਹ ਇੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਅਤੇ ਨਾਟਕੀ ਹਮਲਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਸਥਾਨਕ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦੂਰਗਾਮੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਨਤੀਜੇ ਛੱਡੇ।

ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਇਸ ਝਗੜੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਈ।

ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, 6 ਦਸੰਬਰ 1992 ਨੂੰ, ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ 500 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਢਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਦੰਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਬੰਬਈ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ-ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਵੱਲੋਂ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਖੂਨੀ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗੇ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 900 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ 12 ਮਾਰਚ 1993 ਦੇ ਲੜੀਵਾਰ ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 257 ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ, ਤਸਕਰ ਟਾਈਗਰ ਮੇਮਨ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦੇ ਆਦਮੀ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਨੇ ਬੰਬਈ ਦੇ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ।

23 ਜੁਲਾਈ 1993 ਨੂੰ, ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਇੱਕ ਟੀਮ ਨੇ ਗਗਨ ਵਿਹਾਰ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟੋਇਟਾ ਵਾਹਨ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਲੋਕ ਹਿੱਟ ਸਕੁਐਡ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੈਂਬਰ ਨਿਕਲੇ ਜਿਸਨੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਰਡ 18 ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਤੰਬਰ 1992 ਵਿੱਚ ਹਸਪਤਾਲ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਹਿੱਟ ਸਕੁਐਡ ਨੇ ਬੰਬੇ ਸਬਅਰਬਨ ਇਲੈਕਟ੍ਰੀਸਿਟੀ ਸਪਲਾਈ ਅੰਡਰਟੇਕਿੰਗ ਦੇ ਇੱਕ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਕੇਂਦਰੀ ਕੈਬਨਿਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੂਨੀਅਰ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਟਾਫ

ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੂਟ ਬੁੱਕ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੰਤਰੀ, ਕਲਪਨਾਥ ਰਾਏ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇਤਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਤੀਜੇ, ਵੀ.ਐਨ. ਰਾਏ ਨੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਹਿੱਟ ਸਕੁਐਡ ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਵਾਸਾਂ ਵਾਂਗ, ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਹੋਟਲਾਂ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਮੰਤਰੀ ਰਾਏ ਦੇ ਸਟਾਫ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਦਮੀ 25 ਮੀਨਾ ਬਾਗ, ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਵੀ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋਈ - ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਫਸਾਇਆ।

ਜਾਂਚ ਦੌਰਾਨ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੁਹੰਮਦ ਫਾਰੂਕ, ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਹਵਾਲਾ ਸੰਚਾਲਕ - ਇੱਕ ਮਨੀ ਲਾਂਡਰਰ - ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਇੱਕ ਲਿਫਾਫਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨਾਲ ਨੇੜਲੇ ਸਬੰਧ ਸਨ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਲਿਫਾਫਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁਖੀ ਸਾਬੂ ਚਾਕੋ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਹਨ ਕਿ ਚਾਕੋ ਨੇ ਫਾਰੂਕ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਲਈ ਹੋਟਲ ਦੇ ਬਿੱਲਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਟਲ ਹੰਸ ਪਲਾਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੇ ਸਨ।

ਚਾਕੋ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਏਅਰਲਾਈਨ ਮੈਨੇਜਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਹ ਵਿਨਸੈਂਟ ਜਾਰਜ ਦਾ ਜੀਜਾ ਵੀ ਸੀ। ਜਾਰਜ ਹੀ ਉਹ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਵਾਰਤਾਕਾਰ ਸੀ। ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਜਾਰਜ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ 'ਤੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਜੀਜੇ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਚਾਕੋ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਘਰੇਲੂ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਨੇਵੀਗੇਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਚਾਲਕ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ-ਨਿਵਾਰਕ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਸੀ - ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੱਕ।

ਲਿਫਾਫੇ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਨਾਲ, ਚਾਕੂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ: ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਜਾਰਜ ਅਤੇ ਚਾਕੋ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਚਾਕੋ ਦੇ ਨਾਮ - ਅਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ - ਨੂੰ ਦਾਊਦ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਚਾਕੋ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ 1993 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇੱਕ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਬਲੀ ਦਾ ਬੱਕਰਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਅਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਇਸ ਜਨਤਕ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਗਲਤ ਪਾਸੇ ਸਨ। ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦਾਊਦ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦੌਰਾਨ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਡੌਨ ਦੇ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਵਿੱਤੀ ਸੰਚਾਲਕ ਨੇ 1992 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ 5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਸੌਂਪੀ ਸੀ।

ਫਿਰ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਨੇ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੇ ਟ੍ਰੈਵਲ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਨੇ 1993 ਦੇ ਮੁੰਬਈ ਧਮਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਮਨ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਲਈ ਟਿਕਟਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਟਾਈਗਰ ਮੇਮਨ ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਕਰਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਹਮਲੇ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਦੁਬਈ ਰਾਹੀਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦਰਅਸਲ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਫਰਮ, ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਟ੍ਰੈਵਲ ਐਂਡ ਟੂਰਸ ਸੀ, ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯਾਤਰਾ ਸੰਚਾਲਕ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨੇ ਇਸ ਘਪਲੇ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਗੁਨਾਹੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, 1994 ਵਿੱਚ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿੱਜੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਡਿਊਲਡ ਰੂਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦਾ 1993 ਦੇ ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੁਨਰ ਜੋ ਥਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਨੈਵੀਗੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਏਅਰਲਾਈਨ ਬਣਨਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਹੁਣ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਰੂਟਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਾਏ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਕੰਪਨੀ ਨੇ 1993 ਦੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਨੇ 1994 ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਬੰਬੇ ਸਟਾਕ ਐਕਸਚੇਂਜ (BSE) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜਨਤਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ (IPO) ਵੀ ਲਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। BSE ਨੂੰ 1992 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਹਰਸ਼ਦ ਮਹਿਤਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਸਟਾਕ ਬ੍ਰੋਕਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਵਪਾਰੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਸਟਾਕ-ਮਾਰਕੀਟ ਜਾਦੂਗਰੀ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਜਾਂਚਾਂ ਨੇ ਮਹਿਤਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਧੋਖੇ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ - ਸਟਾਕ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨਾ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਸਟਾਕ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਕੰਪਨੀ 250 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੈਂਕਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ 55 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਮੂਲੀ IPO ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ, ਇਸਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਪੰਜ ਗੁਣਾ ਓਵਰਸਬਸਕ੍ਰਾਈਬ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਤੇਈ ਗੁਣਾ ਤੋਂ ਵੱਧ। ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਵੋਟ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਉੱਦਮ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ ਸੀ।

ਨਵੀਂ ਪੂੰਜੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। 1994 ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਇਸਨੇ ਬੋਇੰਗ-737-400 ਦੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਬੇੜੇ ਲਈ ਆਰਡਰ ਦਿੱਤਾ

ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਰੂਟਾਂ 'ਤੇ ਬਿਜ਼ਨਸ ਕਲਾਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਯੋਜਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਨਵੇਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਲੇਸ਼ੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਤੋਂ ਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਲੈਣ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਬੋਇੰਗ ਨਾਲ ਕਈਆਂ ਲਈ ਆਰਡਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਪਾਇਲਟਾਂ ਅਤੇ ਟੈਕਨੀਸ਼ੀਅਨਾਂ ਨੇ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਬੋਇੰਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ।

1994 ਦੀਆਂ ਉਸ ਨਾਜ਼ੁਕ ਗਰਮੀਆਂ ਦੌਰਾਨ, ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ 737-300 ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੱਟ ਇੰਜਣਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਵਾਂਗ ਬੋਇੰਗ-737-200 ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਫੈਜ਼ਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੇਂ 737-400 ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਯੋਜਨਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਮਾਡਲ ਮਲੇਸ਼ੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨੋਟਿਸ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਸਨ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਰੈਗੂਲੇਟਰ, ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਜਨਰਲ ਆਫ਼ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ (ਡੀਜੀਸੀਏ) ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਮਾਡਲਾਂ ਤੋਂ 'ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ' ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਏਅਰਕ੍ਰਾਫਟ ਮੈਨੂਅਲ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਾਪੀਆਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂਅਲ ਵਿੱਚ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬੌਧਿਕ ਸੰਪਤੀ (ਏਅਰਕ੍ਰਾਫਟ ਬਲੂਪ੍ਰਿੰਟ ਅਤੇ ਡਰਾਇੰਗ ਸਮੇਤ) ਸੀ ਜੋ ਬੋਇੰਗ ਜਨਤਕ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੋਇੰਗ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਮੰਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਤਿੰਨ ਜਹਾਜ਼ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਡੀਜੀਸੀਏ ਨੇ ਹੈਂਸਲਾ ਹਾਰਨ ਦੇ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਏ। ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਅਤੇ ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਨੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨਾਲ ਲਾਬਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਭੱਜੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਮਾਮਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਡੀਜੀਸੀਏ ਡਟਿਆ ਰਿਹਾ।

ਮਲੇਸ਼ੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਨੇ ਇੱਕ ਸਮਾਪਤੀ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਏਅਰਲਾਈਨ ਨੇ ਸ਼ਰਤ ਲਗਾਈ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਕੋਲ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਸਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਸਮਾਂ ਸੀਮਾ ਦੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਰੱਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬੇਵੱਸ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲਾਲ ਫੀਤਾਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਵਿਸਥਾਰ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੱਪ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ, ਮਲੇਸ਼ੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਕਦ ਪੇਸ਼ਗੀ ਗੁਆਉਣਾ ਪਿਆ।

ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਉਹੀ ਤਿੰਨ ਬੋਇੰਗ-737-400 ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਬੇੜੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਤਰੇ। ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਟੇਲ ਪੇਂਟ ਛਿੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਪੂਰਬੀ ਪੱਛਮੀ ਰੰਗ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਖਤਾਪਲਟ ਦੀ ਸ਼ੇਖੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ, ਪਰ ਪੂਰਬੀ ਪੱਛਮੀ ਲਈ ਇਹ ਆਦਮੀ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦੂਜੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੋਇਲ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ

ਨੂੰ ਨੈਵੀਗੇਟ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੋ ਵੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਗਾਂਧੀ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਸੀਨੀਅਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੱਕ।

1995 ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੌਰਾਹੇ 'ਤੇ ਪਾਇਆ: ਇਸਦੀਆਂ ਵਿਸਥਾਰ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਗਰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਇਸਦੇ ਸਟਾਫ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਈ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੋਰਡ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਫੈਜ਼ਲ ਨੇ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਮਨੀਆ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ [ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਨਿੱਜੀ ਖਿਡਾਰੀ] ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।' ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਰੋਡ ਮੈਪ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਕਦਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ - ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ - ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਠਕੀਉਦੀਨ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਆਪਣੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਵਧਾਏ। ਉਸਨੇ ਗੋਇਲ ਦੀ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੀਈਓ, ਸੀਐਫਓ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਈਸ ਵਾਟਰਹਾਊਸ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਬੋਇੰਗ ਦੇ ਆਪਣੇ 737-400s ਦੇ ਉੱਨਤ ਸੰਸਕਰਣ ਨੂੰ ਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਲੈਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵੀ ਬਣਾਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਬੋਰਡ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੋਇੰਗ ਉਪ-ਪ੍ਰਧਾਨ, ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਜਾਣਕਾਰ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ। 'ਤਾਕੀ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ 737-400 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਢਾਂਚਾਗਤ ਸਮੱਸਿਆ ਆਈ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ ਜੋ ਇਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।'

ਥਕੀਉਦੀਨ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਬੋਇੰਗ-ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਦਾ ਉਸਦਾ ਸਟਾਫ ਵਿਹਲਾ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਮਲੇਸ਼ੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਤੋਂ 737-400 ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਰਡਰ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੋਇੰਗ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ 400 ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਲਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸਹਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਤਾਕੀ ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਬੋਇੰਗ ਬੇੜੇ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਨਾਈਟ ਵਜੋਂ ਸਥਿਤੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਨੂੰ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਆਪੀ ਮੀਡੀਆ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੂਜੀਆਂ ਏਅਰਲਾਈਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਜਵਾਬੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁਕਾਬਲਾ ਅਜੇ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਜਹਾਜ਼

ਉਡਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਫਿਰ ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਇੱਕ ਅਣਕਿਆਸਾ, ਬੁਰਾ ਮੋੜ ਲੈ ਲਿਆ। ਜੂਨ 1995 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਮਹਿਮਾਨ ਮਿਲਿਆ। ਦਾਮੋਦਰਨ ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ-ਪ੍ਰਮੰਨਿਆ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਦਿਮਾਗ ਸੀ। ਕੇਰਲਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਮਲਿਆਲੀ, ਉਸਨੇ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗੋਇਲ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੀਟਿੰਗ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੇ ਦਾਮੋਦਰਨ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰੇਗਾ। ਕਈ ਸਟਾਫ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਦਾਮੋਦਰਨ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਣਨੀਤੀ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਫਿਰ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੇ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਲਾਪਤਾ ਰਿਹਾ: ਉਸਦਾ ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨ ਬੰਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਠਿਕਾਣੇ ਬਾਰੇ ਅਣਜਾਣਤਾ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਇਆ।
ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਠਕੀਉਦੀਨ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਮ 7 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਫ਼ੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ। ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਸੀ: 'ਤਾਕੀ, ਮੇਰਾ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ!'
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਬਦਸੂਰਤ ਹੋ ਗਈ। ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਹੁਣ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਰਣਨੀਤੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਉਸਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਰੰਗ ਲਿਆਉਣ ਲੱਗਾ। '1995 ਦੀਆਂ ਆਖਰੀ ਦੋ ਤਿਮਾਹੀਆਂ ਸਾਡਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਦੌਰ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਆਮਦਨ ਲਗਭਗ ਦੁੱਗਣੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵਾਪਸੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ,' ਫੈਜ਼ਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਦਰਅਸਲ, ਅਕਤੂਬਰ 1995 ਵਿੱਚ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਮਾਲੀਆ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਦੱਖਣੀ ਕੇਰਲਾ ਦੇ ਕੋਵਲਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਹੋਟਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਮੈਰੀਅਟ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ। ਸਟਾਫ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਦੋ ਹੋਰ 737-400 ਦੀ ਲੀਜ਼ ਖਰੀਦ ਲਈ ਸਾਈਨ ਅੱਪ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਥਕੀਉਦੀਨ ਨੇ 1995 ਦੇ ਪਤਝੜ ਵਿੱਚ ਇਕੁਇਟੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸੰਯੁਕਤ ਅਰਬ ਅਮੀਰਾਤ ਦੀ ਨਵੀਂ ਏਅਰਲਾਈਨ, ਅਮੀਰਾਤ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਈ। ਥਕੀਉਦੀਨ ਦੁਬਈ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰਾਤ ਸਮੂਹ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਦੁਬਈ ਲਈ ਉਡਾਣ ਭਰੀ। ਚਰਚਾਵਾਂ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੱਲੀਆਂ। ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ, ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮੀਰਾਤ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਪੱਤਰ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਲਟਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਅਮੀਰਾਤ ਦੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਮੀਡੀਆ

ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਭਾਈਵਾਲ ਕੌਣ ਸੀ। ਲੀਕ ਹੋਣ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਅਤੇ ਇਕੁਇਟੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧ ਛੱਡਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਕੋਲ ਕੁਵੈਤ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਅਤੇ ਗਲਫ ਏਅਰ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਵੇਸ਼ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਏਅਰਲਾਈਨਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਮਾਲਕੀ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕ ਨੇਕ ਨੀਤੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਨਿਰਪੱਖ ਐਲਾਨ ਵਾਂਗ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ, ਠਕੀਉਦੀਨ ਲਈ, ਇਹ ਫਿਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਕਿ ਗੋਇਲ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸ ਕੋਲ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। 13 ਨਵੰਬਰ 1995 ਨੂੰ, ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਨੂੰ ਘਰ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਹੱਤਿਆ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਘਾਤਕ, ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਰਹੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 1997 ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਗਈ। ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਚੱਲੀ, ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗਲਤ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੇ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੰਟਰਸੈਪਟਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਨੁਕਸਦਾਰ ਅਤੇ ਅੱਧ-ਦਿਲ ਜਾਂਚ ਉਸ ਸੰਕਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਟਿੱਪਣੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।

6

ਇੱਕ ਕਤਲ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਿਗਿਆਨ

14 ਨਵੰਬਰ 1995 ਨੂੰ ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਇੱਕ ਬੋਇੰਗ-737 ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਡਿਆ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੀ ਉਡਾਣ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਵੀ ਆਮ ਖੇਡ-ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਅੰਦਰਲਾ ਮਾਹੌਲ ਉਦਾਸ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ, ਇੱਕ ਤਾਬੂਤ ਵਿੱਚ, ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਵਾਹਿਦ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਪਈ ਸੀ। ਤ੍ਰਿਵੇਂਦਰਮ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਉਸ ਉਡਾਣ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੀ ਸਵਾਰ ਸਨ।

ਠਕੀਉਦੀਨ ਆਪਣੀਆਂ ਉਡਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੀਵੰਤ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦਾ ਸੀ, ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਘੁਲਦਾ-ਮਿਲਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਯਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਮਦਰ ਟੈਰੇਸਾ, ਕੋਲ ਸਾਰੀਆਂ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਉਡਾਣਾਂ 'ਤੇ ਮੁਫ਼ਤ ਟਿਕਟ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ, ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਜ਼ਾਰਾਂ, ਫਿਲਮੀ ਹਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਸੈੱਟ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਅਕਸਰ ਮਹਿਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਮਾਪਦੰਡ ਵੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ।

ਸਜੀਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ, ਠਕੀਉਦੀਨ ਦੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਣ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਡਾਣ ਭਰਨ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਤਾਲੀ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਘਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਚਾਲੀਵਾਂ ਜਨਮਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਦੂਰ ਸੀ।

ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਓਦਯਾਮ ਵਿੱਚ ਹਾਜੀ ਅਬਦੁਲ ਵਾਹਿਦ ਮੁਸਾਲਿਅਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਐਕਸ਼ਨ ਨਾਲ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਆਦਮੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਮੁਸਾਲਿਅਰ ਆਪਣੇ ਐਕੋਵੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸੂਰਜ 'ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦਾਅ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਥਾਕੀਉੱਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਇਸ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਬਕ ਸਿੱਖੇ। ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜੋਖਮ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਦਾਊਦ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੁੜਬੁੜ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੈਂਗ ਲਾਰਡ ਦਾ ਸਰਗਰਮ ਵਿੱਤੀ ਹਿੱਤ ਸੀ। ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਸੀ, ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਦਾਊਦ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ'। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਫੈਸਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਬੂਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਅਸਮਾਨ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਗੜਬੜ ਅਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਪਾਇਲਟਾਂ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਛੋਟੀਆਂ ਵਾਹਿਦ ਭੈਣਾਂ

ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਆਮੀਨਾ ਨੂੰ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਗਏ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੈਡੀਕਲ ਟੀਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਗਈ। ਫੈਜ਼ਲ, ਜੋ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤਾਬੂਤ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਮੀਨਾ ਕੋਲ ਭੱਜਿਆ। ਹਰ ਲੰਘਦੇ ਪਲ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਗੜਦੀ ਗਈ। ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਦੇ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਦੌਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪਾਇਲਟ ਨੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਡਾਣ ਨੂੰ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ, ਬੰਗਲੌਰ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਥਕਾਵਟ ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਸਜੀਨਾ ਨੂੰ ਡਾਇਵਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸਮਈ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲੇ। ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਸਜੀਨਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ: 'ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਵੀ ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਬੰਗਲੌਰ ਆਇਆ ਸੀ; ਇਹ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਵੱਸੀਏ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।' ਉਹ ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੰਗਲੌਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਬੰਗਲੌਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਿਲੀਕਾਨ ਵੈਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਰਾਜ-ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਏਅਰੋਨਾਟਿਕਸ ਲਿਮਟਿਡ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਐਮਆਰਓ (ਰੱਖ-ਰਖਾਅ, ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਓਵਰਹਾਲ) ਸਹੂਲਤ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਐਮਆਰਓ ਕਦੇ ਵੀ ਉੱਡਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਲੰਗਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਆਪਣੇ ਐਮਆਰਓ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਜੀਨਾ ਅੱਜ ਇੱਕ ਟ੍ਰੈਵਲ ਹਾਊਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਨਾਗਰਿਕ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਢਹਿ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੈਂਬਰ ਉਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਜੋ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਸਨ: ਏਅਰਲਾਈਨ ਟਿਕਟਾਂ ਵੇਚਣਾ ਅਤੇ ਖਾੜੀ ਖੇਤਰ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨਾ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬੰਗਲੁਰੂ, ਤਿਰੁਵਨੰਤਪੁਰਮ ਅਤੇ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ, ਉਸ ਦਿਨ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਇਲਟ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਜੀਨਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਗਲਤ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਕ ਹਾਦਸਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਜੀਨਾ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ, ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਢਲਦੀ ਗਈ, ਉਸਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਸ-ਲਾਈਨ ਫੋਨ ਬੂਥ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਕਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦਿਆਂ ਸੁਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਜੀਨਾ ਨੂੰ ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖ਼ਤਰੇ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ ਏਅਰਲਾਈਨ ਲਈ ਅੰਤਿਮ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਲੋਕ ਘਰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ "ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹੋ"। ਪਰ ਠਕੀਉੱਦੀਨ ਨੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਡਰਾਉਣ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਵਜੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

'ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਕਦੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ,' ਫੈਜ਼ਲ ਨੇ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੀਆਂ। ਕਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਾਥੀ ਤੋਂ ਫੋਨ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਏਅਰਲਾਈਨ ਚਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਭਰੇ ਸਮੇਂ, ਥਾਕੀਉੱਦੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੁਪਨੇ, ਤੇਜ਼ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ। ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦੀਆਂ ਸਲਾਈਡਿੰਗ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੇ ਪਾਰ, ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਪੱਥਰ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਚੱਟਾਨਾਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਹੋਰ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਭਗਵੇਂ ਝੰਡੇ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਥਾਕੀਉੱਦੀਨ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਹਰਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਪਰੇ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਫੈਸਲ ਇੱਕ ਡਾਇਨਿੰਗ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਦਿਨ ਦੇਖੇ ਸਨ। ਗੱਦੀ ਸਮਤਲ ਸੀ, ਵਾਰਨਿਸ਼ ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਫਰਨੀਚਰ, ਅਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਹਰ ਚੀਜ਼, ਜਿਸ ਦਿਨ ਤਕੀਉਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਫੈਸਲ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਕੁਝ ਸੌ ਗਜ਼ ਦੂਰ, ਪੈਰੀ ਕਰਾਸ ਰੋਡ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਪਲਾਟ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਥਕੀਉੱਦੀਨ ਨੇ ਪੇਸ਼ਗੀ ਰਕਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰਕ ਘਰ ਖਰੀਦ ਸਕੇ ਅਤੇ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਅੱਜ, ਉੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਦੇ ਦੇਵਤਾ ਸਚਿਨ ਤੇਂਦੁਲਕਰ ਦਾ ਨਵਾਂ ਘਰ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਥਕੀਉੱਦੀਨ ਦਾ ਕਦਮ ਇਸਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੇਂਦੁਲਕਰ ਨੇ 6,000 ਵਰਗ ਫੁੱਟ, ਤਿੰਨ ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੈਪ ਪੂਲ ਅਤੇ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜਿਮਨੇਜ਼ੀਅਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਬਾਗ ਹੈ। ਤੇਂਦੁਲਕਰ ਨੇ 2008 ਵਿੱਚ ਪਲਾਟ ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਲਾ ਖਰੀਦਣ ਲਈ 39 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਦੋ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਕਮ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ।

ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਨਵੇਂ ਹੀਰੋ ਹਨ ਅਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬੇਕਾਬੂ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਫੁੱਟਨੋਟ ਹੈ। ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਊ ਜਲਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਡੁਪਲੈਕਸ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ - 1995 ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 2016 ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਲੈਸੇਜ਼-ਫੇਅਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟੀ। ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭੇ ਕਿਉਂਕਿ ਦਾਇਰਾ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਧਿਆ। ਜੋ ਸਥਿਰ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸਤਦਾਨ - ਕਾਰੋਬਾਰੀ - ਅਪਰਾਧੀ ਸਿੰਡੀਕੇਟਸ ਦੀ ਸ਼ਾਸਨ 'ਤੇ ਪਕੜ। ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਔਸਤ ਨਿਰੀਖਕ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਲੁਕਵੇਂ ਕੈਮਰਿਆਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

14 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਠਕੀਉਦੀਨ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਘਰ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਵਾਹਿਦ ਅਹਾਤੇ ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੰਗ ਸੜਕ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੱਦੀ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮਹਿਲ ਸੀ ਜੋ ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਪਲਾਟ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਅੱਧਾ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ, ਸਲਮਾ ਬੀਵੀ, ਖੁਦ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਲਈ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਉਹ ਇੱਕ ਹੀਰੋ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਕਥਿਤ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਸਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਸਰਾਪਿਆ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੁੰਨੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕਾਂਥਾਪੁਰਮ ਏ.ਪੀ. ਅਬੂਬਕਰ ਮੁਸਲੀਅਰ ਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਗਰਿਕ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕ ਠਕੀਉਦੀਨ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਜਦੋਂ ਇਸਨੂੰ ਤੰਗ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਵਾਹਿਦ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 2 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਤੱਕ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਸਜਿਦ ਨਵੀਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ - ਇਹ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਜਿੰਨੇ ਉੱਚੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੀਨਾਰ ਸਨ। ਇਹ ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਨਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੋਈ, ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ 2,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਬੈਠ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ, ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬਣੀ ਸੀ, ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੱਕੜ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਨਵੀਂ ਬਣਤਰ ਨੇ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਮਸਜਿਦ ਉਸ ਨੀਂਦ ਭਰੇ ਪਿੰਡ ਲਈ ਲਗਭਗ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ। ਠਕੀਉਂਦੀਨ ਦੀ ਕਬਰ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਇੱਕ ਢਲਾਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 21 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਰਕਿੰਸਨ'ਸ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਸਨ, ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਠਕੀਉਂਦੀਨ ਦੇ ਕੋਲ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਸਾਲਿਅਰ ਨੂੰ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਇਲਾਜ ਲਈ ਬਹਿਰੀਨ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਠਕੀਉਂਦੀਨ ਦੇ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਿਹਤ ਜਲਦੀ ਹੀ ਵਿਗੜ ਗਈ। ਘਰ ਵਾਪਸ, ਮੁਸਾਲਿਅਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਠਕੀਉਂਦੀਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹੋ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਰਲੱਭ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੀ ਵੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਠਕੀਉਂਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਲਮਾ ਬੀਵੀ ਦਾ ਰੁਟੀਨ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਗਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਨਾਇਕ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਅਤੇ ਉੱਦਮੀ ਬਚਪਨ, ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਹਾਨ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਦਿਲੋਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗਲੀ 'ਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਆਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਗਾਣੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਅਸੰਭਵ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਬਹਾਦਰੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪਰਛਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ

'ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗਾਵਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਠਕੀਉਦੀਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ 2012 ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਠਕੀਉਦੀਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕੋਲ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ।

ਛੋਟੀਆਂ ਤਖ਼ਤੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੇਅ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਕਬਰਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਗੁਲਮੋਹਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਫਟਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਫੈਜ਼ਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਕਬਰਸਤਾਨ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਸਜਿਦ। ਵਾਹਿਦ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣਾਈ; ਇਹ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦਾ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਸਤਾ ਵੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਸ ਅਤੇ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਜਿਸਨੇ ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਪੱਛਮੀ ਸੁਪਨੇ ਵੱਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਵਾਵਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਘਰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਥਿਤ ਸਬੰਧ। ਜੋ ਚੀਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੱਕਾਂ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਅਸੰਭਵਤਾ ਕਿ ਵਾਹਿਦ ਭਰਾ ਇੱਕ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਬੰਬਈ ਪੁਲਿਸ ਲਈ, ਠਕੀਉਦੀਨ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤੈਅ ਸੀ।

ਰਾਕੇਸ਼ ਮਾਰੀਆ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਨ, ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਆਈਪੀਐਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਨਾਟਕੀ ਪੁਲਿਸਿੰਗ ਸ਼ੈਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ, ਇੰਚਾਰਜ ਸਨ। ਠਕੀਉਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਾਰੀਆ ਨੇ ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ ਦੇ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਹਿੱਟਮੈਨ ਤੋਂ ਵਿਆਪਕ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜੋ 1993 ਦੇ ਧਮਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾਊਦ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਦਾਊਦ ਨੇ ਧਮਾਕੇ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤਸਕਰ, ਟਾਈਗਰ ਮੇਮਨ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀ, ਇੰਟਰ-ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ (ਆਈਐਸਆਈ) ਨਾਲ ਗਠਜੋੜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। 30 ਜੁਲਾਈ 2015 ਨੂੰ, ਟਾਈਗਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਯਾਕੂਬ ਮੇਮਨ, ਜੋ ਧਮਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਉਸਦੇ 53ਵੇਂ ਜਨਮਦਿਨ 'ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ - ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਫੈਸਲਾ ਜਿਸਦੀ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਖੂਨ-ਖ਼ਰਾਬੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਧਮਾਕੇ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕਈ ਹੋਰ ਅਜੇ ਵੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਦੰਗਿਆਂ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ - ਜੋ ਕਿ 1993 ਦੇ ਬਦਲੇ ਦੇ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ - ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹਨ।

ਮੁੰਬਈ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੁਬਈ ਸਥਿਤ ਦਾਊਦ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਗੈਂਗਸਟਰ ਆਪਣੇ ਫਾਰਸੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਰਾਚੀ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ

ਉਸਦੇ ਸੰਪਰਕ ਰਾਡਾਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਫਿਲਮੀ ਸਿਤਾਰੇ ਹੁਣ ਉਸਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੱਚਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉੱਚ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਾਰਜਾਹ ਕ੍ਰਿਕਟ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਬੂਥ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬੰਬਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਦਾਗ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਡੌਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦੇ ਅਪਰਾਧੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ।

ਅਯੁੱਧਿਆ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਫਿਰਕੂ ਵੰਡ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਚਾਕੂ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ ਹਿੰਦੂ ਡੌਨ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਅਤੇ ਸਮਰਥਕ ਮਿਲੇ। ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ, ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਭਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਧਾਰ ਮਿਲੀ।

ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ ਗੈਂਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਿੱਟ ਮੈਨ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦੌਰਾਨ, ਮਾਰੀਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਸੂਚੀ ਮਿਲੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੈਂਗ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਏਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਪ੍ਰੌਕਸੀ ਸਨ ਜਾਂ ਦਾਊਦ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਟੀਮ ਦੁਆਰਾ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੂਚੀ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜੋ ਦੋ ਡੌਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸ਼ੂਟਰ ਅਤੇ 1995 ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਰ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਆਪਰੇਟਿਵਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ।

ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ, ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਟੀਮ ਦੇ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਚਮੜੇ ਦੇ ਕਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਉੱਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਕੁਝ ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ, ਟੀਵੀ ਚੈਨਲਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ, ਬਾਲੀਵੁੱਡ ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਵੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਚਿਹਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਝ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਠਾਕਿਉਦੀਨ ਅਤੇ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਮੁਕੇਸ਼ ਦੁੱਗਲ, ਜੋ ਰਾਜਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਨ, ਦਾ ਖੂਨੀ ਅੰਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਰਾਜਨ ਗੈਂਗ ਦੀ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੁਰੰਤ ਸਥਾਨਕ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਗੱਡੀ ਨਿਊ ਜਲਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫੈਸਲ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਤਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਰਹੱਸਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਆਮ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਜੋ ਲਗਭਗ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਿਜ਼ਮ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਆਦੀ ਸੀ, ਲਈ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣ ਦੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਸਨ ਕਿ ਠਕੀਉਦੀਨ ਰਾਜਨ ਗੈਂਗ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਾਜਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਹਿਯੋਗੀ ਰੋਹਿਤ ਵਰਮਾ, ਜੋ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਬੈਂਕਾਕ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਮੁਖੀ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਵਰਮਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਕੁਝ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੱਕ ਹਥੌੜਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਵਜੋਂ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹਥੌੜੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਬੰਬਈ ਹਥੌੜੇ ਦੇ ਡਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ,

ਸਤੰਬਰ 2000 ਵਿੱਚ, ਵਰਮਾ ਆਪਣੇ ਬੌਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਿਆ। ਦਾਊਦ ਗੈਂਗ ਨੇ ਰਾਜਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੈਂਕਾਕ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਰਮਾ ਤੁਰੰਤ ਮਰ ਗਿਆ, ਉਸਦਾ ਬੌਸ ਬਚ ਗਿਆ। ਰਾਜਨ ਅਣਪਛਾਤੇ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਟੈਲੀਫੋਨ ਇੰਟਰਵਿਊਆਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਤਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਹੋਰ ਕਤਲਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਕਤੂਬਰ 2015 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆਈ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਭਾਰਤ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਦਾਊਦ ਗਿਰੋਹ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ।

ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਵਿੱਚ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਸੀ: ਦਾਊਦ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ ਗੈਂਗ ਨੇ ਠਕੀਉਦੀਨ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਹਿੱਟ ਕੰਮ ਰੋਹਿਤ ਵਰਮਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਗੈਂਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜੋਸਫ਼ ਜੌਨ ਡਿਸੂਜ਼ਾ ਉਰਫ਼ ਜੋਅ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰੋਹਿਤ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਜੋਅ ਕਾਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸੀ।

ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਜੋਅ ਦਾ ਪੁਲਿਸ ਹੱਥੋਂ ਖੂਨੀ ਅੰਤ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ, ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਰਪਸ਼ੂਟਰ, ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ 'ਮੁਕਾਬਲਾ' ਅਧਿਕਾਰੀ, ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਪ੍ਰਦੀਪ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਇੱਕ ਛੁਪਣਗਾਹ ਤੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ 2004 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਝੂਠੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਲਈ ਇੱਕ ਪਸੰਦੀਦਾ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਕਥਿਤ ਅਪਰਾਧੀ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਅੱਤਵਾਦੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਕਤਲ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦਾ ਜਾਅਲੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੁਲਿਸ ਇਸ ਰਣਨੀਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ - ਦੂਜੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਅਤੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਲਈ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਦਿਖਾ ਕੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜਨ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ। ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਿਸੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਨਸਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਆਸਾਨ ਤਰੀਕਾ ਹਨ। ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅਪਰਾਧਿਕ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਘਾਤਕ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸਲ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਬਹਾਨਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।

1993 ਦੇ ਲੜੀਵਾਰ ਧਮਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁੰਬਈ ਐਨਕਾਊਂਟਰਾਂ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲਿਸ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਰਮਾ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਜਿਹੇ ਕਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਸ਼ਰਮਾ ਅਤੇ ਮਰਹੂਮ ਸੀਨੀਅਰ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਵਿਜੇ ਸਾਲਸਕਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਰਕਾਰੀ ਪੁਲਿਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉੱਭਰੀ। ਸ਼ਰਮਾ ਨੂੰ 2010 ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ ਦੇ ਇੱਕ ਸਹਿਯੋਗੀ ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਗੁਪਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਐਨਕਾਊਂਟਰ ਦਾ ਝੂਠਾ ਦੋਸ਼ ਸੀ। ਜੁਲਾਈ 2013 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਪ੍ਰਦੀਪ ਸੂਰਿਆਵੰਸ਼ੀ, ਜੋ ਉਸ ਐਨਕਾਊਂਟਰ ਦੀ

ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਤੇਰਾਂ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਸਮੇਤ ਵੀਹ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਲਸਕਰ ਨੂੰ ਨਵੰਬਰ 2008 ਵਿੱਚ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

2013 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਰਮਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀਆਈਪੀ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਆਮ ਵਾਂਗ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਇਲਾਜ ਲਈ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਆਦਮੀਆਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੁੰਬਈ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਸ਼ਰਮਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਰਮਾ ਕੋਲ ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਕ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਬਾਲਕੋਨੀ ਸੀ ਜੋ ਬਾਹਰ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਝੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਟੀਪੌਏ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਅੱਖਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਸਨ। ਚੌੜੇ ਮੋਢੇ ਅਤੇ ਲੰਬੇ, ਸ਼ਰਮਾ ਲੰਬੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਹਰ ਘਟਨਾ ਅਤੇ ਹਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਬਾਲਕੋਨੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਮਹਾਂਨਗਰ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਖੂਨੀ ਮੁੰਬਈ, ਅੰਡਰਵਰਲਡ, ਅਪਰਾਧਿਕ ਗਿਰੋਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲਵੇਂ ਕਾਰੋਬਾਰ, ਉਸਦੇ ਸੀਨੀਅਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜੋਅ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ, ਤਾਂ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਉਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। 'ਇਹ ਮੁੰਬਈ ਹੈ, ਬੌਸ,' ਉਸਨੇ ਬੇਝਿਜਕ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ।

ਬਾਂਦਰਾ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਰਜਿਸਟਰ ਨੰਬਰ 596/95 ਮੁੰਬਈ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਦਰਜਨਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਕਤਲ ਸੀ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਪੀੜਤ ਇੱਕ ਉੱਚ-ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ, ਉੱਚ-ਉੱਡਣ ਵਾਲੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੇਠਲੀ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗਿਆਂ, ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਫਿਰਕੂ ਜਨੂੰਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ-ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪੁਲਿਸ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਸੀ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਕੁਸ਼ਲ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ, ਉੱਤਮਤਾ ਦੇ ਟਾਪੂ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਅਕਸਰ ਸ਼ੱਕੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਜ਼ਾਕਿਰ ਮੁੰਬਈ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਥਕੀਉਦੀਨ ਦੇ ਕਤਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਇਹ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਫਾਈਲਿੰਗ ਸਿਸਟਮਾਂ ਨਾਲ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਵੱਡਾ ਬੰਡਲ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਠਕੀਉਦੀਨ ਕਤਲ ਕੇਸ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗੁੰਮ ਹੋਏ ਟੁਕੜੇ ਸਨ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਠਕੀਉਦੀਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ

ਕਤਲ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਫੈਜ਼ਲ ਦੇ ਡੇਢ ਪੰਨੇ ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਗਵਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾਵਾਂ (ਨਸੀਰੂਦੀਨ, ਸ਼ਿਹਾਬੂਦੀਨ, ਤਹਾਕੁਟੀ ਅਤੇ ਫੈਜ਼ਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਬਿਆਨ ਦੇਣਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ) ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਜੀਜਾ (ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਨਜ਼ੂਮੂਦੀਨ, ਜੋ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਸਨ) ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੀ ਨਵੇਂ ਏਅਰਲਾਈਨ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਣਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ: ਇਹ ਮੌਤ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿੱਟ ਬੈਠਦੀ ਸੀ।

ਪੁਲਿਸ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਵਿੱਚੋਂ ਗਾਇਬ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੱਟੜ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਨਿਰਪੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂਚ ਦੌਰਾਨ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਤਣਾਅ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ। ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਵਿੱਚ ਫੈਜ਼ਲ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਵਿਚਕਾਰ ਉਬਲਦੇ ਤਣਾਅ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਨਵੇਂ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਨਿੱਜੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੁੰਬਈ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਫੈਸਲ ਤੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਉਸਦੇ ਬਿਆਨ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਰਸਮੀ ਬਿਆਨ ਦੇਣਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਠਕੀਉਦੀਨ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮੁਲਾਕਾਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ। 'ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਾਡੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ,' ਫੈਸਲ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦੀ ਦਾਊਦ ਗੈਂਗ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

‘ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਫੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਏਅਰਲਾਈਨ ਵਿੱਤੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕਾਰਨ (ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 1997 ਵਿੱਚ) ਕਿਉਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ? ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਧਮਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਮਨ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਫਲਾਈਟ ਟਿਕਟਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਸੀ ਕਿ ਟਿਕਟਾਂ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਟ੍ਰੈਵਲ ਐਂਡ ਟੂਰਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਨਾਮ ਵਾਲੀ ਯਾਤਰਾ ਕੰਪਨੀ ਹੈ। ਪਰ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਖ਼ਬਰ ਛਾਪੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਫੈਸਲ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਧਮਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਊਦ

ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਟਿਕਟਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਧਮਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਦਾਊਦ ਬੰਬਈ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉੱਚ-ਉਡਾਣਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਅਟੱਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਫੈਸਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਦਾਊਦ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਭਰਾ ਨੂਰਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਕਈ ਫਿਲਮੀ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਰਜਾਹ ਲਈ ਇੱਕ ਲਾਈਵ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲਈ ਚਾਰਟਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਡਾਣ ਲਈ ਟਿਕਟਾਂ ਬੁੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਯਾਤਰਾ ਘਰ ਲਈ, ਔਸਤਨ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ 600 ਤੋਂ ਵੱਧ ਟਿਕਟਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਦਫਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਿਰਫ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਅਟੱਲ ਹਕੀਕਤ ਸੀ, ਫੈਸਲ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ।

ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰ, ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨੂਰਾ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਇੱਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਠਾਕਿਉਦੀਨ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਫਿਲਮੀ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨੱਚਦੇ, ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਗਿਰੋਹ ਦਾ ਇੱਕ ਫਰੰਟ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਸਨ। ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਹਿਦ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ 35 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਨਾਲ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਉੱਚ-ਜੋਖਮ ਵਾਲੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਸਫਲਤਾ ਕਿਵੇਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਠਾਕਿਉਦੀਨ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਫੈਸਲ ਮੁੰਬਈ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ, ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਬੇਵੱਸ ਸੀ। ਉਹ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ, ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਮਾਮਲੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਨਿਮਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਜਾਂਚ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਫੈਸਲ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੱਥ ਮਿਲੇ ਜੋ ਪੁਲਿਸ ਫਾਈਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਟਾਪ ਬਰਕਤਲਾਈ ਸੀ, ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਡਰਾਈਵਰ ਜੋ ਫੈਸਲ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਬੌਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਉਸ ਦਿਨ ਠਾਕਿਉਦੀਨ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਰਹੇ ਸਟਰੀਟ ਲਾਈਟ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਕਾਰ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਬਰਕਤਲਾਈ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਿਆ।

ਫੈਸਲ ਨੇ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਡਰਾਮੇ ਅਤੇ ਗਵਾਹਾਂ ਵਜੋਂ ਪੁਲਿਸ ਥਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਤਸ਼ੱਦਦ ਤੋਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਾਫ਼ੀ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਫੈਸਲ ਆਪਣੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤੇ ਇੰਟਰਵਿਊਆਂ ਨਾਲ ਕੇਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੈਸਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੈਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿੱਲ ਗਏ। ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੀਟਿੰਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਆਦਮੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਲਈ ਕਦੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ

ਆਏ।

ਭਾਰਤ ਅਕਤੂਬਰ-ਨਵੰਬਰ 1962 ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦੀ ਝੜਪਾਂ ਵਿੱਚ ਚੀਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋਏ ਅਪਮਾਨ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਅਪਮਾਨ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਬੇਦਾਗ਼ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਵੀ.ਕੇ. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੈਨਨ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀਗਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਅੱਜ ਤੱਕ, ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਲ ਕੰਟਰੋਲ ਰੇਖਾ (LOAC) ਦੇ ਨਾਲ ਚੀਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਉਲੰਘਣਾਂ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਹਮਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅਤਿ-ਸਰਗਰਮ ਮੀਡੀਆ ਦੁਆਰਾ, ਸਗੋਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਵੀ। 1962 ਦੀ ਹਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਬਿਊਰੋ (IB) ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਿਊਰੋ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾਵਾਂ ਤੋਂ, ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੰਗ (RAW), ਜੋ ਕਿ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀ (CIA) ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਮਰਪਿਤ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀ ਹੈ, ਨੇ 1968 ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇੱਕ ਬਾਹਰੀ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ ਕਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਸੌਖਾ ਸੀ। ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ ਕਰਕੇ, ਭਾਰਤੀ ਜਾਸੂਸਾਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੇ ਰਾਅ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਤਕਨੀਕੀ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਉਡਾਣ ਭਰਨ ਲਈ ਕਈ ਜਹਾਜ਼ ਅਤੇ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸੁਣਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਨਤ ਇੰਟਰਸੈਪਸ਼ਨ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ, ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਨਤ ਸੈਟੇਲਾਈਟ ਨਿਗਰਾਨੀ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਵੀਆਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਦੀ ਵਧਦੀ ਸਮਰੱਥਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਅਣਪਛਾਤੀਆਂ ਬਹੁ-ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਇਮਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਹਨ, ਨੇ ਵੱਡੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ 1999 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਰਹੱਦੀ ਟਕਰਾਅ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਤਤਕਾਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਮੁਖੀ ਜਨਰਲ ਪਰਵੇਜ਼ ਮੁਸ਼ੱਰਫ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਆਫ਼ ਜਨਰਲ ਸਟਾਫ਼, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਜਨਰਲ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਵਿਚਕਾਰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਅੰਤਰਾਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਮੁਸ਼ੱਰਫ ਚੀਨ ਦੇ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜਨਤਕ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ, ਮੁਜਾਹਿਦੀਨ ਸਨ, ਨਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸੈਨਿਕ ਜੋ ਕਾਰਗਿਲ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤਕ ਉਚਾਈਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੰਟਰੋਲ ਰੇਖਾ (LOC) ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ ਸਨ।

1993 ਵਿੱਚ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਅ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦੇ ਆਦਮੀ, ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਦੁਬਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਛੁਪਣਗਾਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ

ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਚੀ ਤੋਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੰਬਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਅਗਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਏਜੰਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰਾਜਕੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਰਾਅ ਦੇ ਨਤੀਜੇ - ਮੁੰਬਈ ਪੁਲਿਸ, ਖੁਫੀਆ ਬਿਊਰੋ ਅਤੇ ਹੋਰ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ - ਭਾਰਤ ਲਈ ਦਾਊਦ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦਾ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮੁੱਖ ਇਨਪੁਟ ਬਣ ਗਏ। ਕੂਟਨੀਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਡੋਜ਼ੀਅਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਦਾਊਦ, ਟਾਈਗਰ ਮੇਮਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹਿਯੋਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਛੋਟਾ ਸ਼ਕੀਲ, ਸਾਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੂਚੀਬੱਧ ਸਨ। 1999 ਦੇ ਕਾਰਗਿਲ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਰਾਅ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਬਾਰੇ ਕਈ ਦਰਜਨ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਡੋਜ਼ੀਅਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਪਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਡਿਪਲੋਮੈਟਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਅ ਹੋਰ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਸੰਚਾਲਕਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ, ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ R&AW ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਮਰੁਤਬਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਸੰਸਦੀ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬਜਟ ਦੀ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, R&AW ਕੁਝ ਵਧੀਆ ਉਪਕਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਕਨੀਕੀ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਾਰਜਕਰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਾਡਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਇਸ ਤਕਨੀਕੀ ਖੁਫੀਆ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਇੱਕ ਟ੍ਰਾਂਸਕ੍ਰਿਪਟ - 2003 ਵਿੱਚ ਰੋਕੀ ਗਈ ਗੱਲਬਾਤ - ਇੱਕ ਰਾਅ ਅਫਸਰ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। 'ਇਹ ਛੋਟਾ ਸ਼ਕੀਲ ਅਤੇ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਸੀ। ਉਹ [ਇੱਕ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਟ] ਨਾਲ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿ ਉਸਨੇ, ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਕਮ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ,' ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ। 'ਇਹ ਇੱਕ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਬੂਤ ਸਨ ਕਿ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਨਾਲ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ R&AW ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗਈ, ਪਰ 2005 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਏਜੰਸੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਕਾਰਕੁਨ, ਰੋਬਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਏਜੰਸੀ ਦੇ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ CIA ਜਾਸੂਸ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਮਰੀਕਾ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਏਜੰਸੀ ਦੇ ਮਨੋਬਲ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਬੇਤਾਬ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਮੀਖਿਆ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਬੂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਠਕੀਉਦੀਨ ਦੇ ਕਤਲ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ

ਨਤੀਜਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹੀ ਅਪਰਾਧਿਕ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਜਿਸ ਨਾਲ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਬੰਧ ਬਣਾਏ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੰਟਰਸੈਪਟਾਂ ਨੇ ਮੁੰਬਈ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਠਕੀਉਦੀਨ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦਾਊਦ ਕੈਂਪ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਰਾਅ ਦੇ ਇੰਟਰਸੈਪਟ ਵੀ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸਨ। 1996 ਵਿੱਚ, ਪੱਤਰਕਾਰ ਹਰਿੰਦਰ ਬਾਵੇਜਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੰਡੀਆ ਟੂਡੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਰਾਜਨ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ: 'ਮੈਂ ਵਾਹਿਦ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਊਦ ਦਾ ਵਿੱਤਦਾਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਦਾਊਦ ਤੋਂ ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।'

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੰਟਰਸੈਪਟਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦਾਊਦ ਦਾ ਗਿਰੋਹ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਵੱਲੋਂ ਦਾਊਦ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ? ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਦਾਊਦ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੁਆਰਾ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ? ਇਸ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਵਾਬ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਗੇ।

2005 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, R&AW ਦਾ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਘਾਤਕ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਤੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਠਕੀਉਦੀਨ ਦੇ ਕਤਲ ਕੇਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੁੰਬਈ ਪੁਲਿਸ ਨੇ R&AW ਦੇ ਇਨਪੁਟਸ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੇਸ ਕਦੇ ਵੀ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਕੀ ਇਹ ਅਯੋਗਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਹੇਰਾਫੇਰੀ? ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਫੈਜ਼ਲ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਸੋਗ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਠੱਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਵਾਹਿਦ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਜਾ-ਭੈਣਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਸਨ, ਸੋਗ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। 'ਅਸੀਂ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ,' ਫੈਜ਼ਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਸਾਦੇ ਯਾਤਰਾ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਤਲੇ ਹੋਏ ਬਨ ਖਾ ਰਹੇ ਸੀ। 'ਹਰ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕਤਲ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਸਲ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਕੰਪਨੀ ਡਿੱਗ ਨਾ ਪੈਂਦੀ।' ਫੈਜ਼ਲ ਕੋਲ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਰੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਬੇ ਸਾਲ ਸਨ ਜਿਸਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।

ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹੋਰ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ। ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਢਾਹੁਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਫਿਰਕੂ ਤਣਾਅ ਦਾ ਲਾਭ ਭਾਜਪਾ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। 1996 ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਸਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲਾਭ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਗੱਠਜੋੜ ਨੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ ਚੱਲਿਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਦਾਊਦ

ਗਿਰੋਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ: ਭਾਜਪਾ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਘਰਾਣੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕੋਚ ਭਰਾ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਬੈਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਕਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਵਧਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਨਤਕ ਮੂਡ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਰੋਧੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹਨ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਾਹਿਦ ਭਰਾ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬੇਝਿਜਕ ਅਤੇ ਭੋਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਕੋਈ ਪੁਲ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਸਲਿਮ ਪਛਾਣ ਇੱਕ ਰੁਕਾਵਟ ਹੁੰਦੀ: ਉੱਚ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ, ਕੋਈ ਧਰਮ, ਕੋਈ ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਹੈ ਜੋ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਹਿਦਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕਸੂਰ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਉੱਠਦਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਭੋਲੇਪਣ ਦੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਣੀ ਪਈ।

ਜਦੋਂ 1999 ਵਿੱਚ ਭਾਜਪਾ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਤਾਂ ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਦੇ ਗਿਰੋਹ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਅਟੱਲ ਸਬੰਧ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਇਸ ਵਾਰ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।

ਭਾਵੇਂ 1996 ਦੀ ਜਾਂਚ ਇੱਕ ਝਟਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਸੀ, ਪਰ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਉਮੀਦ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਮਈ 1996 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਭਾਜਪਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ। ਹਰ ਕੋਈ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਭਾਜਪਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਛੋਟੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਗੱਠਜੋੜ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਗੱਠਜੋੜ ਬਣਾਇਆ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਐਚ.ਡੀ. ਦੇਵਗੌੜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ - ਦਰਅਸਲ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸੌਂ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਸੀ ਕਿ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਇਸ ਅਣਪਰਖਿਆ ਕੀਤੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਚੁਣਿਆ। ਗੌੜਾ, ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚਲਾਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਜਿਸਨੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕਰਨਾਟਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਭਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਡਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਈਨਫੀਲਡ ਵਿੱਚ ਨੈਵੀਗੇਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਗੌੜਾ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਠਹਿਰਾਅ ਕਰਨਾਟਕ ਭਵਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਚਾਂਦ ਮਹਿਲ ਇਬਰਾਹਿਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਦਸਤਖਤ ਰੇ-ਬਾਨ ਐਨਕਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਘੱਟ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੌੜਾ ਨੇ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਇਸ ਘੱਟ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰਾਤੋ-ਰਾਤ, ਇਬਰਾਹਿਮ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਂਦਰਾਂ

ਦਾ ਇੱਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ।
ਗੌੜਾ ਨੇ 1 ਜੂਨ 1996 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਬਾਹਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਇਬਰਾਹਿਮ ਨੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ ਅਤੇ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਭਾਗ ਸੰਭਾਲੇ: ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ। ਉਹ ਵਾਹਿਦਾਂ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਮਲਿਆਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਸੁੰਨੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕਾਂਥਾਪੁਰਮ ਏ.ਪੀ. ਅਬੂਬਕਰ ਮੁਸਲਿਆਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਥੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਕੀਉਦੀਨ ਲਈ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸਾਂਝੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰ ਸਨ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਉਦਾਸੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪੂਰਬੀ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਾਹਿਦ ਪਰਿਵਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਤੁਹਾਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੋਈ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਇਬਰਾਹਿਮ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਰਣਨੀਤੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸਨੇ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਸਰਗਰਮ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰੇਲੂ ਕੈਰੀਅਰ ਲਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸੁਪਰੀਮੋ ਰਤਨ ਟਾਟਾ, ਜੋ ਕਿ ਖੁਦ ਇੱਕ ਪਾਇਲਟ ਸਨ, ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਟਾਟਾ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਭਰ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਵੀ ਸੀ। ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਲਈ, ਇਹ ਬਚਾਅ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ।
ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਭਗ ਦੋ ਦਹਾਕੇ ਹੋਰ ਲੱਗੇ - 2014 ਵਿੱਚ ਏਅਰ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਭਾਈਵਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਉੱਦਮ ਵਿੱਚ। 2013 ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਰਤਨ ਟਾਟਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਨਾ ਸਮਾਂ ਕਿਉਂ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੱਟ ਕਿਹਾ: 'ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣਾ ਚੁਣਿਆ।' ਜਵਾਬ ਨੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਯਤਨਾਂ - ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ - ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣਾ, ਜਿਸਦੀ ਡੇਢ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ, ਨੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ। ਰਤਨ ਟਾਟਾ ਨੇ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਬਾਰੇ ਕੌੜੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।
ਫੈਸਲ ਦੀ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਦੀ ਆਖਰੀ ਫੇਰੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਸੀਰੁਦੀਨ ਨੇ ਇੱਕ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇਖੇ ਹਨ। 'ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਓਵਰ ਮਾਈ ਡੈੱਡ ਬਾਡੀ', ਸੁਰਖੀਆਂ ਚੀਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਬਰਾਹਿਮ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ। ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ ਜੋ ਇਬਰਾਹਿਮ ਫੈਸਲ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਨੇ

ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ 'ਤੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਫੈਸਲ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ 22 ਅਕਬਰ ਰੋਡ 'ਤੇ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਵੇਲੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਬਰਾਹਿਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਫੈਸਲ ਡੇਢ ਘੰਟਾ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮੰਤਰੀ ਆਖਰਕਾਰ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਕਾਂਗਰਸ ਦੁਆਰਾ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

ਫੈਸਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਬਰਾਹਿਮ ਦੇ ਇੱਕ ਸਹਾਇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਵਫ਼ਦ ਦੇ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਦੌਰੇ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਉਸਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਵਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇਵਗੌੜਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗਏ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਗੋਇਲ ਨੂੰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਹਾਇਕ ਨੇ ਫੈਸਲ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਰਕਾਰੀ ਟੈਲੀਫੋਨ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਗੌੜਾ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਗੋਇਲ ਨੂੰ 7 ਰੇਸ ਕੋਰਸ ਰੋਡ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਲਈ, ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ - ਧੋਖੇ, ਵਿੱਤੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਘਾਟ - ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਸਵੀਡਿਸ਼ ਫਰਮ ਕੋਲਡਿੰਗ ਰਾਹੀਂ ਦੋ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਲਈ ਕੇਸ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਅਸਲ ਮਾਲਕ ਪੀਐਲਐਮ 'ਤੇ ਲਗਭਗ 850 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਦਾਇਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਲਈ ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਫੈਸਲਾ ਨੇੜੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪੀਐਲਐਮ ਨੇ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਰਹੱਸਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਕੀਲ ਹੁਣ ਸੁਣਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਏ।

ਪੀਐਲਐਮ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਜਹਾਜ਼, ਜੋ ਹੁਣ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਲਈ ਉਡਾਣ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਓਵਰਹਾਲ ਲਈ ਬਕਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਕੀਮਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਹਾਜ਼ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਲੰਮੀ ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅਤੇ ਕਈ ਅਪੀਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪੀਐਲਐਮ, ਜਾਂ ਇਸਦੇ ਅਸਲ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਨਵੰਬਰ 1995 ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਾਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ, ਜਦੋਂ ਠਕੀਉਂਦੀਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ 1996 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਘੱਟ ਕੇ ਬਾਰਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਕੋਲਡਿੰਗ ਨਾਲ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 14 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ; ਇਸਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਜਹਾਜ਼ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਓਵਰਹਾਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਏਅਰੋਨਾਟਿਕਸ ਲਿਮਟਿਡ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਐਮਆਰਓ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। 1997 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ, ਬੇੜਾ ਦਸ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਤੱਕ ਘੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਕੰਪਨੀ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਲਾਗਤਾਂ ਲਗਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ 12 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਧਾਰ ਦਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ 32 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਵਿਆਜ 'ਤੇ ਪੈਸੇ ਲਏ।

1996 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੈਂਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਡਿਫਾਲਟ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਕਰਜ਼ਾਦਾਤਾ, ਇੰਡੀਅਨ ਬੈਂਕ, ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਸੰਪਤੀ (NPA) ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਹੋਰ ਕਰਜ਼ਦਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਬੈਂਕ ਗਰੰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂਚ ਬਿਊਰੋ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਰਾਜ-ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਬਾਲਣ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾਧੜੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਟਰਬਾਈਨ ਬਾਲਣ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਅਲੀ ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ।

ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਨੇ ਹੋਰ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਉਤਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਮਾਂਦਰੂ ਨੁਕਸਾਨ ਯਾਤਰਾ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸੇ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਯਾਤਰਾ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ IATA ਨੂੰ ਗਰੰਟੀਆਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਚੂਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, 1996 ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ, ਯਾਤਰਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੀ ਸੁੰਗੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਉਡਾਣ ਭਰੇ। ਏਅਰ ਲਿੰਕਰਸ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੀਜ਼ਿੰਗ ਫੀਸ 'ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਹੋਰ ਗ੍ਰੇਸ ਪੀਰੀਅਡ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਾਇਲਟ ਅਤੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਘਟਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦਾ ਕਠੋਰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੂਨ 1997 ਦੀ ਇੱਕ ਸਵੇਰ, ਆਖਰੀ ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਉਡਾਣ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਉਤਰੀ।

ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦਾ ਅੰਤ ਆਰਥਿਕ-ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਸੀ: ਬੇਰਹਿਮ ਵਪਾਰਕ ਰਣਨੀਤੀਆਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਜੋ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਨਵੇਂ ਸਟਾਰਟ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਖਿਡਾਰੀ।

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਈਸਟ ਵੈਸਟ 'ਤੇ ਪਰਦਾ ਡਿੱਗਦਾ ਗਿਆ, ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਉੱਚੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਗੋਇਲ - ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ, ਮਿਹਨਤੀ ਆਦਮੀ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਪਰਿਵਾਰਕ, ਵਿੱਤੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜਾਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਦੀ ਇੱਕ ਬਰਾਬਰ ਨਾਟਕੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੋਇਲ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਗੋਇਲ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਸੰਕਟ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ - ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਰਗ ਜੋ ਕਿ ਕੁਲੀਨਤਾ ਹੈ, ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਵਪਾਰਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਝੁਕੀਆਂ ਅਤੇ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਿਮਰ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਲਈ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਰਾਦਰ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਵੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਣਾ।

ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਵਿਭਿੰਨ ਸਮਾਜ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨ-ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਗੱਠਜੋੜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਚਮਤਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਸਮੂਹਿਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼

ਦਾ ਅੰਤਮ ਨਤੀਜਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਮੌਤ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਹੋਵੇਗੀ।

7

ਫਲਾਈ-ਬਾਈ-ਮਾਈਟ ਓਪਰੇਟਰ

2002 ਵਿੱਚ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਦੇ ਮੁਖੀ ਕੇ.ਪੀ. ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਥੀ, ਸੰਯੁਕਤ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਅੰਜਨ ਘੋਸ਼, ਨੌਰਥ ਬਲਾਕ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਲਿਫਟ ਲੈ ਕੇ ਬੇਸਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਵਾਹਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਕੁਝ ਸੌ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਸੰਸਦ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸਦਨਾਂ ਵਾਲੀ ਗੋਲਾਕਾਰ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਘੋਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇ ਇੱਕ ਪੱਤਰ 'ਤੇ ਮੈਂਬਰ ਭੜਕ ਗਏ।

ਇਹ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਸੰਯੁਕਤ ਸਕੱਤਰ ਸੰਗੀਤਾ ਗੈਰੋਲਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੰਨੇ ਦਾ ਨੋਟ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਏਜੰਸੀ ਨੇ 'ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਅਤੇ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਡੌਨ, ਛੋਟਾ ਸ਼ਕੀਲ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਗੋਇਲ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਸ਼ਕੀਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।'

ਘੋਸ਼ ਨੇ ਅੱਗੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਗੋਇਲ ਅਤੇ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਖਾੜੀ ਸ਼ੇਖਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ੱਕੀ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਦੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਲੇ ਵਪਾਰਕ ਸਬੰਧ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਧੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਾਗੀ ਭਾਰਤੀ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਲਾਂਡਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰੀਸਾਈਕਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਤਸਕਰੀ, ਜਬਰੀ ਵਸੂਲੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,' ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

12 ਦਸੰਬਰ 2001 ਦਾ ਪੱਤਰ ਅਚਾਨਕ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਹੰਗਾਮਾ ਮਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਸਦ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ, ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੱਚਾਈ ਜਾਣਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਮੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ, ਰਾਜੂ ਪਰਮਾਰ, ਨੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਾਰਾਬੱਧ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਲਿਖਤੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਤਾਰਾਬੱਧ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਤੁਰੰਤ ਪੂਰਕ ਸਵਾਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਰਮਾਰ ਦਾ ਸਵਾਲ 7 ਮਈ ਨੂੰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਕੇ.ਪੀ. ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਘੋਸ਼ ਸੰਸਦ ਭਵਨ ਵੱਲ ਜਲਦੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਦੋ ਸੀਨੀਅਰ ਆਈ.ਬੀ. ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਲਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਡਵਾਨੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਤਕ ਭਾਸ਼ਣ ਅਕਸਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਨਾਲ ਕਿੰਨੀ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਜਪਾ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਡਵਾਨੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਰੁਖ਼ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ। ਅਡਵਾਨੀ ਨੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਇਲ ਦੇ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਦਾਊਦ

ਅਤੇ ਸ਼ਕੀਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਟੈਲੀਫੋਨ ਇੰਟਰਸੈਪਟ ਸਨ, ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਵੀ ਸਨ।

ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਡਵਾਨੀ ਹਿੱਲੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ। 'ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ,' ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, 2014 ਵਿੱਚ, ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਇੱਕ ਵਧਦੀ-ਫੁੱਲਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਗੋਇਲ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਡਵਾਨੀ ਆਪਣੇ ਕਦੇ ਭਿਆਨਕ, ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਹਲਕਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਭਾਜਪਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਮਲਾਵਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੜਾਅ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗ੍ਰਹਿ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਅਡਵਾਨੀ 1998 ਅਤੇ 2004 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਗੜਬੜ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੀਖਣ ਕੀਤਾ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਸੀਮਤ ਜੰਗ ਲੜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ: ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੰਸਦ ਭਵਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ। ਅੱਤਵਾਦ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿੱਖੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਦੇਸ਼ ਕੋਲ ਗੈਰ-ਰਾਜਕੀ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਕੋਈ ਠੋਸ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।

24 ਦਸੰਬਰ 1999 ਦੇ ਹਾਈਜੈਕ ਨੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਖਾਇਆ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਧੁੰਦ ਵਾਲੀ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਲਈ ਬੰਦ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦਾ ਜਹਾਜ਼, IC-814, ਕਾਠਮੰਡੂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਉਡਾਣ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਡਾਣ ਭਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ, ਪੰਜ ਹਾਈਜੈਕਰਾਂ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਾਇਲਟ ਨੂੰ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਉੱਡਣ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ 'ਤੇ ਉਤਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕੰਧਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈਂਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਲਿਬਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਿਕਿਓਰਿਟੀ ਗਾਰਡ ਦੇ ਹਾਈਜੈਕ ਵਿਰੋਧੀ ਕਮਾਂਡੋਜ਼ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਰਬ ਅਸਮਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਇੱਕ ਕਮਾਂਡੋ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਹ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਅਜੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਹਨ ਕਿ ਅਗਵਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਠਮੰਡੂ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਲੌਜਿਸਟਿਕਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਨੇਪਾਲ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਅਪਰਾਧੀ ਤੱਤਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਅਗਵਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਗਰਮ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਸਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨ ਭਿਆਨਕ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਕੰਧਾਰ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਮੋੜ ਸੀ, ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਘਾਟ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ। ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜੇਕਰ, ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਡਾਣ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਕੁਝ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦਾ? ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜੇਕਰ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਟਰਨਕੋਟ ਹੁੰਦਾ?

ਵਾਜਪਾਈ ਦਾ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਡਵਾਨੀ ਨੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵਾਜਪਾਈ ਆਪਣੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਗਏ ਕਿ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਕੰਧਾਰ ਲਈ ਆਪਣੀ ਉਡਾਣ ਨੂੰ ਇੱਕ 'ਦਰਦਨਾਕ ਅਧਿਆਇ' ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਕਰਨਗੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੇ ਜੋਖਮ ਭਰੇ ਸਹਿ-ਯਾਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ।

31 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰਕੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਐਨਡੀਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਰਦਾਨਾ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਝਟਕਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਹਫ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਤਨੀ ਪ੍ਰਿਆ ਇੱਕ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਅਸੀਂ ਘਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਭਰੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਬੇਸੁਆਦਾ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ।

ਅਡਵਾਨੀ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਅਪਮਾਨਿਤ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਬਿਊਰੋ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਅਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲੇ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਹਵਾਈ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ 'ਤੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਹਾਈਜੈਕਰਾਂ ਨੂੰ ਆਈਸੀ-814 'ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਜਾਂਚਕਰਤਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹਾਈਜੈਕਰਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੰਬਈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰੈਕ ਕਰਨਗੇ।

31 ਜਨਵਰੀ 2000 ਨੂੰ, ਹਾਈਜੈਕ ਤੋਂ ਠੀਕ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਸਕੱਤਰ ਰਵਿੰਦਰ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਹਵਾਈ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤਾ ਗੈਰੋਲਾ ਸਮੇਤ ਚਾਰ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੋਸ਼ ਨੇ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲਾ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ, ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੇ ਸ਼ੱਕੀ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਸਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪੁਰੂਲੀਆ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਅਜੀਬ ਘਟਨਾ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ - ਇੱਕ ਲਾਤਵੀਅਨ AN-26 ਜਹਾਜ਼ 17 ਦਸੰਬਰ 1995 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਪਰੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾਏ ਉੱਡਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਸੌ AK-47 ਰਾਈਫਲਾਂ ਅਤੇ ਦਸ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਸੁੱਟਿਆ - ਸੁਰੱਖਿਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। IC-814 ਦਾ ਭੂਤ ਮੀਟਿੰਗ ਨੂੰ ਘੇਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅਧਿਕਾਰਤ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ। ਮੁੱਖ ਸਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਮੰਤਰਾਲਾ ਹਵਾਈ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨੋਡਲ ਏਜੰਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

25 ਮਾਰਚ 2000 ਨੂੰ, ਗੈਰੋਲਾ ਨੇ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ, ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ 'ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰਤ ਅਥਾਰਟੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ

ਹੋਵੇਗੀ' ਅਤੇ 'ਹਰ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ', ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਆਪਰੇਟਰ ਦੇ ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ, ਮੇਸਕੋ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਦੋ ਨਵੇਂ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ। ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਇੱਕ ਅੰਡਰ ਸੈਕਟਰੀ, ਵੀ.ਪੀ. ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸੀਬੀਆਈ ਦੁਆਰਾ ਖਾਤਿਆਂ ਦੀ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਲਈ ਜਾਂਚ ਅਧੀਨ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਫਲਾਇੰਗ ਕਲੱਬ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਸਤੀਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ, ਜੋ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਨ, ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲੇ ਦਰਜ ਸਨ। ਐਨਡੀਏ ਸਰਕਾਰ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਭੇਜ ਰਹੀ ਸੀ: ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਵਿੱਚ।

8 ਮਾਰਚ 2000 ਨੂੰ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਿਤ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਡਾਇਰੈਕਟਰਜ਼ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਅਡਵਾਨੀ ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਗੈਰ-ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਅਡਵਾਨੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲਾ - ਉਸਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਆਇਰਨ ਮੈਨ, ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸਟੈਂਡ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਇਸ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲਾ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਯਾਦ-ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਬਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਕਈ ਭਰੋਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਸੀ। 4 ਜਨਵਰੀ 2002 ਨੂੰ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਸਕੱਤਰ ਏ.ਐਚ. ਜੰਗ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹਮਰੁਤਬਾ ਕਮਲ ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਕਈ ਯਾਦ-ਪੱਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੈੱਟ 'ਆਪਣੇ ਪੁਨਰਗਠਿਤ ਬੋਰਡ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਏਅਰਲਾਈਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ'।

9 ਦਸੰਬਰ 2003 ਤੱਕ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜੀਵ ਪ੍ਰਤਾਪ ਰੂਡੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਬਾਰੇ ਅਡਵਾਨੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ 2000 ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਕੋਲ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਹਾਲਾਂਕਿ, ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਵੱਲੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਲਾਹ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।' ਰੂਡੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸੰਬੰਧੀ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਬਾਰੇ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪੰਜ ਭਰੋਸੇ ਅਜੇ ਵੀ ਲੰਬਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਮੁੱਦਾ ਸੰਸਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉੱਠਿਆ ਸੀ।

ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ, ਆਈ.ਬੀ. ਮੁਖੀ ਕੇ.ਪੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਏਜੰਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ 'ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਈ.ਬੀ. ਅਤੇ ਰਾਅ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ 'ਤੇ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਜਾਂ ਇਸਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਵੀ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸੀ'। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ: 'ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਜਾਂ ਇਸਦੇ ਮਾਲਕ ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਬਾਰੇ ਰਾਅ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਜੋ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਨੂੰ

ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ।' ਇਸ ਨਾਲ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਸ਼ੱਕੀ ਫੰਡਾਂ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਮੋਟਰ ਦੇ ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਖੁਫੀਆ ਪੁੱਛਗਿੱਛਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਫਾਈਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ, ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਸੰਪਰਕ ਨੇ ਵੱਡੇ ਨਿੱਜੀ ਜੋਖਮ 'ਤੇ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਸੌਂਪੇ ਹੁੰਦੇ।

ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਨ ਦੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ, ਉਸਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ, ਉਸਦੇ ਸ਼ੱਕੀ ਵਪਾਰਕ ਸੌਦਿਆਂ (ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ) ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਅਤੇ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਵਿੱਚ ਟਰੈਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਰ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਗੋਇਲ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸਿੰਘ ਦੇ ਨੋਟ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ। ਗੋਇਲ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ 'ਸਮੱਗਲਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਕਮਾਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਇਦ FERA [ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਨਿਯਮ ਐਕਟ] ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਲਈ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ'। ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੋਇਲ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਏਅਰਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੁਚਿਤ ਵਪਾਰਕ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੂਨੀਅਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨਾ। 'ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਜਿਹੇ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਅਸਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਉਸਦੀ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਨੈਤਿਕਤਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ,' ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੋਟ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਇਨਪੁਟ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੋਇਲ ਦੇ ਦਾਊਦ ਗਿਰੋਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨਪੁਟ 'ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਅ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ' ਅਤੇ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀ ਨੇ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅਸਮਰੱਥਾ ਦਰਸਾਈ ਸੀ' ਸਿਵਾਏ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੇ ਕਿ ਗੋਇਲ ਨੇ 'ਤਸਕਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਕਮਾਈ ਸੀ'। ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਾਊਦ ਗਿਰੋਹ ਅਤੇ ਗੋਇਲ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਆਈਬੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇੰਟਰਸੈਪਟਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ - ਇੰਟਰਸੈਪਟ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਏਜੰਸੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ - ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਡਵਾਨੀ ਨੇ ਵੀ - ਨੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਸਦਨ ਨੂੰ ਢੁਕਵੀਂ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਦਾਊਦ ਕੋਈ ਆਮ ਅਪਰਾਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਾਊਦ ਨੂੰ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੋਨੀਤ ਗਲੋਬਲ ਅੱਤਵਾਦੀ' ਐਲਾਨਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਮਰੀਕੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ: 'ਇਬਰਾਹਿਮ ਦਾ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਯੂਕੇ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ਿਪਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ, ਮੱਧ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਤੋਂ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਦੇ

ਤਸਕਰੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਓਸਾਮਾ ਬਿਨ ਲਾਦੇਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਨੈਟਵਰਕ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਬਰਾਹਿਮ ਦੇ ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਦੁਆਰਾ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਫਲ ਰੂਟਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਿਨ ਲਾਦੇਨ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।' ਅਮਰੀਕੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਪੁਲਿਸ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਦੇ ਇਸ ਪੁੱਤਰ ਦਾ 'ਦੰਗਿਆਂ, ਅੱਤਵਾਦ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫ਼ਰਮਾਨੀ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਸਥਿਰ ਕਰਨ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ 12 ਮਾਰਚ, 1993 ਦੇ ਬੰਬੇ ਐਕਸਚੇਂਜ ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਭਾਰਤੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਸਨ।' ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸਲਾਮੀ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸਮੂਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲਸ਼ਕਰ-ਏ-ਤੋਇਬਾ (LeT) ਨੂੰ ਵੀ ਵਿੱਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਰਥਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੱਤਰ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਜਨ ਘੋਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਕਹੀ ਗਈ ਗੱਲ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ। 'ਇਹ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਮਾਮਲਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ,' ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

ਆਈਬੀ ਮੁਖੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ, ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸਨੂੰ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਮੰਤਰਾਲੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਹਵਾਈ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਰਿਕਾਰਡ ਵੇਖੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਮਾਮਲਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਮੁਕੇਸ਼ ਮਿੱਤਲ ਨੇ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸ਼੍ਰੀ ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਇਨਪੁਟ' ਮਿਲੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਇਨਪੁਟ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਰ ਵੀ ਨੱਥੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੰਜਨ ਘੋਸ਼ ਅਤੇ ਕੇ.ਪੀ. ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਠਾਏ ਗਏ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਘੋਸ਼ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਰਿਪੋਰਟ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੈ, ਹਵਾਲਾ (ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੈਸੇ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ) ਚੈਨਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੈਸੇ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਹੋਲਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਇਸ ਘਾਤਕ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ,' ਨੋਟ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ।

ਇਸ ਦੋਸ਼-ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਿੱਤਲ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਨੋਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ: 'ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲਾ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸਤਾਵ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਹੁਕਮ 'ਗ੍ਰਹਿ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ' ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਅਡਵਾਨੀ ਨੇ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਿੱਥੇ ਦੁਬਿਧਾ ਅਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ - ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ - ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਲਗਭਗ ਕਲੀਨ ਚਿੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ। 2015 ਤੱਕ, ਮੈਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਕੇਸ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਸ ਕਦੇ ਵੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ

ਜਾ ਸਕਦਾ। 'ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਟੈਸਟ ਕੇਸ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ, ਇੰਨੇ ਭਾਰੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ,' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਕਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਦਾਊਦ ਦੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦੀ ਹੱਦ ਅਜੇ ਤੱਕ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਈ ਹੈ।

ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਦਾਊਦ ਦੇ ਕਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਭਾਰਤੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਰੱਖਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯੂਪੀਏ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ, ਜੋ 2004 ਅਤੇ 2014 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਵਾਸੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਨੋਟਸ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਰਾਅ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਈ ਇੰਟਰਸੈਪਟਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੱਟੇਬਾਜ਼ ਦਾਊਦ ਦੀ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਮੰਤਰੀ ਰਾਹੀਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਸਾਲ ਭਾਰਤੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਕਰਾਚੀ ਸਥਿਤ ਡੌਨ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਘਰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਇਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣਾਏ। ਇਹਨਾਂ ਇੰਟਰਸੈਪਟਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੱਖਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਨੂੰ ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੁੱਖ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਾਊਦ ਦੀ ਹਵਾਲਗੀ ਲਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੌਦਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਦਾਊਦ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਖੁਫੀਆ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗਤੀਵਿਧੀ 'ਤੇ ਨੇੜਿਓਂ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੀ ਹੈ, ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖੇਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਮੁੰਬਈ ਤੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਮਨੁੱਖੀ ਕੋਰੀਅਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਾਊਦ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਆਪਣੇ ਸੁਨੇਹੇ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੂੰ ਭੇਜਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਕੋਰੀਅਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਰਜਨਾਂ ਵਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਦਾਊਦ ਜ਼ਰੂਰ ਇਕੱਲਾ ਅਪਰਾਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਰਗ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂਚ, ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਰੀਅਰ ਵਿੱਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਚਿਨ ਅਹੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, ਜੋ 2015 ਤੱਕ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੂਨੀਅਰ ਮੰਤਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਦ ਪਵਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬੀ ਸਾਥੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੰਤਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।

1970 ਅਤੇ 80 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਦੋ ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਂਬਰ - ਸ਼ਰਦ ਪਵਾਰ ਅਤੇ ਏ.ਆਰ. ਅੰਤੁਲੇ - ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਪਰਾਧੀ

ਗੈਂਗਲਾਡਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤ ਸਨ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਕੱਪੜਾ ਮਿੱਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਸਚਿਨ ਅਹੀਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵਿਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰੀਅਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇੱਕ ਮਿੱਲ ਮਾਲਕ ਲਈ ਬਾਹੂਬਲ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਚਾਚਾ, ਗੈਂਗਸਟਰ ਅਰੁਣ ਗਵਲੀ ਵਾਂਗ, ਅਹੀਰ ਭਰਾ ਬਾਹੂਬਲ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ।
ਫਿਰ ਅਹੀਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਵਾਰ-ਅੰਤੁਲੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਾਲ ਰਲ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤੁਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਪਵਾਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਕੋਂਕਣ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮੌਲਾਨਾ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਬੁਰਹਾਨੁਦੀਨ ਬੁਖਾਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਕੋਂਕਣ ਮਰਕੈਂਟਾਈਲ ਬੈਂਕ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਬੁਖਾਰੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਤ ਨਗਰ, ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਕਲੋਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੰਬਈ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪਲਾਟ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਢਾਹੁਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬੁਖਾਰੀ ਦੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂਚ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਿਜੇ ਅਹੀਰ ਮੁੱਖ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਕਰਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ, ਸਚਿਨ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਵੀਹਵਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਿੱਲ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸੰਘ (RMMS, ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਿੱਲ ਮਜ਼ਦੂਰ ਯੂਨੀਅਨ) ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ 1945 ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੰਬਈ ਦੇ ਮਿੱਲ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਟ੍ਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਸੀ। ਸਚਿਨ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵਾਂਗ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ RMMS ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਏ। 1999 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਪਵਾਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਤਾਲਵੀ ਮੂਲ ਦੀ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਂਗਰਸ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਸਚਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।
ਸਚਿਨ ਦਾ ਉਭਾਰ ਅਚਾਨਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰੀ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦਬਦਬਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਪੈਸਾ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਦਾਊਦ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੋਈ ਮੱਛੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਉਹ ਫਿਲਮਾਂ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ, ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੌਦਿਆਂ, ਉਸਾਰੀ - ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 2013 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਮੁੰਬਈ ਦੀਆਂ ਪੁਲਿਸ ਬਲਾਂ ਨੇ ਨਕਦੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਇੰਡੀਅਨ ਪ੍ਰੀਮੀਅਰ ਲੀਗ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਫਿਕਸਿੰਗ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਾਊਦ ਗਿਰੋਹ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਸਿੰਡੀਕੇਟਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਭਾਰਤੀ ਕ੍ਰਿਕਟਰ ਐਸ. ਸ਼੍ਰੀਸੰਤ ਸਮੇਤ ਕਈ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਕੰਟਰੋਲ ਆਫ਼ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ਡ ਕ੍ਰਾਈਮ ਐਕਟ (MCOCA) ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੁੱਖ ਸਹਿਯੋਗੀ ਛੋਟਾ ਸ਼ਕੀਲ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਮੈਚਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਪਾਟ ਫਿਕਸਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਬੂਤ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਸਨ, ਦਾਊਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਚਾਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਾਂਚ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਵੀ ਢੱਕਣ ਲਈ। 2015 ਵਿੱਚ, ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਦਾਊਦ ਇੱਕ ਰਹੱਸ, ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹੌਂਦ ਦੀ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਹਕੀਕਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।
ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਡੂੰਘੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 11 ਜੁਲਾਈ 2005 ਨੂੰ, ਮੁੰਬਈ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਟੀਮ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ

ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਾਰ ਰੋਕੀ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ ਦੇ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਸਹਿਯੋਗੀ ਵਿੱਕੀ ਮਲਹੋਤਰਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਕਤਲ ਅਤੇ ਜਬਰੀ ਵਸੂਲੀ ਸਮੇਤ ਕਈ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮਲਹੋਤਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਅਜੀਤ ਡੋਵਾਲ ਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਆਈਬੀ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਾਸੂਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ, ਜੋ 2014 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਲਾਹਕਾਰ (ਐਨਐਸਏ) ਬਣੇ। ਕੁਝ ਖੁਫੀਆ ਸੂਤਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡੋਵਾਲ, ਆਪਣੀ ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਦਾਊਦ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਛੋਟਾ ਰਾਜਨ ਗੈਂਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਚੱਲ ਰਹੇ ਆਈਬੀ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ। ਕੁਝ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਡੋਵਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦਾਊਦ ਦੇ ਮੁੰਬਈ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੰਪਰਕ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਲਹੋਤਰਾ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਚੇਤਾਵਨੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਡੋਵਾਲ ਦੇ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਇੱਕ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਦਾਊਦ ਗੈਂਗ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇਸ ਡਰਾਮੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਦਾਊਦ ਦੀ ਧੀ ਨੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕ੍ਰਿਕਟਰ ਜਾਵੇਦ ਮੀਆਂਦਾਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਦੁਬਈ ਦੇ ਗ੍ਰੈਂਡ ਹਯਾਤ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਆਸ ਲਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਡੋਭਾਲ ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੁਬਈ ਦੇ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਦਾਊਦ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਾਸੂਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਸੜਕ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧੀ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਦੁਬਈ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕੀ ਦੂਤਾਵਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਨੂੰ ਕੇਬਲ ਕੀਤਾ: 'ਇੱਕ ਬੁਰੇ ਸੁਪਨੇ ਵਾਂਗ, ਅੱਤਵਾਦੀ ਅਤੇ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਸ਼ਖਸ ਦਾਊਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੀਡੀਆ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਧੀ ਨੇ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕ੍ਰਿਕਟ ਖਿਡਾਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। 23 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਦੁਬਈ ਦੇ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮਰੀਕੀ-ਸੰਚਾਲਿਤ ਗ੍ਰੈਂਡ ਹਯਾਤ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਵਿਆਹ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। 1993 ਦੇ ਬੰਬਈ ਬੰਬ ਧਮਾਕਿਆਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦਾ ਆਦਮੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਮਰੀਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਮਜ਼ਦ ਗਲੋਬਲ ਅੱਤਵਾਦੀ, ਇਬਰਾਹਿਮ, ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕ ਮੀਡੀਆ ਆਉਟਲੈਟ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਬਰਾਹਿਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ 9 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੱਕਾ ਵਿੱਚ ਜੋੜੇ ਦੇ ਨਿਕਾਹ (ਵਿਆਹ) ਸਮਾਰੋਹ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਜਾਅਲੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਤੀਬਰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੇਵਾਵਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਅਤੇ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਛਾਵਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਰਤੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੁਬਈ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਬਰਾਹਿਮ ਇੰਨੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਪਰਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਲਈ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਤੇ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੋਸਤ ਹੋਣਾ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। 2004 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਅੰਤ ਨੇ ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ - ਈਸਟ ਵੈਸਟ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਤਾ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਸੀ।

ਗੋਇਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਹੀ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਦੋਸਤ ਸਨ। ਨਵੀਂ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਸਰਕਾਰ, ਯੂਪੀਏ, ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਸ਼ਰਦ ਪਵਾਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ (ਐਨਸੀਪੀ) ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਵਿਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰਫੁੱਲ ਪਟੇਲ, ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰੋਬਾਰੀ, ਜਿਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤੰਬਾਕੂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਕਮਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਪਵਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਸਹਿਯੋਗੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰੀ ਬਣਿਆ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀ ਸੀ - ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਏਅਰਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਡਾਣ ਭਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ - ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਨੇ ਲੰਡਨ, ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਅਤੇ ਬੈਂਕਾਕ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ 'ਤੇ ਸਲਾਟਾਂ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਪਟੇਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਅਰਲਾਈਨ ਇਹ ਸਭ ਆਪਣੇ ਜੋਖਮ 'ਤੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਇੱਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੋਡ ਮੈਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਅਭਿਆਸ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ: ਨਿੱਜੀ ਏਅਰਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਡਾਣ ਭਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਬਣ ਗਈ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੈਰੀਲੈਂਡ-ਅਧਾਰਤ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਇੰਕ. ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅੱਗੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ 'ਤੇ ਟ੍ਰੇਡਮਾਰਕ ਉਲੰਘਣਾ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸਦੇ ਸੀਈਓ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਨੈਨਸੀ ਐਮ. ਹੈਕਰਮੈਨ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਇੱਕ ਅਲ-ਕਾਇਦਾ ਕੰਪਨੀ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਮੰਗਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। 23 ਮਈ 2005 ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਏਅਰਲਾਈਨ ਅਮਰੀਕੀ ਕਲੀਅਰੈਂਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, 2006 ਵਿੱਚ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਅਮੀਨ ਅਸਮੀਨ ਤਾਰਿਕ, ਨੂੰ ਤਰਲ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਟ੍ਰਾਂਸਐਟਲਾਂਟਿਕ ਉਡਾਣਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਕਥਿਤ ਸਬੰਧਾਂ ਲਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਅਤੇ ਯੂਕੇ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੱਕੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਉੱਠੇ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਆਪਣੇ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਅਟੱਲ ਸੀ: ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਨੇ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਗੋਇਲ ਅਤੇ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ 'ਤੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ

ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸੀ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਇਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੀ ਕੂਟਨੀਤਕ ਤਾਕਤ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਕਲੀਨ ਚਿੱਟ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, 'ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕੇਸ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ'।

ਜਨਵਰੀ 2006 ਵਿੱਚ, ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਨੇ ਸੁਬਰਤ ਰਾਏ ਦੇ ਸਹਾਰਾ ਸਮੂਹ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਏਅਰ ਸਹਾਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਵਾਂਗ, ਰਾਏ ਨੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਰਹੱਸਮਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। 1978 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬਕਾਇਆ ਗੈਰ-ਬੈਂਕਿੰਗ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜਿਸਨੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਰਕਮ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀ ਵਜੋਂ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗਰੀਬਾਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਰਸਮੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਤੱਕ ਕੋਈ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰਾਏ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਪਾਰਕ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜੋ ਲੰਡਨ ਦੇ ਗ੍ਰੋਸਵੇਨਰ ਹਾਊਸ, ਨਿਊਯਾਰਕ ਦੇ ਪਲਾਜ਼ਾ ਹੋਟਲ, ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਟੀਵੀ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਰੇਸਿੰਗ ਟੀਮਾਂ ਅਤੇ ਲਗਜ਼ਰੀ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਕੰਪਲੈਕਸਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਪਾਂਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ 'ਸਹਾਰਾ ਪ੍ਰਣਾਮ' ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਈ 2013 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਰਮ ਗਰਮੀ ਦੇ ਦਿਨ, ਰਾਏ ਨੇ ਲਖਨਊ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ 1,21,653 ਵਰਦੀਧਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਅਤੇ ਗਿਨੀਜ਼ ਬੁੱਕ ਰਿਕਾਰਡ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਪਹਿਨਦਾ ਹੈ।

ਮਾਰਚ 2014 ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਹਾਰਾ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੂੰਜੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨਿਗਰਾਨ, ਸਿਕਿਓਰਿਟੀਜ਼ ਐਂਡ ਐਕਸਚੇਂਜ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ (ਸੇਬੀ) ਵਿਚਕਾਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਰਾਏ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 24,773 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾਵਾਂ ਸਨ, ਜਿਸਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ 3.1 ਕਰੋੜ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗਾਹਕਾਂ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ, ਅਤੇ ਰਾਏ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਟੀਮ 'ਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਰੈਗੂਲੇਟਰ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। 2016 ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਚਲੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਏਅਰਲਾਈਨ ਹਿੱਤਾਂ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਪਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਜਨਵਰੀ 2006 ਵਿੱਚ, ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਏਅਰ ਸਹਾਰਾ ਨੂੰ 2,300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੈੱਟ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਵਲ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਦੇ ਏਅਰ ਸਹਾਰਾ ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਉੱਠੀਆਂ। ਯੂਪੀਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਇੱਕ ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿੱਚ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੋਇਲ ਆਦਮੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ,' ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਏਜੰਸੀਆਂ ਸਾਵਧਾਨ ਸਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਸੌਦਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ।

ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸੌਦੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਗੋਇਲ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਆਈ, ਇਸ ਵਾਰ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਤੋਂ।
ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਉੱਦਮ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਨਕਦੀ ਲਈ ਝਗੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਜੈੱਟ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਾਰ, ਨਿਰਾਸ਼ ਸਹਾਰਾ 1,450 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ 'ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਲਗਭਗ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘੱਟ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਸੁਬਰਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਬੇਵੱਸ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇ,' ਸੌਦੇ ਦੇ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਵਾਰਤਾਕਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਦੱਸਿਆ। 'ਨਰੇਸ਼ਜੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਸਨ।'
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰ - ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਾਂਗ - ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। 2000-01 ਵਿੱਚ, ਕੁੱਲ 1.4 ਕਰੋੜ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਡਾਣ ਭਰੀ; 2009-10 ਤੱਕ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਕੇ 4.5 ਕਰੋੜ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਸ਼ੂ-ਸ਼ਾਲਾ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇ।
ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼-ਏਅਰ ਸਹਾਰਾ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਨੂੰ ਓਵਰਹਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਏਅਰਪੋਰਟ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ 26 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਕੋਲ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫਰਾਪੋਰਟ ਅਤੇ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਏਅਰਪੋਰਟ ਹੋਲਡਿੰਗ ਬਰਹਾਦ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। 50.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਸਮੂਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਭਾਰਤ ਦਾ ਜੀਐਮਆਰ ਸਮੂਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਜਨਤਕ-ਨਿੱਜੀ ਭਾਈਵਾਲੀ (ਪੀਪੀਪੀ) ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਢਹਿ ਰਹੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਦਿੱਲੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪੁਨਰ-ਉਥਾਨ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਉਸਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, 'ਨਵੇਂ ਭਾਰਤ' ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਭਾਈਵਾਲੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ੱਕੀ ਸੌਦਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।
ਜੁਲਾਈ 2004 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਪੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬੋਲੀਆਂ ਮੰਗੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ GMR ਮੋਹਰੀ ਦੌੜਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਜਨਵਰੀ 2006 ਵਿੱਚ, ਇਹ GMR ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ 5,106 ਏਕੜ ਦੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਪੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ, ਅਗਸਤ 2012 ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਆਡੀਟਰ CAG ਨੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਇੱਕ ਘਿਨਾਉਣਾ ਦੋਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਉੱਦਮ (JV) ਪ੍ਰਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪੱਖਪਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਜਨਤਕ ਨੁਕਸਾਨ ਅਰਬਾਂ ਡਾਲਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। CAG ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਪਾਇਆ ਕਿ JV ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਧਾਰਾ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਆਪਸੀ ਸਮਝੌਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ' ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਤੋਂ ਰਹੱਸਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ JV ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸ਼ੁੱਭ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ UPA ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੁਆਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ

ਫੈਸਲਾ ਸੀ। ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਰਕਮ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਘੱਟ ਦਰ 'ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। 100 ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਕਿਰਾਏ ਅਤੇ 6.19 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ, ਆਪਰੇਟਰ ਨੂੰ 58 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਰਿਆਇਤ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ 1,63,557 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਯਾਤਰੀ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾ ਫੀਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚਾਲੀ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਆਡਿਟ ਰਿਪੋਰਟ ਨਿੱਜੀ ਸੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਆਮ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਆਪਣੇ ਚਮਕਦਾਰ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ ਅਤੇ ਵਧਦੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਭਾਰਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜੇ.ਆਰ.ਡੀ. ਟਾਟਾ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। 29 ਜੁਲਾਈ 1904 ਨੂੰ ਪੈਰਿਸ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ - ਰਾਈਟ ਭਰਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਟੀ ਹਾਕ ਵਿਖੇ ਪਹਿਲਾ ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਉਣ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ - ਜੇ.ਆਰ.ਡੀ. (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ) ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸਨ।
ਟਾਟਾ ਅਕਸਰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਬੀਚ ਕਸਬੇ ਹਾਰਡੇਲੋਟ ਵਿੱਚ ਛੁੱਟੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ 1909 ਵਿੱਚ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਪਾਇਲਟ ਲੂਈਸ ਬਲੇਰਿਓਟ ਦਾ ਇੱਕ ਘਰ ਸੀ। 1927 ਵਿੱਚ ਚਾਰਲਸ ਲਿੰਡਬਰਗ ਦੁਆਰਾ ਐਟਲਾਂਟਿਕ ਪਾਰ ਕਰਨ ਤੱਕ, ਬਲੇਰਿਓਟ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰਿਆ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸੀ। ਬਲੇਰਿਓਟ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਟਾਟਾ ਦੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਘਰ ਦੇ ਕੋਲ ਬੀਚ 'ਤੇ ਉਤਰਦਾ ਸੀ - ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਿਸਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਹੋਇਆ, ਜੇਆਰਡੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਣ ਇੱਕ ਕਾਡਰੋਨ ਬੈਗਨੇਟ, ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਕੀਤੀ।
ਜੇਆਰਡੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਲਤ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ - ਅਤੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹੀ ਲਤ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ ਸਿਵਲ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰੇਗੀ। ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਬਾਅਦ, ਜੇਆਰਡੀ ਨੇ 1929 ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਫਲਾਇੰਗ ਕਲੱਬ ਤੋਂ ਇਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਪਾਇਲਟ ਵਜੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੀਤੀ। ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਅਤੇ ਪੈਂਤਾਲੀ ਮਿੰਟ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਉਡਾਣ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਉਡਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਉਸਦੇ 'ਏ' ਲਾਇਸੈਂਸ ਲਈ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।
'ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੇ ਮੈਨੂੰ 10 ਫਰਵਰੀ 1929 ਨੂੰ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਏਅਰੋਨੌਟਿਕ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ (FAI) ਵੱਲੋਂ ਏਅਰੋ ਕਲੱਬ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਬਰਮਾ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਛੋਟੇ ਨੀਲੇ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੋਮਾਂਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੇ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨੰਬਰ 1 ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਭਾਰਤ

ਵਿੱਚ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ,' JRD ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨੀ ਲੇਖਕ ਆਰ.ਐਮ. ਲਾਲਾ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਸੀ।

ਜੇਆਰਡੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲਾਇਸੈਂਸ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਮੱਧ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਰਾਇਲ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਦੇ ਇੱਕ ਹੈਵੀਵੇਟ ਮੁੱਕੇਬਾਜ਼ੀ ਚੈਂਪੀਅਨ ਨੇਵਿਲ ਵਿੰਟਸੈਂਟ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਨੇ 20 ਮਾਰਚ 1929 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਕਰਾਚੀ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਵਿਚਕਾਰ ਡਾਕ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਰਾਚੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੇ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਏਅਰਵੇਜ਼, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਡਾਕ ਨਾਲ ਕਰਾਚੀ ਪਹੁੰਚੀ। ਬੰਬਈ ਲਈ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਕਨੈਕਸ਼ਨ ਉਡਾਣ ਫਿਰ ਕੰਮ ਆਵੇਗੀ। ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਨੇ 1,25,000 ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1929 ਅਤੇ 1931 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਸਮੂਹ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੇ ਲਾਲਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਜੇਆਰਡੀ ਦੇ ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਸਬਰ' ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ।

'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਸਲੂਕ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ... ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕੋਗੇ ਅਤੇ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸਕੋਗੇ ਕਿ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਅਗਲੇ 100 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ,' ਜੇਆਰਡੀ ਨੇ 9 ਦਸੰਬਰ 1931 ਨੂੰ ਵਿੰਟਸੈਂਟ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। ਜੇਆਰਡੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨੇ ਟਾਟਾ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਸਰਵਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ।

ਦਹਾਕਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਜੇਆਰਡੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਗੇ: '1932 ਦੀ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਅਕਤੂਬਰ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੁਸ ਮੋਥ ਕਰਾਚੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਕੀਮਤੀ ਡਾਕ ਲੈ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬੰਬਈ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਉਡਾਣ 'ਤੇ ਉੱਡ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ "ਚਮਕਦਾਰ" ਸੌ ਮੀਲ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਉੱਦਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇੱਕ ਚੁੱਪ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਇਸਦੇ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟੀਮ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਦਰਦ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉੱਦਮ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਵਿੱਚ ਖਿੜਿਆ।'

ਜੇਆਰਡੀ ਅੱਠ ਪੌਂਡ ਡਾਕ ਭਰਨ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਉਤਰਿਆ। 'ਇੱਕ ਬੈਲ ਗੱਡੀ ਰਨਵੇਅ 'ਤੇ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਟੈਂਕ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਗੈਲਨ ਪੈਟਰੋਲ ਦੇ ਡੱਬੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ,' ਲਾਲਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। ਉਲਟ ਹਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੰਛੀ ਦੇ ਉਸਦੇ ਕੈਬਿਨ ਵਿੱਚ ਉੱਡਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਪੈਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜੇਆਰਡੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਣ ਮੁੰਬਈ ਲਈ 55 ਪੌਂਡ ਡਾਕ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਉਤਰੀ। ਉਹ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਲਈ ਵੀ ਡਾਕ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ।

ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਹਰ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਰਾਚੀ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਟਾਟਾ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਸਰਵਿਸ ਨੂੰ ਡਾਕ ਸੌਂਪਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਪੁਸ ਮੋਥ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਉਡਾਣ ਭਰਦਾ ਸੀ। ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਅਗਲੇ ਬੁੱਧਵਾਰ ਤੱਕ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਟਾਟਾ ਜਹਾਜ਼ ਆਪਣਾ ਸਰਕਟ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਡਾਕ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਸਕੇ। ਨਵੇਂ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਲਈ

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੇਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ 1939 ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਟਾਟਾ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਚਾਰ-ਇੰਜਣ ਵਾਲਾ ਜਹਾਜ਼, ਡੀ ਹੈਵਿਲੈਂਡ 86, ਤੱਟਵਰਤੀ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਕਮਾਂਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਯੁੱਧ ਵੀ ਜੇਆਰਡੀ ਲਈ ਇੱਕ ਮੌਕਾ ਸੀ: 'ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਨੇਵਿਲ ਵਿੰਟਸੈਂਟ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਉਦਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਧਾਤੂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਤੂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਅਤੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਯਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮੱਛਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ - ਇੱਕ ਹਲਕਾ, ਦੋ-ਇੰਜਣ ਵਾਲਾ ਲੜਾਕੂ ਬੰਬਾਰ। ਇਹ ਲੱਕੜ ਦਾ ਬਣਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਡੀ ਹੈਵਿਲੈਂਡ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬੰਬ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਰਲਿਨ 'ਤੇ ਬੰਬ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਸਾਨੂੰ ਇੰਜਣ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ। ਸਰੀਰ ਇੱਕ ਕਾਫ਼ੀ ਸਧਾਰਨ ਬਣਤਰ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸਫਲ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ "ਹਾਂ" ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਆਗਾ ਖਾਨ ਪੈਲੇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਫੈਕਟਰੀ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਪੂਰੇ ਜੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨੇ ਆਰਡਰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੇਆਰਡੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਉਦਯੋਗ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਬਣਾਏ।

1943 ਵਿੱਚ, ਵਿੰਟਸੈਂਟ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੌਸਕਿਟੋ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਬਕਾ ਰਾਇਲ ਏਅਰ ਫੋਰਸ (RAF) ਪਾਇਲਟ ਨੇ ਹਡਸਨ ਬੰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਫਟ ਲਈ, ਜਿਸਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਤੱਟ ਤੋਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿੰਟਸੈਂਟ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅਟਲਾਂਟਿਕ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਜੇਆਰਡੀ ਨੇ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਲਿਮਟਿਡ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਟਾਟਾ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਹਿ-ਮਾਲਕੀਅਤ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ 8 ਜੂਨ 1948 ਨੂੰ, ਪਹਿਲੀ ਬੰਬਈ-ਲੰਡਨ ਸੇਵਾ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅਮਰੀਕੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ ਠਿਕਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛੱਡੇ ਗਏ ਦਰਜਨਾਂ ਡਕੋਟਾ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ, ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਮਿਆਰ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜੇਆਰਡੀ ਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਏਅਰਲਾਈਨ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਫਿਰ, 1952 ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਸੈਕਟਰ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇਆਰਡੀ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਬਣੇ ਰਹਿਣ। ਉਹ 1978 ਤੱਕ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। 1968 ਵਿੱਚ, ਡੇਲੀ ਮੇਲ ਦੇ ਜੂਲੀਅਨ ਹਾਲੈਂਡ ਨੇ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਏਅਰਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸਨੇ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਆਪਣੀ

ਸੀਟ 'ਤੇ ਕੁਝ ਚਾਕਲੇਟਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਦੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਲਈ ਲੇਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਿੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਪਰਦੇ ਖਿੜਕੀ 'ਤੇ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਸੂਰਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਘਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਸਕੇ,' ਉਸਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ।

ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ ਜੈੱਟ ਏਅਰਲਾਈਨਰ ਕਰੈਸ਼ ਡੇਟਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਤੀਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇਸਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਣਨਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਹਲ-ਨੁਕਸਾਨ ਹਾਦਸਿਆਂ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਾਲੀਆ ਯਾਤਰੀ ਕਿਲੋਮੀਟਰ (RPK) ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੁਲਾਂਕਣ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ IATA ਓਪਰੇਸ਼ਨਲ ਸੇਫਟੀ ਆਡਿਟ (IOSA) ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਲ ਸੇਫਟੀ ਓਵਰਸਾਈਟ ਆਡਿਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (USOAP) ਦੇਸ਼ ਫੈਕਟਰ। ਇਹ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ ਅਪਾਹਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਸੀ। ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੀ, ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੜਤਾਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਏਅਰਲਾਈਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਜ਼ੇ ਹੇਠ ਜੂਝ ਰਹੀ ਸੀ: ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੈਰੀਅਰ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ।

ਯੂਪੀਏ ਦੇ 2004-14 ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ, ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ੱਕੀ ਫੈਸਲੇ ਲਏ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲ ਪਟੇਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਰੇਸ਼ ਗੋਇਲ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰਡਰ ਅਠਾਈ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ ਅਠੱਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਗਿਆ। 7,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰੀ ਵਾਹਕ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ 50,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੋ ਜਨਤਕ ਵਾਹਕ - ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ, ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੂਟਾਂ 'ਤੇ ਉਡਾਣ ਭਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਫਲਾਇਰ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ - ਦਾ ਰਲੇਵਾਂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਨਾਲ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮਚ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਪਟੇਲ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਤਾਂ ਇੰਡੀਅਨ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ 42 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਾਰਕੀਟ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨਾਲ ਮਾਰਕੀਟ ਲੀਡਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਬਚਾਅ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। 2004 ਅਤੇ 2014 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਏਅਰ-ਇੰਡੀਆ ਨੇ ਕਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਏਅਰਲਾਈਨ ਨੂੰ ਜੇਆਰਡੀ ਨੇ ਜਨੂੰਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਪਛਾਣਨਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ।

1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਟਾਟਾ ਨੇ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਜੇਆਰਡੀ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਰਤਨ ਟਾਟਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੰਧ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੇਆਰਡੀ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼, ਰਤਨ ਟਾਟਾ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜੂਝਣਾ ਪਿਆ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਰੈਗੂਲੇਟਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕੀਤੀ। ਟਾਟਾ ਦੀਆਂ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਪਿਛਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇੱਥੇ, ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼

ਨਵੰਬਰ 2010 ਵਿੱਚ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਰਤਨ ਟਾਟਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ: 'ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ... ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਲਾਈਟ 'ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਨੇ ਕਿਹਾ: "ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਮੂਰਖ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੰਤਰੀ 15 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ?" ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਹਾ: "ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਕੇ ਏਅਰਲਾਈਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਹੈ।"

ਦਸੰਬਰ 2012 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਟਾਟਾ ਨੇ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਵਜੋਂ ਅਹੁਦਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਮੁਕਾਬਲੇ' ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿਵਲ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਕੂਟਨੀਤਕ ਸਨ: 'ਮੈਂ ਅੱਜ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਕਿ ਗੈਰ-ਸਿਹਤਮੰਦ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ... ਗਲਾ ਕੱਟਣ ਵਾਲਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਲੋਕ ਦੀਵਾਲੀਆ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀਵਾਲੀਆ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।'

ਫਿਰ ਵੀ, ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਆਖਰਕਾਰ ਏਅਰਲਾਈਨ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। 2013 ਵਿੱਚ, ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਅਤੇ ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਨੇ ਵਿਸਤਾਰਾ ਨਾਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਏਅਰ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਭਾਈਵਾਲ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੀ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ 2014 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਲਈ, ਗੋਇਲ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਰਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪਕੜ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਤੰਬਰ 2012 ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਸੈਕਟਰ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਉਦਾਰ ਐਫਡੀਆਈ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਏਅਰਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਵਿੱਚ 49 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੱਕ, ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਆਪਣੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਘਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਰਤੀ ਕੰਪਨੀ ਬਣ ਗਈ, ਜਿਸਦੀ ਕੀਮਤ ਲਗਭਗ 8,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਯੂਏਈ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੈਰੀਅਰ, ਏਤਿਹਾਦ, ਜੈੱਟ ਵਿੱਚ 24 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਯੂਏਈ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਖਾੜੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਕਾਰ ਉਡਾਣਾਂ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 13,330 ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 50,000 ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜੈੱਟ-ਏਤਿਹਾਦ ਗਠਜੋੜ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੇਤਰ ਲਈ ਵਾਧੂ ਸੀਟਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਦੀ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਇਨਕਾਰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ

ਜਾਂ ਮੰਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਈ ਮਤਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।' ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਾ ਤਾਂ ਦੁਵੱਲੇ ਹਵਾਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਹੁਣ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਯੂ-ਟਰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਅੰਦਰੂਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਅਚਾਨਕ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਸ ਕਦਮ ਤੋਂ ਅਸਹਿਜ ਹਨ।

2016 ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ, ਗੋਇਲ, ਜੋ ਹੁਣ ਲੰਡਨ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਹੈ, ਇੱਕ ਡਾਲਰ ਅਰਬਪਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਫਲ ਨਿੱਜੀ ਏਅਰਲਾਈਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਨਤਕ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਇਲ ਆਫ਼ ਮੈਨ ਦੇ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਟੇਲਵਿੰਡਜ਼ ਲਈ 30 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੋਂ ਜੈੱਟ ਏਅਰਵੇਜ਼ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਸਾ ਭਾਰਤ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿੱਤੀ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਇਨਫੋਰਸਮੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ, ਗੋਇਲ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦੇ ਸਰੋਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ ਟੇਲਵਿੰਡਜ਼ ਦੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਅਤੇ ਹੁਣ, ਇੱਕ ਗੈਰ-ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਗੋਇਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਗੋਇਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਮੈਨੂਅਲ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਠਕੀਉਦੀਨ ਅਬਦੁਲ ਵਾਹਿਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੋ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਨਾਲ ਨਾ ਘਟਾਈ ਗਈ ਹੁੰਦੀ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਬੇਤਰਤੀਬੇ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਦੱਸਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਕਹਾਣੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਭਾਗ ਤਿੰਨ

ਵੱਡੀ ਲੀਗ

ਇਹ ਭਾਗ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ
ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਉੱਪਰ। ਉਹ ਇੰਨੇ ਉੱਚੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹਨ
ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ, ਉਹ ਲਗਭਗ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ।
ਇਹ ਅੰਤਮ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ
ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ। ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹਨ
ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ - ਦੀ ਅਸਲ ਵਿਭਿੰਨਤਾ
ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਫਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੈ।
ਸਫਲਤਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਸਫਲਤਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਫਲਤਾ
ਕਲਪਨਾ। ਇਹੀ ਮੰਤਰ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ।

8

ਖੇਡ ਦੇ ਮਾਸਟਰ

ਜਿਸ ਸਮੇਂ 4 ਅਕਤੂਬਰ 2012 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪਣੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਪੈਂਤਾਲੀ ਸਾਲਾ ਘਰੇਲੂ ਔਰਤ ਸੁਸ਼ਮਿਤਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਨੇ ਛੱਤ ਵਾਲੇ ਪੱਖੇ ਨਾਲ ਲਟਕ ਕੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਧਾਰਥ ਮਾਲਿਆ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਤਿਤਲੀਆਂ ਸਨ।
ਸੁਸ਼ਮਿਤਾ ਉਸ ਦੁਪਹਿਰ ਭੁੱਖੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਮਾਨਸ ਚੱਕਰਵਰਤੀ, ਇੱਕ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਟੋਰ ਮੈਨੇਜਰ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਿਧਾਰਥ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵਿਜੇ ਮਾਲਿਆ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਕੰਪਨੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਫੋਨਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸੁਸ਼ਮਿਤਾ ਨੇ ਦੁਪਹਿਰ 1.30 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਹਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਮਿਲੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਿਧਾਰਥ ਵੀ ਤਣਾਅ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਟੀਵੀ ਡੈਬਿਊ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ 'ਹੰਟ ਫਾਰ ਦ ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ ਕੈਲੰਡਰ ਗਰਲ: ਸੀਜ਼ਨ 4' ਲਈ ਮਾਡਲਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ ਕੈਲੰਡਰ ਮਾਲਿਆ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਯੂਬੀ ਸਮੂਹ ਦੀ ਚਮਕ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ ਬੀਅਰ, ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਇਹ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਿਧਾਰਥ ਨੂੰ ਸੁਸ਼ਮਿਤਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਸੀ। ਮਾਨਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਟਵਿੱਟਰ 'ਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਮਾਲਿਆ ਸੀਨੀਅਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਡ ਟੀਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸੁਸ਼ਮਿਤਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਸੰਕੇਤ ਹਨ ਕਿ ਮਾਲਿਆ ਸੀਨੀਅਰ, ਦਰਅਸਲ, ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆਈ ਗ੍ਰਾਂ ਪ੍ਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਵਨ ਟੀਮ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ 14 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸੁਸ਼ਮਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਜੈੱਟ 'ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਲਈ ਉਡਾਣ ਭਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।
ਬੇਸ਼ੱਕ, ਉਸਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਸਨ, ਇਹ ਸ਼ਰਾਬ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਚਰਡ ਬ੍ਰੈਨਸਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਅਤੇ ਫੈਲਾਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿਖਰ 'ਤੇ, ਮਾਲਿਆ ਦਾ ਸਮੂਹ ਸੱਠ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮੂਹ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਕਾਰੋਬਾਰ 1998-99 ਤੱਕ 45,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ ਬੀਅਰ ਵੇਚਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਐਫ 1 ਰੇਸਿੰਗ, ਕ੍ਰਿਕਟ ਅਤੇ ਫੁੱਟਬਾਲ ਸਮੇਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਡ ਟੀਮਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਤੱਕ, ਅਤੇ ਦ ਏਸ਼ੀਅਨ ਏਜ ਅਖਬਾਰ ਅਤੇ ਟੈਬਲਾਇਡ ਦ ਬਲਿਟਜ਼ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ

ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ - ਮਾਲਿਆ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸੁਸਮਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਵਿਜੇ ਮਾਲਿਆ ਨੇ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਰੀਅਰ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਧਦੇ ਵਪਾਰਕ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਰੁੱਝਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸੀ। 2002 ਵਿੱਚ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਹਿ ਰਾਜ ਕਰਨਾਟਕ ਤੋਂ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵਜੋਂ ਰਾਜ ਸਭਾ ਲਈ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰਗਰਮੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਰਹੱਸ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕੁਝ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ, ਭਾਰਤੀ ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣਾ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਵਧਦੇ ਕਰੀਅਰ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਕਰੀਅਰ ਨੂੰ ਫੰਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹੁਣ, ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਵੱਡੇ ਲੋਕ ਸੰਸਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਉਸ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਵਰਗ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਵਰਗ ਤੱਕ ਸਿੱਧੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ, ਮਾਲਿਆ ਨੂੰ ਸਿਵਲ ਹਵਾਬਾਜ਼ੀ, ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਬਾਰੇ ਸੰਸਦੀ ਕਮੇਟੀਆਂ ਲਈ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਿਕਾਰਡ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉੱਚ ਸਦਨ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਪ-ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵੀ ਹਨ, ਜਾਂ ਇਸਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਿਆ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਸੀ ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ।

2003 ਤੱਕ, ਮਾਲਿਆ ਨੇ ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ - ਅਤੇ ਉਹ ਸਿਵਲ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਸੰਸਦੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪਰਮਿਟ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਲਈ ਸੰਸਦੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਵਪਾਰਕ ਹਿੱਤ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਦੀ 2015 ਦੀ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੌਖ ਬਾਰੇ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਦਸ ਮਾਪਦੰਡਾਂ 'ਤੇ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ, ਭਾਰਤ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ 189 ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 142ਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਹੀ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ (ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ) ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹੈ।

ਬੇਸ਼ੱਕ, ਮਾਲਿਆ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ

ਕਾਬਜ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। 15 ਦਸੰਬਰ 2008 ਨੂੰ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਆਟੋਮੋਬਾਈਲ ਨਿਰਮਾਤਾ, ਬਜਾਜ ਸਮੂਹ ਦੇ ਵਾਰਸ, ਰਾਹੁਲ ਬਜਾਜ, ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਉੱਠੇ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਟੋਮੋਬਾਈਲ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਫਰਮ, ਰਿਲਾਇੰਸ ਇੰਡਸਟਰੀਜ਼ ਲਿਮਟਿਡ (RIL) ਦੇ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਪਰਿਮਲ ਨਾਥਵਾਨੀ, ਮਾਰਚ 2008 ਤੋਂ ਉੱਚ ਸਦਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਇਸ ਗੁਜਰਾਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਕਿੱਥੋਂ ਜਿੱਤੀ? ਝਾਰਖੰਡ ਰਾਜ। ਜਨਵਰੀ 2014 ਵਿੱਚ, ਨਾਥਵਾਨੀ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬੌਸ - ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ, ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਲਈ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਨਿਵਾਰਕ ਹੈ - ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਲਈ ਦੁਬਾਰਾ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।

6 ਅਗਸਤ 2009 ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਉੱਚ ਸਦਨ ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਜੀਹਾਂ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਨਾਥਵਾਨੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਉਤਪਾਦਕ, ਰਿਲਾਇੰਸ ਸਮੂਹ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਠੇ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਤੱਟ 'ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ-ਗੋਦਾਵਰੀ ਬੇਸਿਨ ਤੋਂ ਗੈਸ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ RIL ਦੇ ਆਚਰਣ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਬੇਨਿਯਮੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ।

ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਦੀ ਕਮੇਟੀਆਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਖੇਡ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਕਲਪਤਰੂ ਦਾਸ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਖਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਪਾਰਕ ਹਿੱਤ ਹਨ, 2015 ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਮਾਈਨਿੰਗ ਬਿੱਲ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ; ਵਿਜੇ ਦਰਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲ ਮਰਾਠੀ ਅਖਬਾਰ ਲੋਕਮਤ, ਹਿੰਦੀ ਅਖਬਾਰ ਲੋਕਮਤ ਸਮਾਚਾਰ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖਬਾਰ ਲੋਕਮਤ ਟਾਈਮਜ਼ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਇੱਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਜੋ ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਮੀਡੀਆ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੀ ਸੀ; ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਚੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਯਾਦਵ 2015 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਦ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਰਸਾਇਣਾਂ ਅਤੇ ਖਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਸਥਾਈ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ; ਡੀ.ਆਰ. ਮੇਘੇ, ਪੀ.ਬੀ. ਕੋਰੇ ਅਤੇ ਐਮ.ਏ.ਐਮ. ਰਾਮਾਸਵਾਮੀ ਵਰਗੇ ਕਈ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ, ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿਹਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦੀ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਨ; ਰਾਜੀਵ ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਹਿੱਤ ਹਨ, 2009 ਤੋਂ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰਾਲੇ ਲਈ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ।

ਜੇਕਰ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਖੁਦ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਸਰਗਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸੌੜੇ ਵਪਾਰਕ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲਾਬਿੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ।

2009 ਵਿੱਚ, ਸਿਹਤ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿਹਤ ਮੰਤਰੀ, ਅੰਬੁਮਣੀ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਟੀਕਾਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਸਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਹਿਯੋਗੀ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਾਲੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਦੋਸ਼

ਲਗਾਇਆ।
ਅਜਿਹੇ ਦੋਸ਼ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਤੀਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤਾਜ਼ੇ ਪਕਾਏ ਹੋਏ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਥਾਂ ਪੈਕ ਕੀਤੇ ਬਿਸਕੁਟਾਂ ਨਾਲ ਦੇਵੇ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਫਲ - ਭਾਵੇਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫਸੀ ਹੋਈ ਹੈ - ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਯੋਜਨਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ 100 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਰੀਬ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਪਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਬਿਸਕੁਟ ਨਿਰਮਾਤਾ ਭਲਾਈ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾਤਮਕ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।
ਨੈਸ਼ਨਲ ਸੋਸ਼ਲ ਵਾਚ ਕੋਲੀਸ਼ਨ ਦੇ 2010 ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ 543 ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 128 ਅਜਿਹੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਦੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਜਾਂ ਸੰਭਾਵੀ ਟਕਰਾਅ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। 2014 ਦੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਬਿਆਸ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਦਨ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਟਕਰਾਅ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕਦਮ ਸੀ। ਲੋਕ ਸਭਾ ਨੇ 2011 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਜਿਸਟਰ ਰੱਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਕਦਮ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹਨ।
ਵਿੱਤੀ ਹਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹੋਰ ਵੀ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤੇ ਹਾਲਾਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਵਕੀਲਾਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੀ ਲੈ ਲਓ ਜੋ ਸਰਗਰਮ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਵੀ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਮਨੂ ਸਿੰਘਵੀ, ਟੈਲੀਕਾਮ ਫਰਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਟੈਲੀਕਾਮ ਫਰਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲਾਸਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਉਣਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕੈਗ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਆਡਿਟ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ, ਸਿੰਘਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਚੈਨਲਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਿਮਾਗਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸਿੰਘਵੀ ਨੇ ਖੁਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਕੈਗ ਨਿੱਜੀ ਟੈਲੀਕਾਮ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਆਡਿਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਾਲੀਆ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਰਚ 2016 ਵਿੱਚ, ਕੈਗ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ 12,489 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਟੈਲੀਕਾਮ ਆਪਰੇਟਰਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਲੀਆ ਲੁਕਾਇਆ ਸੀ। ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ? ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਆਡੀਟਰ ਦੁਆਰਾ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਡਿਟ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ - ਬੇਮਿਸਾਲ ਸਰੋਤਾਂ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਆਡਿਟ ਫਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਕੈਗ ਤੋਂ ਆਡਿਟ ਖੋਹ ਲਿਆ।
2009 ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਨੇਤਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੀਨੀਅਰ ਭਾਜਪਾ

ਨੇਤਾ ਅਰੁਣ ਜੇਤਲੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਹਨ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਾਏ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਏ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੂਪੀਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਲਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਉੱਚ ਰਾਇਲਟੀ ਵਸੂਲਣ ਦੇ ਕਦਮ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕੋਲਾ ਖਾਣਾਂ ਦੀ ਮਨਮਾਨੀ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਘੁਟਾਲਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੇਤਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ। ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਲਈ ਜੇਤਲੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਾਏ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਵਿਧਾਨਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜੀਏ, ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਕਟ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ, ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਅਰੁਣ ਜੇਤਲੀ, ਭਾਜਪਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਮਿਤ ਸ਼ਾਹ, ਕਾਂਗਰਸ ਨੇਤਾ ਰਾਜੀਵ ਸ਼ੁਕਲਾ, ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸ਼ਰਦ ਪਵਾਰ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵੰਡਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਇਸ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੇ ਖੇਡ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਦਮੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵੀ ਔਰਤ ਨਹੀਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜ-ਪੱਧਰੀ ਕ੍ਰਿਕਟ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਜਾਗੀਰਾਂ ਵਜੋਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਖੇਡ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਫਿਕਸਿੰਗ ਜਾਂ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਮਾਮਲਾ ਹੈ ਅਨੁਰਾਗ ਠਾਕੁਰ ਦਾ, ਜੋ ਕਿ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਭਾਜਪਾ ਨੇਤਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ, ਜੋ ਮਾਰਚ 2015 ਵਿੱਚ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਕ੍ਰਿਕਟ ਕੰਟਰੋਲ ਬੋਰਡ (BCCI) ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਭਾਜਪਾ ਦੁਆਰਾ ਕ੍ਰਿਕਟ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦ ਮਿੰਟ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: 'ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ... ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਦੋਵੇਂ ਧੜੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਂ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਮੂਹ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਭਾਜਪਾ ਇੱਕ [sic] ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਾਸੜ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੂਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਚੋਣ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ? BCCI ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਾਜਪਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਹੁਣ, ਮਈ 2016 ਵਿੱਚ, ਉਹੀ ਅਨੁਰਾਗ ਠਾਕੁਰ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਸ਼ਾਂਕ ਮਨੋਹਰ ਦੇ ਅਹੁਦਾ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ BCCI ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਠਾਕੁਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਾਈ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

2000 ਵਿੱਚ, ਠਾਕੁਰ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਉੱਭਰਦਾ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸੀ, ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਹਿ ਰਾਜ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੁਮਾਰ ਧੂਮਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਉਸ ਸਾਲ ਨਵੰਬਰ ਵਿੱਚ, ਘਰੇਲੂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ, ਰਣਜੀ ਟਰਾਫੀ ਵਿੱਚ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਬਨਾਮ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮੈਚ ਦੌਰਾਨ, ਠਾਕੁਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਟੀਮ ਦੇ ਕਪਤਾਨ ਵਜੋਂ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਐਂਟਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾ - ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਕ੍ਰਿਕਟ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਚੋਣ ਟਰਾਇਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੇ ਜਾਂ

ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕ੍ਰਿਕਟ ਖੇਡੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਪਤਾਨ ਚੁਣਿਆ। ਉਸ ਮਾਮੂਲੀ ਦਿੱਖ ਦੇ ਨਾਲ, ਠਾਕੁਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੂਨੀਅਰ ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ, ਇਸ ਮਾਪਦੰਡ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਕਟਰ ਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੋਣ ਪੈਨਲਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪੌੜੀ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਖੇਡ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕੀ ਉਭਾਰ ਦੌਰਾਨ, ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਦਰਅਸਲ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕ੍ਰਿਕਟ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਉਦਯੋਗਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਬਾਦਲ ਪਰਿਵਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਕਈ ਦੋਸ਼ ਹਨ। ਬਾਦਲਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟੀਵੀ ਚੈਨਲਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੇ ਠੇਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਇੱਕ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਿ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਰਾਜ ਬਿਜਲੀ ਨਿਗਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਠੇਕੇ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਾਦਲ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਰਵਾਇਤੀ ਊਰਜਾ ਸਮੇਤ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਭਾਗ ਸਨ, ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਠੇਕੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਬਾਦਲ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੋ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਰੀਅਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਵਜੋਂ ਉਭਰੇ, ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਸਰਗਰਮ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜੀਵਨ ਵੀ ਹੈ। ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਇਹ ਵਿਆਹ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸੂਬਾ 2017 ਵਿੱਚ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਦੇ ਲੋਕ ਆਖਰਕਾਰ ਬਾਦਲਾਂ ਤੋਂ ਥੱਕ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।

ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਕੁਝ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਨੁਰਾਗ ਠਾਕੁਰ ਦਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭਾਂ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਕਰੀਅਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਹਨ, ਜਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਜੋ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਬਣੇ। ਇਹ ਲਾਈਨਾਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਨਤਕ ਹਸਤੀਆਂ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਾ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਬਣੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੇਸ਼ਾ ਐਲਾਨਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ, ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਮੈਂਬਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਹਨ। ਇਹ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ

ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਹਿੱਤਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਦੋਂ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਖੂਨ ਪਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਆਗੂ ਬਣ ਗਈ, ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗਾਂਧੀ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਅਟੱਲ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਕਾਰਨ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸਨ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਵਧੀਆ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੱਕ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ। ਕਈ ਸੀਨੀਅਰ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਦਹਾਕੇ ਬਿਤਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਚਿੰਤਤ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਿੱਧ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।

ਇੱਕ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਏ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਯੂਪੀਏ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਜੂਨੀਅਰ ਮੰਤਰੀ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਫ਼ੋਨ 'ਹਾਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ' ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਨਾਲ ਚੁੱਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਗੂ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਬਣ ਗਏ, ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ। ਯੂਪੀਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਕੈਬਨਿਟ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕਾਂ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਪਾਰਕ ਸਾਮਰਾਜ ਵੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਧੱਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ। 'ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੀ।'

2011 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਇੰਡੀਆ: ਏ ਪੋਰਟਰੇਟ ਵਿੱਚ, ਪੈਟ੍ਰਿਕ ਪ੍ਰੈਂਚ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਸਿਰਫ ਵਿਰਾਸਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਬੰਧਾਂ ਨੇ ਪੰਦਰਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗਭਗ 28.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। 2014 ਵਿੱਚ ਭੰਗ ਹੋਈ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਦੀ ਔਸਤ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਤੀਹ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦਾ ਹਰ ਮੈਂਬਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਬੰਧ ਸਨ। ਫ੍ਰੈਂਚ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਕਤੀਸ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਇਹ ਅੰਕੜਾ 65 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਸਿੱਧੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹੀਏ ਤਾਂ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਗਿਣਤੀ ਉੱਥੇ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਜਾਂ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਕਾਂਗਰਸ, ਜਾਂ ਭਾਜਪਾ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਰਕਰ ਸਨ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਸੰਸਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹਿੰਸਕ, ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਨਿਯਮਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂਬਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਬਹਿਸ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਹੋਰ ਵੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਸੰਸਦ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਸਕੇ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਬਹਿਸਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ। ਆਰਡੀਨੈਂਸਾਂ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਰਬੜ ਦੀ

ਮੋਹਰ।
ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਮੋਦੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਰਵੀ ਸ਼ੰਕਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਨੂੰ ਹੀ ਲਓ, ਜੋ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹਨ। ਦਸੰਬਰ 2014 ਵਿੱਚ, ਲੰਡਨ ਦੇ ਫਾਈਨੈਂਸ਼ੀਅਲ ਟਾਈਮਜ਼ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਸਾਦ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਦੇ ਰਿਲਾਇੰਸ ਸਮੂਹ ਦੇ ਰਿਟੇਨਰਸ਼ਿਪ 'ਤੇ ਵਕੀਲ ਵਜੋਂ ਤਨਖਾਹ 'ਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸੈਕਟਰ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਰਿਲਾਇੰਸ ਸਮੂਹ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ 4G ਬ੍ਰਾਡਬੈਂਡ ਨੈੱਟਵਰਕ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਖੋਜ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਾ ਵਕੀਲ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਰਿਲਾਇੰਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੈ।
ਕੇਂਦਰੀ ਆਡੀਟਰਾਂ ਨੇ ਰਿਲਾਇੰਸ ਨੂੰ 4G ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਮੀਆਂ ਲੱਭੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕੀ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਡਿਟ ਅਜੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਾਦ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਫੈਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਲੈਣਗੇ? ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਫਤਵੇ 'ਤੇ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਏ ਮੋਦੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਬੇਫਿਕਰ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸੁਸ਼ਮਿਤਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਜੇ ਮਾਲਿਆ ਹੋਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਲਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। 2012 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਰਸਾਇਣਾਂ ਅਤੇ ਖਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਸਦੀ ਸਥਾਈ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਖਾਦ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਮੰਗਲੌਰ ਕੈਮੀਕਲਜ਼ ਐਂਡ ਫਰਟੀਲਾਈਜ਼ਰਜ਼ ਲਿਮਟਿਡ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਨ। ਮਾਲਿਆ ਸਮੂਹ ਦੀ ਇਸ ਵਿੱਚ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਸੀ।
ਜਦੋਂ 2016 ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼, ਜਿਸਨੂੰ ਮਾਲਿਆ ਨੇ 2005 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸਿਧਾਰਥ ਨੂੰ ਜਨਮਦਿਨ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬੈਂਕ ਕਰਜ਼ਾ ਡਿਫਾਲਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਏਅਰਲਾਈਨ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦਾ 9,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਸੀ।
2 ਮਾਰਚ 2016 ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਕਰਜ਼ਾ ਵਸੂਲੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ, ਤਾਂ ਮਾਲਿਆ ਇੱਕ ਡਿਪਲੋਮੈਟਿਕ ਪਾਸਪੋਰਟ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ।
ਮਾਲਿਆ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ ਏਅਰਲਾਈਨਜ਼ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈੱਸਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ; ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲਾਉਂਜ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਰਾਬ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਗਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਲਾਲ ਸੀਟਾਂ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਭੋਜਨ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਏਅਰਲਾਈਨ ਨੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਉੱਚ-ਉਡਾਣਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਪੈਸੇ ਵੀ ਵਹਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਹੁਣ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਾਲਿਆ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸੀਨੀਅਰ

ਬੈਂਕਿੰਗ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਇਨਫੋਰਸਮੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਲਾਂਡਰਿੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਧਦੇ ਬੈਂਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਡਿਫਾਲਟ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਘਿਣਾਉਣੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਮੈਨੂਅਲ ਹੈ। ਕਿੰਗਫਿਸ਼ਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੱਜ ਦੂਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬੈਂਕ ਕਰਜ਼ ਡਿਫਾਲਟ ਵਿਨਸਮ ਡਾਇਮੰਡਸ ਸਮੂਹ ਹੈ, ਜੋ 6,500 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਮੋਟਰ ਜਤਿਨ ਮਹਿਤਾ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਹਨ? ਉਹ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਡੈੱਕਨ ਕ੍ਰੋਨਿਕਲ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੋਟਰਾਂ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਅਲੀ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟਾਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ, ਜਿਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਕ੍ਰਿਕਟ ਟੀਮ ਅਤੇ ਫੈਂਸੀ ਕਾਰਾਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਮਾਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਭਾਰੀ ਰਕਮ ਦਾ ਕੀ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ? ਜੇਕਰ ਅਤੀਤ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੀਡੀਆ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਰੇਸਿੰਗ ਕਾਰਾਂ, ਹਾਈ-ਓਕਟੇਨ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਫਲ ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਜ਼ਾ ਡਿਫਾਲਟਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਣਜਾਣਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮਾਲਿਆ ਕੋਲ ਇੱਕ ਹੈ
ਨਰਮ ਪੱਖ। ਆਪਣੀ ਵੈੱਬਸਾਈਟ www.mallyainparliament.in 'ਤੇ, ਮਾਲਿਆ ਨੇ 'ਪਾਵਰ ਆਫ ਏ ਬਿਲੀਅਨ' ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਪੋਸਟ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਕਾਵਿਕ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਲਾਈਨਾਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹੀਆਂ:

'ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਜੋ ਆਧੁਨਿਕ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ 'ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ'
ਕੀ ਇਹ ਕੁਝ ਕੁ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੱਚ ਹੈ - ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਪਨਾ?

9

ਦ ਲੀਗ ਆਫ਼ ਐਕਸਟਰਾਆਰਡੀਨਰੀ
ਸੱਜਣੋ

ਫਰਵਰੀ 2015। ਇੱਕ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਨਿਊਜ਼ ਚੈਨਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਐਂਕਰ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਗੈਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਟੀਵੀ ਨਾਲ ਚਿਪਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹਰੀਹਰ ਪਟੇਲ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਚਿੰਤਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਆਪ' (ਆਮ ਆਦਮੀ ਪਾਰਟੀ) ਜਿੱਤੇਗੀ?' ਸਵਾਲ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ 'ਆਪ' ਦੀ ਜਿੱਤ ਇੱਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਏਗੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। 'ਆਪ' ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਕਰੂਸੇਡਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਗਰੀਬ-ਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੌਕੀਨਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਜੋ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਉਮੀਦਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਦੱਸ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਮੀਦ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪਟੇਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।
ਬਾਹਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚੱਕੀ ਕਣਕ ਪੀਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦੋ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਭੱਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਹਾਵਣੀ ਰਹੇਗੀ।
'ਮੇਰਾ ਘਰ ਗੈਰੇ 4/5 ਵਿੱਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਗੈਰੇ 4/6 ਹੈ।'
ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਮਾਈਨਿੰਗ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਸ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਕੋਲਾ ਭੰਡਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਇਹ ਬਲਾਕ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਦਲ ਸਮੂਹ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਨੂੰ ਅਲਾਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ 2014 ਵਿੱਚ ਬੇਨਿਯਮੀਆਂ ਕਾਰਨ ਅਲਾਟਮੈਂਟਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ।
ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ, ਪਟੇਲ, ਜੋ ਕਿ ਆਯੁਰਵੈਦਿਕ ਦਵਾਈ ਦਾ ਅਭਿਆਸੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਜੱਦੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ - ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੁਣ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਲੇ ਦੀ ਧੂੜ ਅਤੇ ਫਲਾਈ-ਐਸ਼ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੋ-ਪਾਸੜ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਅਨੈਤਿਕ ਮਾਈਨਿੰਗ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਈਨਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਨੂੰ ਉਦਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਲਾ ਖਾਣਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਗੈਰੇ ਵੱਡੀਆਂ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਬਦਲੇ ਵਜੋਂ, ਪਟੇਲ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਛਾਪਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਲੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਗਭਗ ਵੀਹ ਸਥਾਨਕ

ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 300 ਏਕੜ ਜੱਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਲਾ ਬਲਾਕ ਲਈ ਬੋਲੀ ਲਗਾਉਣ ਲਈ 25 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਹੁਣ ਉਹ ਇੱਕ ਸੂਰਜੀ ਊਰਜਾ ਪਲਾਂਟ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੋਲੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਪਾਵਰ ਪਲਾਂਟ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। 'ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜੱਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗੇ। ਇਸਨੂੰ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਸਾਡਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਜਦੋਂ ਗੈਰੇ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਜਿੰਦਲ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਅਲਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਪਟੇਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ 5 ਜਨਵਰੀ 2008 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਸੁਣਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਉੱਥੇ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤੇ ਲੰਬੇ ਬਾਂਸ ਦੇ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ। ਲਗਭਗ 250 ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ।

‘ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕੋਲੇ ਦੇ ਬਲਾਕ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੱਛੀਆਂ ਮਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਨਵਰ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਪੇਟ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬਿਮਾਰੀਆਂ, ਜਿਗਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਾਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਹੁਤ ਆਮ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਲਗਾਤਾਰ ਖੁਜਲੀ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜਲਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪੀੜਤ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ, ਜਿੰਦਲ ਸਟੀਲ ਐਂਡ ਪਾਵਰ ਲਿਮਟਿਡ (JSPL) ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਕੰਪਲੈਕਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਾਤ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਗਿਆ। ਉੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਤਾਰਾਂ ਦੀ ਜਾਲੀ ਵਾਲੀ ਵਾੜ ਨੇ ਇੱਕ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿਮਨੀਆਂ ਸਨ - ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਪਤਲੀਆਂ, ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਅਤੇ ਚੌੜੀਆਂ, ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਪਲਾਂਟ ਹੋਣ।

‘ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ ਫੈਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ 20 ਫੁੱਟ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਾਵਰ ਪਲਾਂਟ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ,' ਪਟੇਲ ਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੈ।'

ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਮਾਈਨਿੰਗ, ਬਿਜਲੀ, ਸਟੀਲ, ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵੇਖੇ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਕੋਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਦਾਰ, ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵਜੋਂ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕ ਫੋਰਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬੁਲਾਰੇ ਹਨ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖਿਡਾਰੀ ਹਨ, ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਵਿੱਤਦਾਤਾਵਾਂ ਵਜੋਂ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿੱਚ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਖਲਨਾਇਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਨਾਲ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ।

ਅਗਰਵਾਲ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਚਲਾਕ, ਜੋਖਮ ਲੈਣ ਵਾਲਾ, ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਵਿੱਤੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਵਾਲਾ। ਉਹ ਅੱਜ ਭਾਰਤੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ ਵਧ-ਫੁੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅਗਰਵਾਲ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਚਲੇ ਗਏ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਬੰਦਰਗਾਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਸਮੂਹ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਸੁੰਦਰ ਪਹਾੜ, ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਅਗਰਵਾਲ ਕੇਲੋ ਨਦੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੰਜੇ ਹੋਏ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਵਜੋਂ ਵਸ ਗਏ। ਅੱਜ ਵੀ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਰਾਏਗੜ੍ਹ - ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਹਿਰ - ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਣਾਂ, ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਸਟੀਲ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ - ਵਿੱਚ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅਗਰਵਾਲਾਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਲੰਗਰ ਸੁੱਟਿਆ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਨਦੀ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਣਿਜ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਰੇਲਵੇ ਲਿੰਕ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੜਕ ਯਾਤਰਾ ਦੁਆਰਾ ਪਹੁੰਚਯੋਗ ਸੀ।

ਕੁਦਰਤੀ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੰਜੀ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੰਡੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਕੋਰਬਾ ਵਰਗੇ ਗੁਆਂਢੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ, ਖਾਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ ਜੋ ਕਾਲਖ ਨਾਲ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ, ਕੁਆਰੇ ਜੰਗਲਾਂ, ਸ਼ੁੱਧ ਨਦੀਆਂ, ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕਤਾ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਦਾਈ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਾਲਚ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸੀ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟਾਂ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ, ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਗਰਵਾਲ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਟਕਰਾਅ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਸੰਭਾਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਤਫਾਕਨ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ।

ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਗਰਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੇਠ ਕਿਰੋਰੀਮਲ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣਾਈ। ਚਾਲੀਵਿਆਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਕਿਰੋਰੀਮਲ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਧੀ ਨਾਲ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਇੱਕ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟਰੱਸਟ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਸਬੂਤ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ। ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ - ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਤ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਈ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਰੋਰੀਮਲ ਦੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤੀ

ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ, ਕਿਰੋਰੀਮਲ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਲਿਖੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀ ਨਿਰਸਵਾਰਥਤਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੋਤਾ, ਰਾਜੇਸ਼ ਮੋਡਾ, ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰਕ ਟਰੱਸਟ ਅੱਜ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ਦਾਨ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਿਰੋਰੀਮਲ ਪਰਉਪਕਾਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਅਗਰਵਾਲ ਦਾ ਜਨਮ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ 1 ਜਨਵਰੀ 1924 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਛੋਟਾ ਮੁੰਡਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਰਗਰਮ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਰਿਹਾ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੰਧਿਆ ਸਮੇਂ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਖੇਤਰ ਇੱਕ ਮਾਈਨਿੰਗ ਟਾਊਨਸ਼ਿਪ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ - ਉਹ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸਮਰਥਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣ ਗਿਆ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਜੈਨਾਰਾਇਣਦਾਸ ਅਗਰਵਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਹੁਣ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਅਰਥ ਯਾਤਰਾ ਸੀ। ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ, ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਥੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। 1954 ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਇਸ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਰਮੇਸ਼ ਅਗਰਵਾਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਗਰਵਾਲ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਜੰਗਲੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਨਵੇਂ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਲਾਕ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸੀ। ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਿੰਦਲ ਹਿਸਾਰ, ਜੋ ਹੁਣ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਸਟੀਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਬਣਿਆ, ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਦ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆ। ਜਿੰਦਲ ਨੇ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਪੰਜ ਆਇਰਨ ਪਲਾਂਟ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਅੱਜ, ਓ.ਪੀ. ਜਿੰਦਲ ਸਮੂਹ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਤੰਤਰ ਇਕਾਈਆਂ ਵਜੋਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 1,20,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਇੱਕ ਸਮੂਹਿਕ ਹੈ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਜਿੰਦਲ ਸੀਨੀਅਰ, ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਵੀਨ ਜਿੰਦਲ, ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਾਈਨਿੰਗ, ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਸਟੀਲ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ, ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਅਗਰਵਾਲ ਅਤੇ ਰਮੇਸ਼ ਅਗਰਵਾਲ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ। ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਬਾਇਲੀ ਆਬਾਦੀ ਵੀ ਵੰਡ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਿੰਦਲ ਸਮੂਹ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸਥਾਨਕ ਅਗਰਵਾਲ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ, ਜਿੰਦਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ ਮਾਈਨਿੰਗ ਅਭਿਆਸਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ 'ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਮੋੜਨ ਅਤੇ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ, ਹੋਰ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ, ਅਤੇ ਜਿੰਦਲਾਂ ਦੁਆਰਾ

ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਲਗਾਏ। 2012 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਰਮੇਸ਼ ਅਗਰਵਾਲ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਜਿੰਦਲ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ। 1998 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਟਕਰਾਅ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਜਿੰਦਲ ਸਮੂਹ ਨੇ ਹਰੀਹਰ ਪਟੇਲ ਦੇ ਗੈਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਕੋਲਾ ਬਲਾਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਗੈਰੇ ਅਤੇ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ, ਜੇਐਸਪੀਐਲ ਦੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਵਾਧੇ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉੱਡਦੀ ਸੁਆਹ ਅਤੇ ਕੋਲੇ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਢੱਕ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅੱਜ ਕਿਰੋਰੀਮਲ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਥਾਈ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਨੂੰ 'ਜਿੰਦਲਗੜ੍ਹ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਹਾਈਵੇਅ 'ਤੇ, ਓ.ਪੀ. ਜਿੰਦਲ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਫੋਰਟਿਸ-ਓ.ਪੀ. ਜਿੰਦਲ ਹਸਪਤਾਲ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਓ.ਪੀ. ਜਿੰਦਲ ਸਕੂਲ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਮੈਗਾ ਪਾਵਰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਹੁਣ ਗੈਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ 3,400 ਮੈਗਾਵਾਟ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਪੰਜ ਆਇਰਨ ਪਲਾਂਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜੋ ਸਾਲਾਨਾ ਤਿੰਨ ਮਿਲੀਅਨ ਟਨ ਸਟੀਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਜਿੰਦਲ ਪੈਂਥਰ ਸੀਮੈਂਟ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਰਡਿੰਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿੰਦਲ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਜਿੰਦਲ ਜੂਨੀਅਰ, ਨਵੀਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਜੇਐਸਪੀਐਲ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਫੋਟੋਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਹੈ, ਦੂਜੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਨੌਜਵਾਨ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫੋਟੋਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜੇਐਸਪੀਐਲ ਦੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਬਾਰੇ ਐਲਾਨ ਹਨ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਵਿਕਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਅਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ।

ਨਵੀਨ ਜਿੰਦਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਜੋਂ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਐਮਬੀਏ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਡੱਲਾਸ ਵਿੱਚ ਟੈਕਸਾਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉੱਥੇ, ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਟੂਡੈਂਟ ਲੀਡਰ ਆਫ਼ ਦ ਈਅਰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਜਿੰਦਲ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਅਮਰੀਕੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਪਣਾਈ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਸਥਿਤ ਆਪਣੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਅਹਾਤੇ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਤਿਰੰਗਾ ਲਹਿਰਾਇਆ। ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਝੰਡਾ ਕੋਡ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਦਿਨ - ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਵਸ ਅਤੇ ਗਣਤੰਤਰ ਦਿਵਸ - ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਝੰਡਾ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਜਿੰਦਲ ਨੇ ਇਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ। ਉਸਦੀ ਲੜਾਈ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ, 2002 ਵਿੱਚ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹਨ। ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਝੰਡਾ ਕੋਡ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ 2004 ਤੱਕ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਜਿੰਦਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਫਲੈਗ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਝੰਡੇ ਲਹਿਰਾ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਤਿਰੰਗਾ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਕਾਰਕ ਹੈ; ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਾਡੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਲਈ ਮਾਣ ਦਾ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ,' ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਆਪਣੀ

ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ 'ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ' ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ, ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।'

ਆਪਣੀ ਝੰਡੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਰਾਹੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਜਿੰਦਲ ਨੂੰ 2004 ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਹਲਕੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵਜੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੰਤਕਥਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਜਿੰਦਲ ਦਾ ਨਵਾਂ ਧਰਮੀ ਵੰਸ਼ ਸੀ - ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਵੋਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।

ਜਿੰਦਲ ਹੁਣ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੀ। 2010 ਤੱਕ, JSPL ਨੂੰ ਕਈ ਕੋਲਾ ਬਲਾਕ ਅਲਾਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 2,580 ਮਿਲੀਅਨ ਟਨ ਕੋਲਾ ਸੀ। ਬੋਸਟਨ ਕੰਸਲਟਿੰਗ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਸਨ। 2011 ਵਿੱਚ, ਉਹ ਦ ਇਕਨਾਮਿਕ ਟਾਈਮਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਇੱਕ ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀਈਓਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਫੋਰਬਸ ਏਸ਼ੀਆ ਨੇ JSPL ਨੂੰ ਆਪਣੀ 'ਫੈਬੂਲਸ 50' ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ। ਬਿਜ਼ਨਸ ਟੂਡੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਭਾਰਤੀ ਸੀਈਓ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਾਰਚੂਨ ਏਸ਼ੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੱਚੀ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਅਲਮਾ ਮੈਟਰ, ਟੈਕਸਾਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਾਬਕਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਕੀਮਤ ਹੁਣ ਲਗਭਗ 24,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, 2014 ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਆਡੀਟਰ ਕੈਗ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰਿਪੋਰਟ ਅਤੇ ਸੀਬੀਆਈ ਦੁਆਰਾ ਕਈ ਅਪਰਾਧਿਕ ਜਾਂਚਾਂ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਭਾਰਤੀ ਉੱਦਮ ਭਾਰਤ ਦੁਆਰਾ ਕੋਲਾ ਬਲਾਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ 186,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਲਾਭ ਦੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਨੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਉਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਨਮਾਨੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਕੀਮਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਤੰਬਰ 2014 ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ ਜਿੰਦਲ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਝਾਰਖੰਡ ਵਿੱਚ ਕੋਲਾ ਬਲਾਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬੇਨਿਯਮੀਆਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਨੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਜਿੰਦਲ ਸਮੂਹ ਸਸਤਾ ਕੋਲਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਦਰ 'ਤੇ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਧਾਰਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ।

1990 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਹਰਸ਼ ਮੰਡੇਰ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸੇਵਾ (IAS) ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਵਜੋਂ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਸਬਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਾਚ ਕਥਕ ਦੇ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਘਰਾਣੇ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ।

ਓ.ਪੀ. ਜਿੰਦਲ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨਵੀਨ ਵੀ ਉੱਥੇ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਫੈਕਟਰੀ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਈਨਿੰਗ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੰਡੇਰ ਨਵੀਨ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰ ਮਿਲਣ

ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੰਗ ਦੇ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਉਦਯੋਗ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਨਾ ਬਣਨਾ ਪਵੇ,' ਮੰਡੇਰ ਨੇ ਇੱਕ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸ NGO ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਉਹ ਹੁਣ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

'ਨਵੀਨ ਜਿੰਦਲ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ,' ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਾਂਗਾ,' ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਆਈਏਐਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸੰਭਾਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਉਸਦਾ ਸਕੂਲ ਦਾ ਸਾਥੀ ਦਿਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੂਦੇਓ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਜਸ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਮੇਓ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਮੰਡੇਰ ਨੇ ਜੂਦੇਓ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ ਗਈ 2,000 ਏਕੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਤਹਿਤ ਭੂਮੀਹੀਣ ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਲਗਭਗ ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਉਸਨੇ ਛੋਟੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਜਿੰਦਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਮੰਡੇਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਚਾਨਕ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਾਖਰਤਾ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਉਸਨੇ ਜੋ ਯੁਵਾ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ, ਜੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਖੇਤਰ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਕਾਰਕੁਨ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।

ਮੰਡੇਰ ਲਈ, ਰਾਏਗੜ੍ਹ 1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਸਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ।

'ਮੈਂ ਠੀਕ ਵੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਮੁੜ ਆਇਆ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਂ ਉਸ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜੋ ਮੈਂ ਦੇਖੀ, ਜਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਸਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਪੂਰੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ 1980 ਵਿੱਚ ਸਿਵਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਕਲਪਨਾ ਸੀ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਫਰਜ਼ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਟਕਾਅ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਭਟਕਾਅ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਪਛਾਣਿਆ ਗਿਆ।'

ਨਵਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰ ਜੋ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਏਗੀ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੇਵੇਗੀ, ਦੌਲਤ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰੇਗੀ। 'ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਇੱਕ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਪਹਿਲੇ ਮਾਡਲ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਦੂਜੇ ਮਾਡਲ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਵੀ ਕਿ ਕੋਈ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੱਚਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਦੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਫਰਜ਼ ਕੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਵੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮਝੌਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ, ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਉਹ ਉਦਯੋਗ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਆਉਣ

ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।'

ਉਸਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਇਸ ਨਵੇਂ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਬਾਰਾ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਉਂਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੈਗਾਵਾਟ ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਧਾਤੂਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਘਰਸ਼, ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ, ਆਦਿ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਹੈ,' ਮੈਂਡਰ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ।

ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਸ਼ਾਇਦ ਵੱਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ, ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਲੜਾਈ ਹਾਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

1998 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਦੇ ਲਗਭਗ ਦੋ ਸੌ ਵਸਨੀਕ ਇੱਕ ਰੇਲਗੱਡੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਨਾਅਰੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਨ। ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਅਗਰਵਾਲ, ਜੋ ਹੁਣ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਨੇਤਾ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹੁਣ ਚੋਣ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੂਹ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ ਜੋ ਹਰਿਆਣਾ ਦੀ ਇੱਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਓ.ਪੀ. ਜਿੰਦਲ ਨੇ ਅਗਰਵਾਲ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮਾਣਹਾਨੀ ਦਾ ਕੇਸ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹਰਿਆਣਾ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੇ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਨਾ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਓ.ਪੀ. ਜਿੰਦਲ ਇੱਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਉਸ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ।

ਅਗਰਵਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੰਬੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਤਜਰਬਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਕਰੀਅਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਸਨੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਪਾਸ-ਆਊਟ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਇੱਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਅਨਿਲ ਅਗਰਵਾਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਯਤਨਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਲਗਭਗ 12,000 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਜਿੰਦਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਅਗਰਵਾਲ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਇਕੱਠ ਬਿੰਦੂ ਬਣ ਗਿਆ।

ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਉੱਚੇ ਬਿੱਲ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਮਾਮਲੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਵਜੋਂ ਦਰਜੇ 'ਤੇ ਵੀ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੁੰਬਈ ਤੱਕ, ਉਸਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰ

ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ।

1990 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੱਧ ਦੇ ਆਸਪਾਸ, ਜਿੰਦਲ ਸਮੂਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖਪਤ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਡੈਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਉਹ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਜਣ ਲਈ ਡੈਮ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਨੇ 1997 ਵਿੱਚ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਕਬਾਇਲੀ ਔਰਤ, ਸੱਤਿਆਭਾਮਾ, ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ, ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ 26 ਜਨਵਰੀ, ਗਣਤੰਤਰ ਦਿਵਸ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। 'ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਸੀ,' ਅਨਿਲ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਅਧੂਰੇ ਸਨ। ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰਾਂ 'ਤੇ ਕਤਲ ਲਈ ਉਕਸਾਉਣ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜੱਦੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਉਸਦੀ ਸਿਹਤ ਵਿਗੜਨ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

29 ਜਨਵਰੀ 2005 ਨੂੰ, ਸੱਤਿਆਭਾਮਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਜਿੰਦਲ ਸਮੂਹ ਦੀ ਸਟੀਲ ਪਲਾਂਟ ਦੀ ਯੋਜਨਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਸੁਣਵਾਈ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ - ਵਪਾਰੀ, ਆਦਿਵਾਸੀ ਅਤੇ ਕਾਰਕੁਨ - ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਿੰਨੀ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਕਾਨੂੰਨ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਅਜਿਹੀ ਜਨਤਕ ਸੁਣਵਾਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਢੁਕਵੇਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਜਨਤਕ ਸੁਣਵਾਈ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਜਿੰਦਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਫਰੰਟ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਰਮੇਸ਼ ਅਗਰਵਾਲ ਸਨ।

‘ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਦਯੋਗ ਲੱਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ, ਸਾਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ,’ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਇੱਕ ਦੁਪਹਿਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵਾਲੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਇੱਕ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਅਜਨਬੀਆਂ ਦਾ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੇਚੈਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਓ.ਪੀ. ਜਿੰਦਲ ਦੀ 2005 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ ਹਾਦਸੇ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਜਿੰਦਲ ਜੇਐਸਪੀਐਲ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸਨ। ਕਾਰਕੁਨਾਂ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਾਵਾਂ ਤਹਿਤ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 2011 ਦੀ ਇੱਕ ਸਵੇਰ, ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਰਮੇਸ਼ ਅਗਰਵਾਲ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋ ਸਾਥੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰੀਹਰ ਪਟੇਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਾਟਕੀ ਛਾਪੇਮਾਰੀ ਵਿੱਚ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਤੀਹੱਤਰ ਦਿਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਸਿਹਤ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਰਾਏਪੁਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਯੋਗ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸੀ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਹਰ ਆਇਆ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਰਮੇਸ਼ ਅਗਰਵਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਜਿੰਦਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਲਈ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ, ਰਾਜ ਹਾਈ ਕੋਰਟ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਗ੍ਰੀਨ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਲਬਧ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿੰਦਲ ਸਮੂਹ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕੇਸ ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। 'ਭਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਦਸ ਜਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਗਣਗੇ,' ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਜਦੋਂ ਅਗਰਵਾਲ ਬੱਚਾ ਸੀ, ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਸੀ। ਅੱਜ, ਉਸਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਨੇੜਲੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਧੂੜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਵੇਗਾ।

2012 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਰਮੇਸ਼ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਜੇਐਸਪੀਐਲ ਨੂੰ ਗੈਰੇ ਨੇੜੇ ਦੂਜੀ ਕੋਲਾ ਖਾਨ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਦਾਲਤੀ ਕੇਸ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਨਵੀਨ ਜਿੰਦਲ ਲਈ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਝਟਕਾ ਸੀ।

7 ਜੁਲਾਈ 2012 ਨੂੰ, ਅਗਰਵਾਲ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ, ਸੱਤਿਅਮ ਸਾਈਬਰ ਐਂਡ ਕੰਪਿਊਟਰਜ਼, ਆਮ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਵੇਰੇ ਲਗਭਗ 10 ਵਜੇ ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਲਗਭਗ 11.30 ਵਜੇ, ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਇੱਕ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਆਏ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਏਗਾ। 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਜਾਓ,' ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਬੰਦੂਕ ਕੱਢੀ। ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨ ਉਸ ਆਦਮੀ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਪੈਰ ਵਿੱਚ ਵਿੰਨ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਗਰਵਾਲ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਪਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਨੰਬਰ ਡਾਇਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਚ ਗਏ।

ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਲੋਕਾਂ - ਜਿੰਦਲ ਦੇ ਇੱਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਏਜੰਸੀ ਦੇ ਮਾਲਕ - 'ਤੇ ਅਗਰਵਾਲ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਿ JSPL ਨੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਾਰਕੁਨ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਮੂਹ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ।

ਜਿਸ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਅਗਰਵਾਲ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਜੰਕਸ਼ਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਸਸਤੀਆਂ ਟਾਈਲਾਂ 'ਤੇ, ਬੋਸ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜੰਗੀ ਨਾਅਰਾ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਉੱਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ: 'ਮੈਨੂੰ ਖੂਨ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਆਂਗਾ।' ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਖੂਨ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਕੋਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਅਗਰਵਾਲ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਖੱਬਾ ਪੈਰ ਸਟੂਲ 'ਤੇ ਸੀ, ਪਲਾਸਟਰ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਥਾਨਕ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਇਲਾਜ ਵਿੱਚ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਰਜਰੀਆਂ ਕਰਵਾਉਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਹਰ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਰੇਲਗੱਡੀ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। 2015 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ

ਉਸਦੀ ਹੱਡੀ ਠੀਕ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਸਨੂੰ 2014 ਵਿੱਚ ਗੋਲਡਮੈਨ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਉਦਯੋਗ ਹੁਣ ਵਧੇਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਸਪੀਡ ਬ੍ਰੇਕਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।
ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਰਾਮਕੁਮਾਰ ਅਗਰਵਾਲ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਲੜ ਰਹੇ ਹੋ?
'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਪਰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਲੋਕ ਹੁਣ ਜਾਗਰੂਕ ਹਨ। ਉਹ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।' ਉਸਨੇ ਰੁਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਹੁਣ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਗੇ।'

ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਸੌ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਕੋਰਬਾ ਦਾ ਕਬਾਇਲੀ ਖੇਤਰ ਵੀ ਉੱਡਦੀ ਸੁਆਹ ਅਤੇ ਕੋਲੇ ਦੀ ਧੂੜ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਰਬਾ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਟਰੱਕਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਘਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ।
ਕੋਰਬਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਿਤਾਓ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਹਨ ਹਾਦਸੇ ਵੇਖੋਗੇ; ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਲਾ ਢੋਣ ਵਾਲੇ ਟਰੱਕ; ਕੋਲੇ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਰੁੱਖ ਅਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ; ਅਤੇ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਮਾਈਨਿੰਗ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਗੰਧ। ਕੋਰਬਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਕੋਲੇ ਦੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਕੋਲੇ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਵੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖੁਦਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।
ਵੱਡੇ ਫਲਾਈ-ਐਸ਼ ਤਲਾਅ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਏ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਕੰਪਨੀ (ਬਾਲਕੋ) ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਫਲਾਈ-ਐਸ਼ ਤਲਾਅ ਦੇ ਤਲ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਫਲਾਈ-ਐਸ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਘਣਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹਸਦੇਓ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਟਪਕਦਾ ਦੇਖਿਆ। ਕੋਰਬਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੁਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਚਿੱਟਾ ਹੋ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਸੁਦੀਪ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ ਨਾਲ ਕੋਰਬਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਨੇੜਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦਾ ਇੱਕ ਵਕੀਲ ਦੋਸਤ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਈਨਿੰਗ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਜੋ ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ - ਸਥਾਨਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਤੱਕ - ਹਰ ਉਪਲਬਧ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੰਚ 'ਤੇ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਦਾਇਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਕੋਰਬਾ ਵਿਖੇ, ਅਸੀਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਚੌਹਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਜੋ ਐਨਜੀਓ ਸਾਰਥਕ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੇਲਗਾਮ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕੋਰਬਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਚੌਹਾਨ ਸਾਨੂੰ ਫਲਾਈ-ਐਸ਼ ਤਲਾਬਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਡਰਾਈਵ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ। ਇਹ ਵੱਡੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਟੈਂਕ ਸਨ ਜੋ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਵਧਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੌਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੋਰ ਫਲਾਈ-ਐਸ਼ ਸੁੱਟਦੇ ਸਨ। ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਲਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਨਰਮ ਸੁਆਹ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ। ਹੋਰ ਹੇਠਾਂ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਤ ਇਸ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਸਨ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਧੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਉਸਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਾਈਨਿੰਗ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਚਮਕਦੇ ਮਹਾਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ,

ਉਸ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹਨ ਜੋ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਇੱਕ ਸਾਫ਼ ਭਵਿੱਖ।

ਬਾਲਕੋ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਥਾਂ 'ਤੇ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਤਲਾਅ 'ਤੇ ਗੱਡੀ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਪਰ ਆ ਗਏ। ਇਹ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ; ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਝੀਲ ਵਾਂਗ, ਉੱਡਦੀ ਸੁਆਹ ਵਾਲਾ ਤਲਾਅ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਥੋਂ, ਕੋਰਬਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਨਾਲ ਲਟਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਾਵਰ ਪਲਾਂਟਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਈ-ਟੈਂਸ਼ਨ ਲਾਈਨਾਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਲਾਈਨਾਂ ਬਿਜਲੀ ਨੂੰ ਪਾਵਰ ਗਰਿੱਡਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੱਕ। ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਭਿਆਨਕ, ਅਸਧਾਰਨ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇੱਕ ਕਾਰਕੁਨ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਕਰੀਅਰ ਵਿੱਚ, ਚੌਹਾਨ ਨੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਐਲ. ਰਾਜਗੋਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੋਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਲੈਂਕੋ, ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਥਰਮਲ ਪਾਵਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ (ਐਨਟੀਪੀਸੀ) ਅਤੇ ਹੋਰ ਦਿੱਗਜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚਿੰਤਾ ਬਾਲਕੋ ਹੈ - ਇੱਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਪਲਾਂਟ ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 2001 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨਿਯੰਤਰਣ ਅਤੇ 51 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਅਨਿਲ ਅਗਰਵਾਲ ਦੇ ਵੇਦਾਂਤ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਚੌਹਾਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਾਲਕੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਪਾਵਰ ਪਲਾਂਟ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਸਸਤੀ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਬੇਲਗਾਮ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਕਰਨਾ ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸੀ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ, ਜਿਸਦੀ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਲਕੋ ਵਿੱਚ 49 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਸੀ, ਇਹ ਪੁੱਛਦਾ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ - ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕੁਸ਼ਲ ਅਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵੇਚਿਆ ਗਿਆ - ਬਿਜਲੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਟਾਊਨਸ਼ਿਪਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਉਦਯੋਗਿਕ ਘਰਾਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲਕੋ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੋਵੇਗਾ,' ਚੌਹਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

23 ਸਤੰਬਰ 2009 ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਬਾਲਕੋ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਨਿਰਮਾਣ ਅਧੀਨ ਚਿਮਨੀ ਤੂਫ਼ਾਨ ਕਾਰਨ ਇਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਗਈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 25 ਮਜ਼ਦੂਰ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਮੀਡੀਆ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ (ਹਾਲਾਂਕਿ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ) ਗਿਆ। ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਮਨੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ 2015 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੋਰਬਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਮੀਡੀਆ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਰੇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਵਜੋਂ 5 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਰਕਮ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਚਿਮਨੀ ਸ਼ਾਇਦ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਜੰਗਲੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਸਥਾਨਕ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਿਮਨੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਦਾ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਲੋਕ ਅੱਗੇ ਵਧ ਗਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਮਾਮਲਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ, ਵੇਦਾਂਤਾ ਰਿਸੋਰਸਿਜ਼ ਪੀਐਲਸੀ ਨੂੰ ਅਨਿਲ ਅਗਰਵਾਲ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ

ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਕਾਲਜ ਛੱਡ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ 1976 ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ, ਅਗਰਵਾਲ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ। ਵੇਦਾਂਤਾ ਦੇ ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ, ਤਾਂਬਾ, ਜ਼ਿੰਕ, ਸੀਸਾ, ਲੋਹਾ, ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ। ਅਗਰਵਾਲ ਦਾ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਮੀਰ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਾਧਾ ਇੱਕ ਦੰਤਕਥਾ ਹੈ।

2014 ਦੇ ਇੱਕ ਦਸੰਬਰ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਪਟਨਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਅਨਿਲ ਅਗਰਵਾਲ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੰਬਈ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮਿਲਰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ, ਅਗਰਵਾਲ ਦੀ ਅਲਮਾ ਮੈਟਰ, ਲਗਭਗ ਹਰ ਕੋਈ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ, ਉਸ ਕੋਲ 2011 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਦੀ ਫੇਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਸੀ।

ਰਾਮਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਰਾਮ, ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦਾ ਅਤੇ ਮਿਲਰ ਸਕੂਲ ਦਾ ਇੱਕ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿੰਗੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਮੁੱਛਾਂ ਅਤੇ ਦਾਗ਼ੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਘੜੀ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਮਿਲਿਆ - ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ। ਇਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਡਾਇਲ 'ਤੇ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਦਾਂਤ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਧੀ, ਜੋ ਉਸੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਘੜੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਬੈਗ ਮਿਲਿਆ। 'ਇਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

ਮਿਲਰ ਸਕੂਲ ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦੀ ਪੁਰਾਣੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ, ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਸਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਨੂੰ ਹੁਣ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇਬੀਪਾਦ ਚੌਧਰੀ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਸਕੂਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ 11 ਅਗਸਤ 1942 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੌਰਾਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸੱਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ੌਕੀਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਬੁੱਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਮਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਮਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪੀਲੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਕਾਈ ਨਾਲ ਹਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਰਾਮਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਹ ਆਦਮੀ ਯਾਦ ਆਇਆ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੜੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। "ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਹੈ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

2011 ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੋਬਾਈਲ ਵੱਜਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੇਦਾਂਤ ਸਮੂਹ ਦੇ ਇੱਕ ਸੀਈਓ ਸਨ, ਜੋ ਮੁੰਬਈ ਤੋਂ ਫ਼ੋਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਰਾਮ ਉੱਥੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫ਼ੋਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਸੀਈਓ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ, ਅਨਿਲ ਅਗਰਵਾਲ, ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

‘ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਸਵਾਗਤ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਸਾਬਕਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਵਾਗਤ ਹੈ,’

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਅਗਰਵਾਲ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਪਟਨਾ ਪਹੁੰਚੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਚਾਰਟਰਡ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤਾ ਦੇ ਕਈ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਵੱਲ ਉਤਰੇ। 'ਮੈਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ,' ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਿਲਾਈ, ਪਰ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਪੀਤੀ।

'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ,' ਰਾਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਚਾਹ ਪੀਵਾਂਗਾ,' ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰੀ ਮਹਿਮਾਨਨਿਵਾਜ਼ੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੱਚ ਦੇ ਟੈਂਕ ਵਿੱਚ ਚਾਹ ਪਰੋਸੀ ਗਈ।

ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸਦੇ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਲਾਲੂ ਪ੍ਰਸਾਦ ਯਾਦਵ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਸਤੀ ਸੀ। ਲਾਲੂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵੀ, ਲਾਲੂ ਇੱਕ ਨੇਤਾ ਸਨ, ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਉਹੀ ਰਹੀ।

ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਦੀ ਅੱਧੀ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲੀ ਕਮੀਜ਼ ਅਤੇ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਨੇ ਰਵਾਇਤੀ ਮੋਜਰੀ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੋੜਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਵੀ ਸਾਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨੇ ਅਮੀਰ ਹੋਣਗੇ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਅਗਰਵਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਟੀਵੀ ਟੀਮ ਨੇ ਪੂਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਅਗਰਵਾਲ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਸੈਸ਼ਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ, ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਾਮਰਸ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਬੰਬਈ ਚਲਾ ਗਿਆ।

'ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਆਦਮੀ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ,' ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਇਹ ਮੇਰਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ,' ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਗਰਵਾਲ ਨੂੰ ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪਾਟਲੀਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪਟਨਾ ਦਾ ਇੱਕ ਗੁਆਂਢ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੁਰਾਤੱਤਵ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਭੇ ਹਨ।

ਰਾਜਾ ਰਾਮ, ਜੋ ਹੁਣ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਬਚਪਨ ਬਾਰੇ ਜੋ

ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਆਪਣੀ ਲਗਭਗ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੀ ਫੇਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਜੋੜਨ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਜਾਜ਼ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ, ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਸਾਰੀ ਲਾਗਤ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ, ਅਗਰਵਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਲਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਵੱਡੇ ਕਮਰਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਬਲਾਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ, ਕਈ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ, ਇੱਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਸਦੀ ਲਾਗਤ ਲਗਭਗ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਆਉਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਰਿਪੋਰਟ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਗਰਵਾਲ ਤੋਂ।

ਉਸ ਫੇਰੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਵੇਦਾਂਤਾ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਲਗਭਗ 1,300 ਘੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬੈਗਾਂ ਨਾਲ ਸਕੂਲ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਮੂਹ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੈਗ ਵੰਡੇ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਘੜੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਸਵੇਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਘੜੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

‘ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਲਕਾਤਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ, ਦੋ ਟਰੱਕਾਂ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਿਆਪਕ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ,’ ਸਕੂਲ ਦੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਆਪਕ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੁਮਾਰ ਸਿਨਹਾ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ‘ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਹ ਲੋਕ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਬਾਲੀਵੁੱਡ ਫਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲਿਆ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਅਸੀਂ ਫਿਲਮ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਫਿਲਮ ਹੋਵੇਗੀ।’

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੇਦਾਂਤਾ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮਾਈਨਿੰਗ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਹਮਲਾਵਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਛੇੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵੀਡੀਓਜ਼ ਨੂੰ ਇੰਟਰਨੈੱਟ 'ਤੇ ਅਤੇ ਟੀਵੀ ਚੈਨਲਾਂ 'ਤੇ ਸਪਾਂਸਰਡ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀਡੀਓਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਿਲਰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਜ਼ੂਅਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗਰਵਾਲ ਦੇ ਨਿਮਰ ਮੂਲ ਬਾਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਵੇਦਾਂਤਾ ਸਮੂਹ ਦੇ ਪ੍ਰਮੋਟਰ ਦੀ ਇਸ ਦਿਆਲਤਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਮਿਲਰ ਸਕੂਲ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। 600 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੂਰ, ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਨਯਾ ਰਾਏਪੁਰ (ਨਵਾਂ ਰਾਏਪੁਰ) ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਸਪਤਾਲ ਕੰਪਲੈਕਸ ਅਧੂਰਾ ਪਿਆ ਹੈ।

ਸੈਕਟਰ 36 ਵਿੱਚ ਸਟੀਲ ਦੇ ਫਰੇਮਾਂ ਅਤੇ ਨੰਗੀਆਂ ਕੰਕਰੀਟ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਕੁਝ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ 2015 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਗੇਟ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੇਰਾ ਪਛਾਣ ਪੱਤਰ ਆਪਣੇ ਸੀਨੀਅਰ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵੇਦਾਂਤ ਕੈਂਸਰ ਹਸਪਤਾਲ ਅਗਰਵਾਲ ਦੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਈਟ

'ਤੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਗਾਰਡ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਨਿਲ ਅਗਰਵਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਾਇਦਾਦ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।' ਸਤੰਬਰ 2014 ਵਿੱਚ, ਲੰਡਨ ਸਟਾਕ ਐਕਸਚੇਂਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵੇਦਾਂਤ ਸਮੂਹ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੇ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੀ 22,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।
‘ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਮਿਲੇਗਾ,’ ਗਾਰਡ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
ਉਸਦੀ ਤਨਖਾਹ ਕਿੰਨੀ ਸੀ?
ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 6,000 ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ।
ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਅਗਰਵਾਲ ਦੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ।

2015 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੁਪਹਿਰ, ਮੈਂ ਗੇਵਰਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵਿਕਾਸ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ-ਕਾਸਟ ਖਾਣ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਇਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋ ਸਾਥੀ ਇੱਕ ਖੜ੍ਹੀ ਨਾਲੀ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੁਰੇ, ਸੁੱਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੰਗ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹੇ। ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅੱਖ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਏਸ਼ੀਆ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ-ਕਾਸਟ ਕੋਲਾ ਖਾਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਡਾਇਨਾਮਾਈਟ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਠ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਖਾਣ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਦਰਜਨਾਂ ਟਰੱਕ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਖਾਣ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਅਸਥਾਈ ਸੜਕਾਂ ਸਨ, ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈਂਪ ਪੋਸਟਾਂ ਨਾਲ ਜਗਮਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅੰਦਰ ਉਹੀ ਹਨੇਰਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਖੁਦਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉੱਪਰਲੇ ਰੇਤਲੇ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਲੇ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚੇ, ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸੱਟ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਧੂੜ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਸੀ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਗਾਂਧੀ ਗਿਰੀ ਗੋਸਵਾਮੀ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਭੱਜਦੇ ਹੋਏ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੈਂਡਲ 'ਤੇ ਸਾਬਣ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਇੱਕ ਤੌਲੀਆ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ੇ ਕੱਪੜੇ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਬਾਲਟੀ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ, ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ, ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਕ੍ਰਿਕਟ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਨ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਦੋ ਦਿੱਗਜਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਸਨ।
ਉਨ੍ਹੀ ਸਾਲਾ ਗਾਂਧੀ ਗੋਸਵਾਮੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 50 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਆਪਣੇ ਮੌਜੂਦਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। 'ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਘਣਾ ਜੰਗਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਘਰ ਸਨ,' ਉਸਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਖਾਨ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।
ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਕੰਕਰੀਟ ਦੀਆਂ ਸਲੈਬਾਂ ਹਨ ਜੋ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੋਲੇ ਦਾ ਉਹ ਵੱਡਾ ਟੋਆ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜੋ ਅਸੀਂ ਹੁਣੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ।

ਕੋਲ ਇੰਡੀਆ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਖਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨੇਰਾ ਧੂੰਆਂ ਉੱਠ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਲਾ ਖਾਣ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਦਿੱਗਜ ਕੰਪਨੀ ਹੈ। 'ਇਹ ਧਮਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਹੈ,' ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੇ ਬੇਝਿਜਕ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਇਸਦੇ ਆਦੀ ਹਨ। 'ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੁਪਹਿਰ ਦੋ ਵਜੇ, ਧਮਾਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ।

ਗੋਸਵਾਮੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ 2014 ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘਰ ਬਦਲਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਨ ਹੋਰ ਫੈਲਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕਿਸਮਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ ਜੋ ਨਵੀਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਮਾਨ ਅਤੇ ਅਦਿੱਖ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਂਦੇ ਸਨ? ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ 2016 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਸਮੀਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਖਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਘਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸਨ।

‘ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਜਗਮਗਾ ਰਹੇ ਹਨ,’ ਮੇਰੇ ਵਕੀਲ ਦੋਸਤ ਸੁਦੀਪ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਬਾਇਲੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼, ਸੁਦੀਪ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਾਈਨਿੰਗ ਪੱਟੀ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀਕਰਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤੰਬਰ 2014 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ 214 ਕੋਲਾ ਬਲਾਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ - ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਿੰਦਲ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਬਲਾਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ - ਨੂੰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਇਸਨੇ ਸੁਦੀਪ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸੁਦੀਪ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਕੁਨ ਵਜੋਂ ਜੀਵਨ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੇਲਵੇ ਜ਼ੋਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਅਕਸਰ ਹਿੰਸਕ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇੱਕ ਰੇਲਵੇ ਜ਼ੋਨ ਵਧੇਰੇ ਨੌਕਰੀਆਂ, ਵਧੇਰੇ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਿਆਏਗਾ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਇੱਕ ਵਕੀਲ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫੋਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਭੂਮੀ ਦੀ ਬੇਸਮਝੀ ਨਾਲ ਖੁਦਾਈ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੰਕਟ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ, ਸੁਦੀਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਟਿੱਲਿਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਲੈਂਡਸਕੇਪ ਵਿੱਚ ਉੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਰੇਤਲੇ ਪੱਥਰ ਅਤੇ ਕੋਲੇ ਦੀਆਂ ਖਾਣਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਨਿਕਾਸ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਛੋਟੇ ਰੁੱਖ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਘਾਹ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਉੱਗ ਆਏ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਵਰ ਪਲਾਂਟਾਂ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਚਿਮਨੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਚਿੱਟੇ ਗੁਬਾਰਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ। ਪਲਾਂਟਾਂ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨਿਯੰਤਰਣ ਯੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 'ਉਹ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਧੱਕਦੇ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਦਯੋਗ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨਿਯੰਤਰਣ ਮਿਆਰਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਖਣਿਜ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੱਖੋਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਜੈਵ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕੇਂਦਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ

ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਅਤੇ ਕਾਰਕੁਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਪਰਵਾਹ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਜਨਤਕ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹਿੰਸਾ ਹੈ।

ਦੋਵੇਂ ਅੰਦੋਲਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਨਾਗਰਿਕ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫੰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ (ਐਨ.ਜੀ.ਓ.) ਦੁਆਰਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਰੋਧੀ ਯਤਨਾਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਛੋਟੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਲੇਬਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਲੋਕ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਦਰ ਨਾਲ ਸੁੰਗੜ ਰਹੇ ਹਨ।

2016 ਵਿੱਚ ਅਮੈਰੀਕਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਫਾਰ ਦ ਐਡਵਾਂਸਮੈਂਟ ਆਫ਼ ਸਾਇੰਸ ਵਿਖੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, 2013 ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕਾਰਨ ਹੋਈਆਂ ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਮੌਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੌਦਾਂ ਲੱਖ ਮੌਤਾਂ ਇਕੱਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ। ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹਵਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਹਾਈ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ, ਮਾੜੀ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਸਿਗਰਟਨੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਲਈ ਚੌਥਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੋਖਮ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਬਾਇਲੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਵੇ।

ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ 2013 ਅਤੇ 2015 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜੰਗਲਾਤ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ 5,081 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਲਗਭਗ 2,510 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਬਹੁਤ ਸੰਘਣੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਅਤੇ 2,254 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਰਮਿਆਨੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਹੁਣ ਗੈਰ-ਜੰਗਲਾਤ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ।

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ, ਮੈਂ ਹਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪਰਕਾਂ ਅਤੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਾਂ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੀਪੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਟਰੋ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਰਾਏ ਨਿਯੰਤਰਣ ਐਕਟ ਨੂੰ ਢਿੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮਾਰਚ 2014 ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਸੈਂਟਰਲ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਉੱਥੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਝੰਡਾ 60 ਫੁੱਟ ਚੌੜਾ ਅਤੇ 90 ਫੁੱਟ ਲੰਬਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉੱਚੇ ਮਸਤ ਉੱਤੇ ਲਹਿਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੱਠ 2,000-ਵਾਟ ਦੇ ਬਲਬ ਇਸਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਰਾਤ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਝੰਡਾ ਨਵੀਨ ਜਿੰਦਲ ਦੇ ਫਲੈਗ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਝੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਝੰਡੇ ਹੁਣ ਜਿੰਦਲ ਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

10

ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਬਾਨੀ ਲਈ ਇੱਕ ਘਰ

ਸੜਕ ਦੇ ਪਾਰ ਇੱਕ ਊਠ ਦੇ ਰੰਗ ਦੀ ਕੰਧ ਹੈ ਜੋ ਕਈ ਮੀਟਰ ਉੱਚੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵੱਡੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਗਰਿੱਲ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਫਰੇਮ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਗਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਹਰੇ ਭਰੇ ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਦੇਖਦੇ ਹੋ। ਬਾਹਰ ਸੁਆਹ ਰੰਗ ਦੇ ਸਫਾਰੀ ਸੂਟ ਵਿੱਚ ਕਈ ਨਿੱਜੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਡ ਹਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੁੱਤਾ ਇੱਕ ਪੱਟੇ 'ਤੇ ਹੈ। ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਸੰਤਰੀ ਚੌਕੀਆਂ 'ਤੇ, ਦੋ ਅਰਧ ਸੈਨਿਕ ਕਮਾਂਡੋ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਬੰਦੂਕਾਂ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਚੌਕੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਮੇਰੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਗਸ਼ਤ ਵਾਹਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਹਨ। ਕੁਝ ਮੀਟਰ ਅੱਗੇ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਆਦਮੀ ਹਨ। ਇੱਕ ਤੰਗ ਰਸਤਾ ਅਹਾਤੇ ਦੀਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਜਿੱਥੇ ਕੰਧ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿਗਰਟ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣੀ ਦੁਪਹਿਰ ਹੈ।

ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਟਾਵਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਊਰਜਾ-ਕੁਸ਼ਲ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੱਚ ਅਤੇ ਕੰਕਰੀਟ ਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਉੱਪਰ ਬਾਲਕੋਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸਲੀ ਪੌਦੇ ਲਟਕਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਬੋਗਨਵਿਲੀਆ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਬਾਲਕੋਨੀਆਂ, ਅਤੇ ਤਿਰਛੇ ਬੀਮ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕੱਚ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਸਿਰਾ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਜ਼ਾਕਿਰ, ਜੋ ਕਿ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੰਬਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ। 170 ਮੀਟਰ ਉੱਚਾ ਐਂਟੀਲੀਆ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ, ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਕੀਮਤ 1,50,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਵਾਧੂ-ਉੱਚੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਤਾਈ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਹਨ; ਇੱਕ ਮਿਆਰੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੱਠ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਉਸ ਦੁਪਹਿਰ ਐਂਟੀਲੀਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਸੈਲਾਨੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲੋਕ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ ਘਰ ਕੀ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਬਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਵਾਲਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲਗਭਗ 10,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਹਨ।

4,00,000 ਵਰਗ ਫੁੱਟ ਦੇ ਇਸ ਘਰ ਨੂੰ ਕਈ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਿਵਾਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸ਼ੋਭਾ ਡੇ, ਜੋ ਨਵੰਬਰ 2010 ਵਿੱਚ ਹਾਊਸ-ਵਾਰਮਿੰਗ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਗਏ ਅੱਸੀ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਹੈ। ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਸ਼ੇਖਰ ਕਪੂਰ ਨੂੰ ਡੇ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ, 'ਇਸ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਛੱਡਣਾ ਬਹੁਤ

ਵਧੀਆ ਹੈ।' ਉਸਦੀ ਸਿਨੇਮੈਟਿਕ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਕਪੂਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਅਰਥਪੂਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਰਸੇਲਜ਼ ਪੈਲੇਸ ਦਾ ਬਾਲਰੂਮ ਐਂਟੀਲੀਆ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਹਮਰੁਤਬਾ ਲਈ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। 'ਇੱਕ ਪਾਗਲ ਪਲ ਲਈ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਿੰਡਰੇਲਾ ਦੀ ਬਾਲ 'ਤੇ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਹਰ ਕੋਈ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਲੇਖਕ ਅਰੁੰਧਤੀ ਰਾਏ ਨੇ 2012 ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਇੱਕ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੰਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਐਂਟੀਲੀਆ ਕਿਉਂ ਕਹਿਣਾ ਚੁਣਿਆ। ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ: 'ਐਂਟਿਲਾ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਟਾਪੂਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਬੇਰੀਅਨ ਕਥਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਿਸਪਾਨੀਆ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਛੇ ਈਸਾਈ ਵਿਸੀਗੋਥਿਕ ਬਿਸ਼ਪ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਿਸ਼ੀਅਨ ਜਹਾਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਦਿਨਾਂ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਐਂਟੀਲੀਆ ਦੇ ਟਾਪੂਆਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਸਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ... ਆਪਣੇ ਟਾਵਰ ਨੂੰ ਐਂਟੀਲੀਆ ਕਹਿ ਕੇ, ਕੀ ਅੰਬਾਨੀ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਗੰਦਗੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧ ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸਫਲ ਵੱਖਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅੰਤਮ ਕਾਰਜ ਹੈ? ਮੱਧ ਅਤੇ ਉੱਚ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਹੋਣਾ?'

ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਅਸਹਿਜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਸੇ ਨਾਲ ਇਨਕਲਾਬ ਬਣਦੇ ਹਨ,' ਸਾਥੀ ਅਰਬਪਤੀ ਰਤਨ ਟਾਟਾ ਨੇ ਮਈ 2011 ਵਿੱਚ ਲੰਡਨ ਦੇ ਟਾਈਮਜ਼ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਇੱਕ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ। 'ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ... ਜੇਕਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਦੌਲਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭਣ ਲਈ ਵੰਡਣ।'

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਮੀਡੀਆ ਐਂਟੀਲੀਆ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਟਾਟਾ ਸਮੂਹ ਨੇ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ: 'ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਬਾਨੀ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗਲਤ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਟਾਟਾ ਦੀਆਂ ਦੌਲਤ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਹ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ।'

ਐਂਟੀਲੀਆ ਤੋਂ ਸੜਕ ਦੇ ਪਾਰ ਛੋਟੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਤਾਰ ਹੈ, ਹਰ ਇੱਕ ਸੌ ਵਰਗ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਵੇਚਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਰੈੱਡ ਅਤੇ ਖੰਡ, ਤੀਜੀ ਨੇ ਦੋ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਇੱਕ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ ਸਟੋਰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਏਟੀਐਮ ਹੈ। ਏਟੀਐਮ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਖਰੀ ਦੁਕਾਨ, ਇਸਦੇ ਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ੇ ਰੰਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਬਾਨੀ ਦੇ ਲੋਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਿਛਲੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ 4 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ

ਆਦਮੀ ਜੋ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਲਈ 1 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮਿਲੇ। ਸਬਜ਼ੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਹੁਣ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਘਰ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਵੇਚਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ - ਘੱਟੋ ਘੱਟ, ਉਹ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸੜਕ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਵੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅੰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਕੁਮਾਰ ਮੰਗਲਮ ਬਿਰਲਾ ਵਰਗੇ ਅਰਬਪਤੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਹਨ।

ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵਪਾਰੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ 3 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, 'ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਵਜੋਂ 5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰੱਖੇ ਹਨ।' ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਮਿਲੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਅਣਕਿਆਸੀ ਦੌਲਤ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ।

ਐਂਟੀਲੀਆ, ਜਿੱਥੇ ਲਗਭਗ 500 ਲੋਕ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਕੰਟੀਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਦੁਕਾਨ ਮਾਲਕਾਂ ਲਈ ਸਿੱਧਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅੰਬਾਨੀ ਦੇ ਸਟਾਫ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਪੈਕੇਟ ਬਰੈੱਡ ਜਾਂ ਖੰਡ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

"ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਂਦੇ ਹਨ," ਉਹ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਸਮਾਨ ਵੱਲ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। "ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਟੀਨ ਤੋਂ ਕੋਈ ਰੋਟੀ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ।"

ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਂਟੀਲੀਆ ਨੇ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਧੂ ਵਿਕਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸੈਲਾਨੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੋਤਲ, ਜਾਂ ਹਵਾਦਾਰ ਪੀਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਗਗਨਚੁੰਬੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਦੇਖਣ ਲਈ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕਸਰਤ ਔਖੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਐਂਟੀਲੀਆ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਕੋਈ ਵੀ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਦੇਖ ਸਕੋ।

2002 ਵਿੱਚ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਕਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ 150 ਕੁੱਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਵੀਹ ਲੋਕ ਹਨ। ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸ਼ਾਇਦ ਚਾਲੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੁੱਤੇ ਹਨ।' ਮੈਂ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਪੱਟੇ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰ ਬਾਗ਼, ਇੱਕ ਸਵੀਮਿੰਗ ਪੂਲ, ਇੱਕ ਸਿਨੇਮਾ ਹਾਲ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਐਂਟੀਲੀਆ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਰਡ ਜਾਂ ਸਟਾਫ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਅੰਬਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਜੋ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਨੰਤ ਹੈ, ਜੋ ਮੁਕੇਸ਼ ਅਤੇ ਨੀਤਾ ਅੰਬਾਨੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਸੀ - 2016 ਤੱਕ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੇ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾਟਕੀ ਕਮੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਕਦੇ-ਕਦੇ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸੈਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ, ਜੁੜਵਾਂ ਈਸ਼ਾ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼, ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਕਈ ਵਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਚਾ ਅਨਿਲ ਅੰਬਾਨੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਭੱਜਦੇ ਹੋਏ ਆਉਂਦੇ ਹਨ,

ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਜਦੋਂ ਅੰਬਾਨੀ ਬੱਚੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 7 ਦਸੰਬਰ 2013 ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਰਿਲਾਇੰਸ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇੱਕ ਕਾਲਾ ਐਸਟਨ ਮਾਰਟਿਨ ਰੈਪਿਡ ਦੇਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਐਂਟੀਲੀਆ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੋ ਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੀਡੀਆ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਆਕਾਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਇਸਨੂੰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਵੈੱਬਸਾਈਟਾਂ ਤੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਚੈਨਲਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਦਸੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਰਿਲਾਇੰਸ ਦੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਡਰਾਈਵਰ, ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾ ਬੰਸੀਲਾਲ ਜੋਸ਼ੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਹੀਏ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਦੋ SUV ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਾਦਸੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਦਸੇ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਹੁਣ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਬਾਨੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਫਿਰ ਵੀ, ਸਮੂਹ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ, ਸਵਾਲ ਅਜੇ ਵੀ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਪੁਜਾਰੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਬੁਰੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਐਂਟੀਲੀਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਬੇਸਮੈਂਟ ਤੋਂ ਦਸ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਫੁੱਟ ਹੇਠਾਂ ਖੁਦਾਈ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਛੇ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ,' ਉਹ ਅੱਗੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਬਾਰੇ ਅਫਵਾਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ ਉਸ ਪਲਾਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਨਾਥ ਆਸ਼ਰਮ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਸੱਠ ਮੁਸਲਿਮ ਬੱਚੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਵਕਫ਼ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ। ਹਰ ਸਵੇਰ, ਉਹ ਇੱਕ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਨੇੜਲੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸਲਾਮੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜ਼ਮੀਨ, ਨਕਦੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਦ ਵਕਫ਼ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਕਫ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ, 1954 ਦਾ ਵਕਫ਼ ਐਕਟ, ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਕਫ਼ ਬੋਰਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

"ਅਨਾਥ ਆਸ਼ਰਮ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਕਬਰਸਤਾਨ ਸੀ," ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਬਰਸਤਾਨ ਅਤੇ ਵਕਫ਼ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਨਾਥ ਆਸ਼ਰਮ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਘਰ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਗਈ? ਇਸ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਲਦੇ ਹਨ - ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡਾਂ, ਅਦਾਲਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਾਲੀਆ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵਿੱਚ।"

ਅਲਟਾਮਾਉਂਟ ਰੋਡ 'ਤੇ 4,532 ਵਰਗ ਮੀਟਰ ਦੇ ਪਲਾਟ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਐਂਟੀਲੀਆ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ - ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਜੋ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਮਿੱਲਾਂ ਅਤੇ ਅਫੀਮ ਨਿਰਯਾਤ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੰਦਰਗਾਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਇੱਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਪਲਾਟ ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਨਿਵਾਸੀ ਦਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਸਰ ਕਰਿਮਭੋਏ ਇਬਰਾਹਿਮ ਇੱਕ ਇਸਮਾਈਲੀ ਦਾਊਦੀ ਬੋਹਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਜਨਮ 1840 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਤੱਟ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ ਉਸਨੂੰ ਹਮਲਾਵਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਅਤੇ ਸ਼ੰਘਾਈ ਨੂੰ ਅਫੀਮ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਮਿੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ, ਇਬਰਾਹਿਮ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਬੰਬਈ, ਕਲਕੱਤਾ, ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ, ਸ਼ੰਘਾਈ, ਕੋਬੇ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਤਰ ਸਨ।

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ 1910 ਵਿੱਚ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨੂੰ ਬੈਰੋਨੇਟਸੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ, ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ। ਉਪਲਬਧ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 1894 ਵਿੱਚ, ਇਬਰਾਹਿਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਅਨਾਥਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕਰਿਮਭੋਏ ਇਬਰਾਹਿਮ ਖੋਜਾ ਅਨਾਥ ਆਸ਼ਰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਲਟਾਮਾਉਂਟ ਰੋਡ 'ਤੇ ਪਲਾਟ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੁਆਰਾ ਦਾਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਪਲਾਟ ਸੰਬੰਧੀ ਤੱਥਾਂ 'ਤੇ ਵਿਵਾਦ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸਨੇ ਐਂਟੀਲੀਆ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ ਨੂੰ 2002 ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਕਾਰਡ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਜਾਇਦਾਦ ਕਰਿਮਭੋਏ ਇਬਰਾਹਿਮ ਖੋਜਾ ਅਨਾਥ ਆਸ਼ਰਮ ਟਰੱਸਟ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸੀ। ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਟਰੱਸਟ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ।

ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮੁੱਦਾ ਹੈ: ਜੇਕਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਭਲਾਈ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਜ ਦੇ ਵਕਫ਼ ਬੋਰਡ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਿੱਜੀ ਟਰੱਸਟ ਦੇ ਅਧੀਨ।

ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮਾਮਲਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਖਾਸ ਟਰੱਸਟ ਅਤੇ ਤੀਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਸਮਾਈਲੀ ਦਾਊਦੀ ਬੋਹਰਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਦਾਨ ਸਨ, ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਕਫ਼ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਜੋਂ ਗਿਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਅਦਾਲਤੀ ਮਾਮਲਾ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਵਕਫ਼ ਬੋਰਡ ਨੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੋਹਰਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਟਰੱਸਟਾਂ ਨੂੰ ਵਕਫ਼ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਵਕਫ਼ ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸੀਈਓ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੂਚੀ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਐਂਟੀਲੀਆ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ ਨੇ ਟਰੱਸਟ ਤੋਂ 21 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਪਲਾਟ ਖਰੀਦ ਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਕਮ ਤੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੱਚੀ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਅੰਬਾਨੀ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਵਕਫ਼ ਬੋਰਡ ਨੂੰ 16 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾਨ ਵਜੋਂ ਅਦਾ

ਕੀਤੇ, ਇੱਕ ਅਖੌਤੀ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ। ਇਸ ਜਾਇਦਾਦ ਬਾਰੇ ਮਾਮਲਾ ਵਕਫ਼ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਬੰਬੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚਕਾਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਤੱਕ ਵੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤੰਬਰ 2015 ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਇੱਕ ਐਕਸ਼ਨ ਟੇਕਨ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ, ਵਕਫ਼ ਬੋਰਡ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੌਦਾ ਰੱਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਜੱਜ ਏ.ਟੀ.ਏ.ਕੇ. ਸ਼ੇਖ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 2007 ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਸੌਦੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜ਼ਮੀਨ ਵਕਫ਼ ਬੋਰਡ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।' ਵਕਫ਼ ਬੋਰਡ ਦੇ ਨਿਯਮ 32 (2) ਜੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਵੇਲੇ, ਬੋਰਡ ਨੂੰ 2/3 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤੇ ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਾਸ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਰੱਦ ਹੈ। ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਕੋਈ ਅੰਤਿਮ ਬੰਦੋਬਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੇਂਦਰੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਸਟੈਂਡ ਲਿਆ। ਸਕੱਤਰ ਨੇ 1 ਦਸੰਬਰ 2010 ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ: 'ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਲਟਾਮਾਉਂਟ ਰੋਡ 'ਤੇ 4532 ਵਰਗ ਮੀਟਰ ਦੀ ਵਕਫ਼ ਜਾਇਦਾਦ ਐਂਟੀਲੀਆ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ ਨੂੰ ਵੇਚੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਵਕਫ਼ ਐਕਟ 1995 ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਨਿਯਮ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਨਾਥ ਆਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਉੱਥੇ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਕਫ਼ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿੱਤੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਚ ਲਈ ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂਚ ਬਿਊਰੋ ਨੂੰ ਭੇਜਣ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।' ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧਿਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ।

'ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਕਿਵੇਂ ਉਡਾ ਸਕਦੇ ਹਨ,' ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਆਸ਼ੀਸ਼ ਜੋਸ਼ੀ ਨੇ 25 ਅਕਤੂਬਰ 2010 ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ।

ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਕੇਸ 'ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਜੋਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਟੈਂਡ ਲੈਣ ਲਈ ਪੀੜਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਣਪਛਾਤੀ ਪੋਸਟਿੰਗ 'ਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ 2015 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬੇਘਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਆਸਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜੋਸ਼ੀ ਕੋਲ ਹੁਣ ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਦੇ ਰਿਲਾਇੰਸ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਰਿਲਾਇੰਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ - ਸਿਰਹਾਣੇ, ਬਿਜਲੀ, ਮੋਬਾਈਲ ਨੈੱਟਵਰਕ ਜਾਂ ਪੈਟਰੋ ਕੈਮੀਕਲ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ ਇਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਅਫਵਾਹਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰਿਲਾਇੰਸ ਸਮੂਹ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰਤ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਰਿਲਾਇੰਸ ਸਮੂਹ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਉਭਾਰ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਅੰਬਾਨੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸੇ ਹਨ, ਭਾਰਤ

ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕੇਸ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮੁਕੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਨਿਲ ਅੰਬਾਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦਿੱਗਜਾਂ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 2002 ਦੇ ਗੁਜਰਾਤ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਕਲੰਕ ਤੋਂ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਦੀ ਛਵੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅੰਬਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਬਿਲਕੁਲ ਹਿੰਦੂ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ ਕੈਂਪ ਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੋਦੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਰੋਧੀ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫੋਟੋ 2005 ਵਿੱਚ ਮਾਸਕੋ ਵਿੱਚ ਰਿਲਾਇੰਸ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਜੈੱਟ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਸੀ।

ਅੰਬਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਕੰਪਨੀ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਵੇਗੀ।

ਐਂਟੀਲੀਆ ਦੀ ਉਸਾਰੀ 2008 ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰਕਿਨਸ+ਵਿਲ, ਇੱਕ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਫਰਮ, ਜਿਸਨੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਨੂੰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਨੇ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੀ ਲੀਟਨ ਹੋਲਡਿੰਗਜ਼ ਮੁੱਖ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਟਾਵਰ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਹੋਰ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

2008 ਦਾ ਸਾਲ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਭਾਈ-ਭਤੀਜਾਵਾਦ ਅਤੇ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਅਰਬਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਛਵੀ ਇੱਕ ਅਯੋਗ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਦੀ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਕਾਮ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ 122 ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਯੂਨੀਫਾਈਡ ਐਕਸੈਸ ਸਰਵਿਸ ਲਾਇਸੈਂਸਾਂ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 2G ਲਾਇਸੈਂਸਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

2010 ਤੱਕ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਐਂਟੀਲੀਆ ਕਬਜ਼ੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੈਗ ਦੀ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ 2G ਰੇਡੀਓ ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਘੁਟਾਲੇ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਨੁਕਸਾਨ 1,76,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ - ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਰਕਮ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ ਜਾਂਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਇੱਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨਿਲ ਅੰਬਾਨੀ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਦੇ ਵੱਖ ਹੋਏ ਛੋਟੇ ਭਰਾ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਅਠਾਰਾਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸੀ ਵਿੰਡ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਐਂਟੀਲੀਆ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।

ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਜੂਨ 2005 ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਅਨਿਲ ਨੂੰ ਟੈਲੀਕਾਮ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਕੇਸ਼ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਸ ਕੋਲ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੂਹ ਦੀ CDMA (ਕੋਡ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਮਲਟੀਪਲ ਐਕਸੈਸ) ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ GSM (ਗਲੋਬਲ ਸਿਸਟਮ

ਫਾਰ ਮੋਬਾਈਲ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨਜ਼) ਰਾਹੀਂ ਮੋਬਾਈਲ ਟੈਲੀਫੋਨੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਹਮਲਾਵਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਨਿਲ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਕਰਾਸ ਓਨਰਸ਼ਿਪ ਵਿਰੁੱਧ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਈਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੌਕਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ 2G ਘੁਟਾਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰ ਸੀ।

2010 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ 2G ਟੈਲੀਕਾਮ ਘੁਟਾਲੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਮ-ਟਾਈਮ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਜਨਤਕ ਗੁੱਸਾ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਸੱਚੀ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਮੋੜ ਲਵੇਗਾ। ਪਰ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤੱਕ ਨਾ ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਸੀ।

23 ਮਈ 2010 ਨੂੰ, ਅੰਬਾਨੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਗੈਰ-ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਮੁਕੇਸ਼ ਟੈਲੀਕਾਮ, ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਨਿਲ ਪੈਟਰੋਕੈਮੀਕਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਿ ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਦੀ ਰਿਲਾਇੰਸ ਇੰਡਸਟਰੀਜ਼ ਲਿਮਟਿਡ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

24 ਮਈ 2010 ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਵਿਭਾਗ ਨੇ 4G ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਅਲਾਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਨਿਲਾਮੀ ਸਾਈਟ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਬ੍ਰਾਡਬੈਂਡ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਦਿੱਗਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਊਰਜਾ ਅਤੇ ਸਰੋਤ ਮੁੰਬਈ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੇ ਵਿੱਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤੇ।

ਇੱਕ ਅਪਵਾਦ ਸੀ: ਇੱਕ ਘੱਟ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਤਾ, ਇਨਫੋਟੈੱਲ ਬ੍ਰਾਡਬੈਂਡ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ, ਜਿਸਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਿਰਫ਼ 18,00,000 ਰੁਪਏ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗਾਹਕ ਸੀ।

ਇਨਫੋਟੈੱਲ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਮੋਟਰ ਮਹਿੰਦਰ ਨਾਹਟਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਟੈਲੀਕਾਮ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰੀ ਲਾਇਸੈਂਸ ਫੀਸ ਵਿੱਚ ਡਿਫਾਲਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬੇਫਿਕਰ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਬੋਲੀ ਖਤਮ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਇਨਫੋਟੈੱਲ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲਾਇਸੈਂਸ ਲਈ 12,847.77 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਭਾਰੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਟਰਨਓਵਰ ਦਾ 71,000 ਗੁਣਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ - ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਜਾਣਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰਕਮ ਕਿਵੇਂ ਅਦਾ ਕਰੇਗਾ।

ਬੋਲੀ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, 11 ਜੂਨ 2010 ਨੂੰ, ਇਨਫੋਟੈੱਲ ਨੂੰ ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਦੇ ਆਰਆਈਐਲ ਸਮੂਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਆਰਆਈਐਲ ਨੇ ਬ੍ਰਾਡਬੈਂਡ ਸੈਕਟਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਐਂਟਰੀ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਹਲਚਲ ਮਚ ਗਈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਸਮੂਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪਿਛਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਐਂਟਰੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨਿਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਆਡਿਟ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਟੈਂਡਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕਈ ਖਾਮੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਲਈ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬੈਂਕ ਗਰੰਟੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਿਤ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਵੀ

ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ 4ਜੀ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਮਹਿੰਦਰ ਨਾਹਟਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲੈਕਚਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੀਏਜੀ, ਸੀਵੀਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿੱਤੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ, ਆਰਆਈਐਲ ਕੈਗ ਦੀ ਇਸ ਮੰਗ 'ਤੇ ਵੀ ਲੜ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਗੋਦਾਵਰੀ ਬੇਸਿਨਾਂ ਤੋਂ ਤੇਲ ਅਤੇ ਗੈਸ ਕੱਢਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਰੇ ਰਿਕਾਰਡ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ। ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਗੈਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰਆਈਐਲ ਨੂੰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੱਢਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੋਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਫਰਮ ਆਉਟਪੁੱਟ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, 8 ਸਤੰਬਰ 2011 ਨੂੰ, ਕੈਗ ਨੇ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਰਆਈਐਲ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਵਾਦ ਅਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਅੰਬਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿੰਤਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਘਰ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਛੋਹਾਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰ-ਵਾਰਮਿੰਗ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਐਂਟੀਲੀਆ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹਾਈ-ਟੈਂਸ਼ਨ ਪਾਵਰ ਲਾਈਨਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਨੇੜੇ ਦੇ ਅਮਰੀਕੀ ਕੌਂਸਲੇਟ ਤੋਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬੈਕਅੱਪ ਵਜੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਗਲੋਬਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਿੱਗਜ ਕੈਟਰਪਿਲਰ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਬੈਕਅੱਪ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹੋਰ ਪਰਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ FG ਵਿਲਸਨ ਡੀਜ਼ਲ ਜਨਰੇਟਰ ਲਗਾਏ। ਇਹ ਚਾਰ-ਪਰਤਾਂ ਵਾਲਾ ਪਾਵਰ ਸਪਲਾਈ ਬੈਕਅੱਪ ਸਿਸਟਮ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮੀਡੀਆ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨੀਤਾ ਅੰਬਾਨੀ 6 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਮਤ ਦੇ ਜਾਪਾਨੀ ਬ੍ਰਾਂਡ ਨੋਰੀਟੇਕ ਦੇ 25,000 ਚਾਈਨਾਵੇਅਰ ਕਰੌਕਰੀ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਗਈ ਸੀ। ਹਾਊਸ-ਵਾਰਮਿੰਗ ਪਾਰਟੀ 25 ਨਵੰਬਰ 2010 ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ। ਡੇ ਦੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਐਲਾਨ ਸੀ: 'ਉਸ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਨੋਰਾਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਮੁਕੇਸ਼ ਅਤੇ ਨੀਤਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ - ਪੂਰਬ, ਪੱਛਮ, ਉੱਤਰ, ਦੱਖਣ ਦੇ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਮਾਲਕ ਹਨ।' ਇਹ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ, ਐਂਟੀਲੀਆ ਭਾਰਤ ਦੇ 'ਹੂ ਇਜ਼ ਹੂ'ਜ਼ ਸ਼ੋਅ ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਆਈਕਨ ਸਚਿਨ ਤੇਂਦੁਲਕਰ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੈਚਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸੌਵਾਂ ਸੈਂਕੜਾ ਲਗਾਇਆ, ਤਾਂ ਅੰਬਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਾਲੀਵੁੱਡ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਿਤਾਰੇ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਿਨ, ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ ਜੋੜੀ ਅਬੂ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਸੰਦੀਪ ਖੋਸਲਾ ਲਈ ਇੱਕ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੈਸ਼ਨ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿੱਚ 25 ਸਾਲ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਰੈਂਪ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨੀਤਾ ਅੰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਅਦਾਕਾਰ ਅਮਿਤਾਭ ਬੱਚਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਇਸ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਦਰਅਸਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹਰੀ ਰੁਤਬੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਬਣਾਇਆ। ਮੋਦੀ ਦਾ ਕਰੀਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਨਮੂਨਾ ਹੈ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ - ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜਿਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਮੋਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।

16 ਮਈ 2014 ਨੂੰ, ਇੱਕ ਚੋਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਹ ਕਰੋੜ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੋਟ ਪਾਈ ਸੀ, ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਨੇ ਭਾਜਪਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸਦੀ ਅਗਵਾਈ ਉਸਦੇ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਕਿ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰ ਮੋਦੀ ਦੀ ਗੁਜਰਾਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਸੀ - ਇੱਕ ਵਾਰ 2002 ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਰੋਧੀ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਨੀਰੋ ਵਜੋਂ, ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ 2002 ਦੇ ਅਕਸ਼ਰਧਾਮ ਅੱਤਵਾਦੀ ਹਮਲੇ 'ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ 'ਦਿਮਾਗੀ ਸੋਚ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨ' ਲਈ - ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੋਟਰਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਗੁਜਰਾਤ ਦੰਗਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਅਕਸ਼ਰਧਾਮ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫਸਾਇਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ, ਮੋਦੀ ਨੇ ਖੁਦ ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਸੀ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ 2014 ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਐਲਾਨੇ ਗਏ ਸਨ।

ਫਿਰ ਵੀ, ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਬਹੁਮਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਮੋਦੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਸੀ।

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 1,400 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ, ਵੱਡੀ ਵਪਾਰਕ ਖ਼ਬਰ ਅਡਾਨੀ ਪੋਰਟਸ ਐਂਡ ਸਪੈਸ਼ਲ ਇਕਨਾਮਿਕ ਜ਼ੋਨ ਲਿਮਟਿਡ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਤੱਟ 'ਤੇ ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਧਾਮਰਾ ਬੰਦਰਗਾਹ ਨੂੰ 5,500 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣੇ, ਟਾਟਾ ਅਤੇ ਲਾਰਸਨ ਐਂਡ ਟੂਬਰੋ, ਜੋ ਕਿ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸਨ, ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬੰਦਰਗਾਹ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੇਤਾ ਸਨ। ਗੌਤਮ ਅਡਾਨੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਗੁਜਰਾਤ-ਅਧਾਰਤ ਅਡਾਨੀ ਸਮੂਹ ਲਈ, ਇਹ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਮੋਦੀ ਦੇ ਦਹਾਕੇ-ਲੰਬੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਇੱਕ ਚਕਰਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਣਨੀਤਕ ਸਫਲਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਡਾਨੀ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇੱਕ ਚਾਰਟਰਡ ਜਹਾਜ਼ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੋਦੀ ਨੇ 2014 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਉੱਚ-ਡੈਸੀਬਲ, ਮਹਿੰਗੇ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੋਦੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਡਾਨੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਧ ਗਈ। ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਅਡਾਨੀ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ੇਅਰ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਟਾਕ ਐਕਸਚੇਂਜ ਵਿੱਚ ਲਾਭ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਮੂਲੀ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੋਦੀ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਾਰਤੀ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਡਾਨੀ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦੇ ਬਿੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 5,468 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਬਾਹਰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ। ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ਼ ਰੈਵੇਨਿਊ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ (DRI) ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਅਡਾਨੀ ਸਮੂਹ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਟ੍ਰਾਂਸਮਿਸ਼ਨ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਲਈ 9,048.8 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਚੀਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਤੋਂ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਕੀਮਤ ਸਿਰਫ 3,580.8 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀ ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ 5,468 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਫਰਕ ਅਡਾਨੀ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਦੁਬਈ ਰਾਹੀਂ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਦੇ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਸ਼ਾਂਤੀਲਾਲ ਅਡਾਨੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਜਨ ਇਨਫਰਾ ਹੋਲਡਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। DRI ਨੇ ਬੇਦਾਗ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅਡਾਨੀ ਸਮੂਹ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਮੋਦੀ ਨਾਲ ਸਮੂਹ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬਦਲਾ ਸੀ।
ਕਾਲੇ ਧਨ 'ਤੇ ਐੱਸਆਈਟੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ - ਇਤਫਾਕਨ, ਇਹ ਮੋਦੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਐਲਾਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਨੀਤੀਗਤ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ - ਅਡਾਨੀ ਕੇਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਕਮ ਦਾ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਲਗਭਗ 15,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਅਡਾਨੀ ਦੀ ਮੋਦੀ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੌਰਿਆਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਡਾਨੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ 'ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੋਦੀ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਐਂਟੀਲੀਆ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਥਾਨਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਘਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਆਏ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੰਬਾਨੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ 25 ਅਕਤੂਬਰ 2014 ਨੂੰ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਐਚਐਨ ਰਿਲਾਇੰਸ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੰਬਈ ਗਏ ਸਨ। ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ, ਮੋਦੀ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਲਾਸਟਿਕ ਸਰਜਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉੱਨਤ ਡਾਕਟਰੀ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਸਨ - ਹਿੰਦੂ ਸੱਜੇ ਪੱਖੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਬਿਆਨ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਮੁਕੇਸ਼ ਅੰਬਾਨੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੀਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਟੇਜ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।

ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਵਧਦਾ ਰੌਲਾ - ਜੋ ਮੋਦੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਸੀ - ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। 2010 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਕਈ ਭਾਰਤੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ 2G ਘੁਟਾਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਕਈ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਗਲਤੀ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਕਈ ਵੱਡੇ ਭਾਰਤੀ

ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣਿਆਂ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ।

2011 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਨੇਤਾ ਅੰਨਾ ਹਜ਼ਾਰੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੋੜ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਸੀ।

ਸੀਬੀਆਈ ਨੇ 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 2011 ਨੂੰ 2ਜੀ ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਘੁਟਾਲੇ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਇੰਡੀਆ ਗੇਟ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਇੱਕ ਗੰਦੇ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਕਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਜਨਾਂ ਪੱਤਰਕਾਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਵਧੀਆ ਵਕੀਲ ਵੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਮੰਗਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਵੱਕਿਲਾਂ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਭਾਰੀ ਫੀਸਾਂ ਲਈ। ਤੁਸੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਜਾਂ ਅਰਬਪਤੀ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਮਿਲਾਏ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਮਹਿੰਗੇ ਪਰਫਿਊਮ ਅਤੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ ਕੱਪੜੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਨ। ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਯੂਪੀਏ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਸੀਬੀਆਈ, ਇਨਫੋਰਸਮੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਵਿਭਾਗ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ, ਟੈਕਸ ਹੈਵਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਭੇਜਣ ਅਤੇ 2ਜੀ ਘੁਟਾਲੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੋਰ ਸ਼ੱਕੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮਹੀਨੇ ਬੀਤਦੇ ਗਏ, ਯੂਪੀਏ ਸਰਕਾਰ ਬੇਕਾਬੂ ਸਾਬਤ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਸੀਬੀਆਈ ਉੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਕਥਿਤ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਕਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ, ਇਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਦਰਸ਼ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟਸ ਘੁਟਾਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਜੰਗੀ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਸਿਵਲ ਸੇਵਕਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਜਨਰਲਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ 2010 ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰਮੰਡਲ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਥਿਤ ਬੇਨਿਯਮੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਈਨਿੰਗ ਪੱਟੀ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਲਾ ਖਾਣਾਂ ਦੀ ਅਨਿਯਮਿਤ ਵੰਡ ਵੀ ਜਾਂਚ ਅਧੀਨ ਸੀ - ਇੱਕ ਕੈਗ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਕਥਿਤ ਨੁਕਸਾਨ 2G ਘੁਟਾਲੇ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ 1,86,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਫਿਰ, 3 ਦਸੰਬਰ 2012 ਨੂੰ, ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿਨਹਾ ਨੇ ਸੀਬੀਆਈ ਮੁਖੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ - "ਉਦਯੋਗ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ" - ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਬਿਊਰੋ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਟਾਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਜਾਂਚ, ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਜਾਂ ਪੱਖ ਦੇ ਕਰਨਗੇ।' ਸਿਨਹਾ ਨੇ ਆਈਜ਼ੈਕ ਨਿਊਟਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਦੂਰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦਿੱਗਜਾਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਕੰਮ 'ਤੇ ਵੀ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਸਿਨਹਾ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਤੱਕ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਯੋਗ ਸੀ ਅਤੇ ਭੜਕੀਲੇ ਹਵਾਲੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਬਹਾਦਰ ਐਲਾਨਾਂ ਦਾ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ

ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਮੱਧ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹੀਰੋ ਵਜੋਂ ਉਭਰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਕੁਝ ਮੀਡੀਆ ਹਾਊਸਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਸਿਨਹਾ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਏਜੰਸੀ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂਚ ਅਧੀਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਲਈ ਮਨਪਸੰਦ ਕਾਲ ਬਣ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸੀਬੀਆਈ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਿਨਹਾ ਦੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਡ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਲੌਗਬੁੱਕ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਲੌਗ 2014 ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਮੈਂ ਆਦਰਸ਼ ਘੁਟਾਲੇ 'ਤੇ ਸੀਬੀਆਈ ਦੀਆਂ ਅਧਿਕਾਰਤ ਫਾਈਲਾਂ ਵੀ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ 2014 ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸਿਨਹਾ ਨੂੰ 2G ਘੁਟਾਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਉਸਦੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ 'ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ' ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, 2 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ, ਉਹ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ।

ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ, ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸੀਬੀਆਈ ਮੁਖੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਖੇਡਾਂ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁੱਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਨਹਾ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਕਈ ਗੈਰ-ਨਿਆਇਕ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਮੋਦੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ? ਜਾਂਚ ਅਧੀਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਮਿਤ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜੋ ਮੋਦੀ ਦੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸਹਾਇਕ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ 2014 ਦੀ ਚੋਣ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਜਪਾ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਮੋਦੀ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਣਗੇ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਿਨਹਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਹੁਣ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਹੈ। ਖੁਫੀਆ ਏਜੰਸੀਆਂ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਸਮੀ ਅਧਿਐਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਾਲੇ ਧਨ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਸਿਰਫ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਵੀ। ਫਿਰ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਵਾਂਗ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ; ਭਾਜਪਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮਕਾਜ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਾਲੇ ਧਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਮਾਰਚ 2014 ਵਿੱਚ ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਮੀਡੀਆ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ 2014 ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਲਗਭਗ 30,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਨਗੇ। ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਕੁੱਲ 2,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਰਚ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸੀ। ਭਾਜਪਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਹਰ ਦੂਜੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਖਰਚ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ।

ਉਹ ਅੰਕੜੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ? ਭਾਜਪਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ 714 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ

ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ 516 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ। ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਕੁ ਕਾਰਕੁਨ ਹੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਸਨ। ਨਾ ਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋਹਰੇ ਅੰਕੜਿਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਬੂਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਲਈ 50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਜਦੋਂ ਕਿ ਵੱਡੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ 70 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸੀਮਾ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ। ਕੁਝ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਪੈਸੇ ਵੀ ਦੇਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ ਹਰ ਵੋਟਰ 'ਤੇ ਨਕਦੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੁਫ਼ਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਹਾਊਸ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਚੋਣ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਨਕਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਐਲਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰਕਪੂਰਨ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਨਾਲੋਂ ਕਾਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਆਓ ਐਂਟੀਲੀਆ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੇਰੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੇ ਵਾਪਸ ਚੱਲੀਏ। ਲਗਭਗ 5 ਵਜੇ ਹਨ। ਕਰਮਚਾਰੀ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਛੋਟੇ ਧਾਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਿੱਜੀ SUV ਜਾਂ ਸ਼ਟਲ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜਲੇ ਬੱਸ ਅੱਡਿਆਂ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਣਗੇ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਡ ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਨੇੜਿਓਂ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਜ਼ਾਕਿਰ ਸਿਗਰਟ ਪੀਣ ਲਈ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁੰਬਈ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚਮਕਦਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਕਿ ਐਂਟੀਲੀਆ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਮਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਮੁੰਬਈ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਪਨਾਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਚਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਮਾੜੇ-ਮੋਟੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਫਟੇ-ਪੁਰਾਣੇ ਬੈਕਪੈਕਾਂ ਨਾਲ, ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੁਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਹਨ, ਜਾਂ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਸੈਲਾਨੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਮੂਹ ਕੰਪਾਊਂਡ ਦੀਵਾਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਸਲਾਮੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਫੌਜੀ ਕਾਲਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਫੁੱਟਪਾਥ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੌਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਕੰਧ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: 'ਕਿਆ ਸੀ—ਹੈ, ਪੂਰਾ ਦਿਖਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ।' ਕੀ (ਘਟਨਾ), ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੀ ਚੀਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ।

ਉਪਸੰਹਾਰ

ਤਿਹਾੜ ਜੇਲ੍ਹ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ 13,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੈਦੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ 6,250 ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਔਸਤਨ 10,000 ਤੋਂ ਵੱਧ, ਜਾਂ ਲਗਭਗ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਕੈਦੀ ਹਨ - ਭਾਰਤ ਦੀ ਹੌਲੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਪੀੜਤ - ਅਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਬੇਕਸੂਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਕਾਤਲਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਾਜ ਲਈ ਉਤਪੀੜਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਤੱਕ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਤੱਕ, ਤਿਹਾੜ ਜੇਲ੍ਹ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਸੂਖਮ ਸੰਸਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਉਦਾਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਜੋਂ ਉਭਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਬੈਰੋਮੀਟਰ ਵੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤਿਹਾੜ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਅਧਿਐਨ ਜਾਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅੰਕੜੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਿਹਾੜ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ, ਓਨੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਹੈ।

ਸਹਾਰਾ ਇੰਡੀਆ ਸਮੂਹ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸੁਬਰਤ ਰਾਏ, ਫਰਵਰੀ 2016 ਵਿੱਚ ਤਿਹਾੜ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ। ਰਾਏ ਦੀ ਕੁੱਲ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਕਈ ਸਾਥੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਸਹਾਰਾ ਚੇਅਰਮੈਨ ਦਾ ਵੀ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਿਮਰ ਮੂਲ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਏ 28 ਫਰਵਰੀ 2014 ਤੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ 24,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੇ ਪ੍ਰਚੂਨ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਪਰਾਧਿਕ ਜਾਂਚ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿਮ ਦੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ; ਅਤੇ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਹਨ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਇਹ ਲੋਕਤੰਤਰੀਕਰਨ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਤਿਹਾੜ ਦੇ ਕੈਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ: ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਪਾਰਕ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ ਕਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਲੱਖਾਂ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਦੇਵਤੇ, ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ।

ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੀ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਜੈਲਲਿਤਾ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਗੁਆਂਢੀ ਕਰਨਾਟਕ ਦੀ ਇੱਕ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤਲਬ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 27 ਸਤੰਬਰ 2014 ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੌਜੂਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਅਯੋਗ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਈ 2015 ਵਿੱਚ, ਕਰਨਾਟਕ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ।

ਉਸਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਲਾਲੂ ਪ੍ਰਸਾਦ ਯਾਦਵ, ਜੋ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਂਚੀ ਦੀ ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ ਕੇਂਦਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਬਿਤਾਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਤੋਂ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਸ਼ੋਕ ਚਵਾਨ ਨੂੰ ਨਵੰਬਰ 2010 ਵਿੱਚ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਆਦਰਸ਼ ਘੁਟਾਲੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਮਾਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਈ ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੰਡੀਆ ਗੇਟ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਅਦਾਲਤੀ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ 2G ਘੁਟਾਲੇ ਵਿੱਚ ਕਥਿਤ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਜੋਂ ਉਭਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ, ਇਸਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਹੈਂਗਓਵਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਿਹਾ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ 1970 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪਲ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਲਗਭਗ ਤੈਅ ਸੀ ਕਿ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਕਰੀਅਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਭਾਰਤ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪਰਿਪੱਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਈ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਾਨੂੰਨ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਖੋਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੱਖ ਹੈ ਸੂਚਨਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ, 2005। ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜਨਾਂ ਕਾਰਕੁੰਨ ਇਸ ਐਕਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਅਤੇ ਵ੍ਹਿਸਲ-ਬਲੋਅਰਜ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਦੇ ਸਵੈ-ਇੱਛਤ ਸਮੂਹ ਰਾਜ ਨੂੰ ਘੇਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸਹਿਮਤੀ ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਪਰਿਪੱਕ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

2011 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਉਤਾਰਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਾਪਤੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਸਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਫੰਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇਗੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਅਜੇ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਿਨ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਅਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਫੰਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਜਗਤ ਤੋਂ ਕਾਲੇ ਧਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰ ਹਨ, ਜੋ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮਾਸ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕ ਲਈ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਰੋਸ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਭੋਜਨ ਲੜੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਹੈ।

ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਅਸਲੀਅਤਾਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਹਨ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਘੁਟਾਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਲੋਕ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਕਿ ਇਹ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਪੜਾਅ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ, ਵਿਚੋਲੇ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਿਡਾਰੀ ਘੁਟਾਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਰੀਅਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਵਿਚੋਲੇ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰ, ਅਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਦੇ ਚੁਸਤ ਤਰੀਕੇ। ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਘੁਟਾਲੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਗਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ 'ਤੇ ਪਏ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਗੱਠਜੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਢਹਿਣ ਤੱਕ, ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 2002 ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਰੋਧੀ ਕਤਲੇਆਮ ਤੱਕ, ਮਾਸ ਰੱਖਣ ਲਈ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚੌਕਸੀ ਸਮੂਹਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਹਾਨ ਅਕਾਦਮਿਕ ਮੁੱਲ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ, ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਦੋਲਨ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗੜਬੜ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਦੇ ਹਨ - ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਰਬਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਇਸਦੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਹੀਣ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਸਲੀਬ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਜੋ ਇਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰੇ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ। ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਇੱਕ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਾਜ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

1 ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ 2010 ਵਿੱਚ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਇੱਕ ਜੱਜ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ,
ਜਸਟਿਸ ਵੀ.ਵੀ. ਰਾਓ। ਕਈ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਐਨ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ
ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੰਬਿਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਸਵੀਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਇੱਥੇ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ: ਥੋਰਾਟ
ਰਿਪੋਰਟ:
http://www.mha.nic.in/hindi/sites/upload_files/mhahindi/files/pdf/criminal_justic
e_system.pdf; 2014 ਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਰਿਪੋਰਟ:
http://lawcommissionofindia.nic.in/reports/Report_No.245.pdf
2 ਅਨਿਰੁਧ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, 'ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰਾਜ'
ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ: ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਸੰਸਥਾਵਾਂ', ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਧਿਐਨ
ਵਿਕਾਸ, ਭਾਗ 46, ਨੰ. 1, 2011, ਪੰਨੇ 98–117।

ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ

ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਭਾਵਨਾ ਇਹਨਾਂ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੁਮਨਾਮ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੰਭਾਵੀ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਮਾਸਿਕ ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਾਰਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਭਰੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸੰਭਵ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਾਈ ਡੀਪ ਥ੍ਰੋਟਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸੌਂਪੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਨਜਿੱਠੇ ਗਏ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰੀਵ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰ ਸਕਾਂ।

ਅਣਗਿਣਤ ਅਜਨਬੀਆਂ ਨੇ ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਆਟੋ-ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਾਲਕ, ਪਾਰਕਿੰਗ ਅਟੈਂਡੈਂਟ, ਮੂੰਗਫਲੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ, ਘੁੰਮਣਘੇਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, MNC ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ, ਸੁਪਨਮਈ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕੋਲ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦੇਸ਼ੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ 'ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਿੜਚਿੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਸਹੀ ਦਾਅਵਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਤਾਰ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪਾ ਲੈਣਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਯਾਦ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਇਹ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਫਲੈਚਰ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਲਾਅ ਐਂਡ ਡਿਪਲੋਮੇਸੀ (ਮੈਡੀਫੋਰਡ, ਮੈਸੇਚਿਉਸੇਟਸ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ) ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਆਪਣੇ 360-ਡਿਗਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਸਹਿਪਾਠੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਢਾਂਚੇ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਡੇਬੋਰਾ ਵੈਂਸਲੋ ਨਟਰ, ਜੋ ਕਿ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿੱਘੀ ਦਿਲ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੈ, ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਫਲੈਚਰ ਨਾਲ ਜੁੜਾਂ। ਡੀਨ ਨਟਰ ਹਰ ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਖੋਜਕਰਤਾ ਸਰੋਜ ਰੱਥ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਕਾਪੀਆਂ ਅਤੇ ਨੋਟਸ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ। ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੋ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ - ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਮੁਲਾਂਕਣ - ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੈਂ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਸਮੱਗਰੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦਗਾਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਰੋਜ ਇੱਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ,

ਵਕੀਲ ਸੁਦੀਪ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਵਾਇਆ; ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ, ਅਨਿਲ ਅਗਰਵਾਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਟਲ ਦਾ ਬਿੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਦਿੱਤਾ; ਅਤੇ ਕੋਰਬਾ ਵਿੱਚ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਚੌਹਾਨ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੁਆਹ ਦੇ ਤਲਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੈਰ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤ ਆਪਣੇ ਗੰਦੇ ਭੇਦ ਸਟੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੁੰਬਈ ਉਤਰਦਾ ਸੀ, ਜ਼ਾਕਿਰ ਅਹਿਮਦ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ, ਪ੍ਰੇਮ ਸ਼ੁਕਲਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਲੰਮੀਆਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਦਿਨ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਦੇ ਦੋ ਸਿਖਰਾਂ 'ਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਤਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਪਰਾਧਿਕ ਅੰਡਰਵਰਲਡ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਵਪਾਰਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਰਾਕੇਸ਼ ਮਾਰੀਆ ਅਤੇ ਮਹੇਸ਼ ਨਾਇਰ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਸੂਚੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਧੰਨਵਾਦ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਹਿਲੇ ਸੰਪਾਦਕ, ਜੌਨ ਦਿਆਲ, ਨੇ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਅਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸੱਚਾਈਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਖਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਉੱਤਮ ਸੰਪਾਦਕਾਂ - ਐਮ.ਜੇ. ਅਕਬਰ, ਨਿਖਿਲ ਲਕਸ਼ਮਣ, ਗੌਤਮ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਆਰ. ਜਗਨਨਾਥਨ, ਅਯਾਜ਼ ਮੇਮਨ, ਵਿਨੇ ਕਾਮਤ, ਆਰਤੀ ਆਰ. ਜੇਰਥ, ਸੀਮਾ ਮੁਸਤਫਾ, ਸ਼ੇਖਰ ਭਾਟੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ, ਜੈਦੀਪ ਬੋਸ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬੌਸ ਸੀ। ਸਵਰਗੀ ਅਰਿੰਦਮ ਸੇਨਗੁਪਤਾ, ਦਿਵਾਕਰ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਿਊਰੋ ਅਤੇ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਅਤੇ ਇਕਨਾਮਿਕ ਟਾਈਮਜ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਤਿੱਖਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦ ਹਿੰਦੂ ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸਤੰਬਰ 2015 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਐਨ. ਰਾਮ, ਮੁਕੁੰਦ ਪਦਮਨਾਭਨ, ਮਾਲਿਨੀ ਪਾਰਥਸਾਰਥੀ, ਐਨ. ਰਵੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹਿਯੋਗੀ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸੰਸਥਾ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਦਰਜਨਾਂ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਲੰਬੀ, ਲੰਬੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ।

ਬਸ਼ਰਤ ਪੀਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ, ਜੋਨਾਥਨ ਸ਼ੈਨਿਨ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਵਿਨੋਦ ਕੇ. ਜੋਸ ਦਾ ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਡੀ.ਸੀ. ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਸਹਿਪਾਠੀ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਗੇਰੀ ਸਮਿਥ, ਅਤੇ ਸਟਾਈਲ ਮੈਟਰਸ ਦੀ ਟੀਮ - ਰੌਬਰਟ ਮਰੇ, ਸੁਜ਼ੈਨ ਮਰੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸਟੋਫ਼ ਲੇਰੋਏ - ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਬਚਪਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤ ਹਨ ਜੋ ਮੇਰੇ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਸਾਥੀ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਬਾਈਜੂ ਸੁਕੁਮਾਰਨ, ਸੋਨੀ ਸੋਮਰਾਜਨ, ਸੀਜੋ ਥਾਮਸ, ਸ਼ਿਆਮ ਕੁਮਾਰ, ਰੌਬਿਨ ਪੀ.ਆਰ., ਉੱਲੇਖ ਐਨ.ਪੀ., ਅਰੁਣ ਐਸ., ਰਾਜੇਸ਼ ਉਨੀ ਅਤੇ ਲੀਜੋ ਸਟੀਫਨ ਚਾਕੋ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਮੇਰੇ ਅਲਮਾ ਮੈਟਰ, ਸੈਨਿਕ ਸਕੂਲ ਕਜ਼ਾਕੂਟਮ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਅਤੀਤ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਪੱਤਰਕਾਰ ਦੋਸਤ ਅਨਿਰੁੱਧ ਬਹਿਲ, ਪਰੰਜੌਏ ਗੁਹਾ ਠਾਕੁਰਤਾ, ਕੇ.ਐਨ. ਅਸ਼ੋਕ, ਜਯੰਤ ਜੈਕਬ, ਜਿਗੀਸ਼ ਏ.ਐਮ., ਡੀ. ਧਨਸੁਮੋਧ, ਸੁਧੀ ਰੰਜਨ ਸੇਨ, ਗੌਤਮ ਦੱਤ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ; ਅਤੇ ਅਨੀਸਾ ਦਰਾਬੂ, ਰਾਜੀਵ ਜੈਨ, ਰਿਆਸ ਕੋਮੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਸਮੇਤ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ, ਮਾਹਰ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਲਾਭ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਡਾ. ਗਿਆਨੇਂਦਰ ਬਡਗਾਈਅਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਜੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੁਣਾਤਮਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ।

ਪੀ.ਐਨ. ਸ਼ਾਨਵਾਸ, ਮੇਰਾ ਸਕੂਲ ਦਾ ਸਾਥੀ, ਇੱਕ ਸਫਲ ਉੱਦਮੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਮੈਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ-ਨਿਪਟਾਰਾ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।

ਜਿਸ ਪਲ ਤੋਂ ਸੰਕਲਪ ਨੋਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਮੇਰੇ ਏਜੰਟ ਗਿਲਨ ਏਟਕੇਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰੂਤੀ ਦੇਬੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਹਰ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੋਰਸ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਮੈਂ ਹਾਰਪਰਕੋਲਿਨਜ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਇੰਡੀਆ, ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਕਾਰਤਿਕਾ ਵੀ.ਕੇ. ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਣੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਜੀਤਾ ਜੀ.ਐਸ. ਦਾ ਵੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਬਣਤਰ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ। ਖਰੜੇ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਸਕਰਣ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸ਼ਾਮਿਆ ਦਾਸਗੁਪਤਾ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਮੇਰੇ ਵਿਲੱਖਣ ਬਚਪਨ, ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਤੀਬਰ ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਕੇ.ਐਮ. ਜੋਸਫ਼ ਅਤੇ ਅੰਨਾਮਾ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੈਨੂੰ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਬੋਰਡਿੰਗ ਸਕੂਲ ਭੇਜਿਆ; ਮੇਰੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ - ਜੋਏ, ਸਿਬੀ ਅਤੇ ਸੋਜੀ - ਨੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਰੀਖਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਤਿੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸਾਡੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਪਰਿਵਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰਿਆ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਾਥੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਧੀ, ਸੁਪ੍ਰੀਆ, ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਿਲਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੁਪ੍ਰੀਆ, ਉਸਦੇ ਕਈ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਆ ਅਤੇ ਸੁਪ੍ਰੀਆ ਨੇ ਆਮ ਅਤੇ ਅਨਿਯਮਿਤ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੇਰੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ, ਡੌਲੀ ਸੋਲੋਮਨ, ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਸਮਰਥਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਥੰਮ੍ਹ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਰਿਪੋਰਟਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਜਨਗਣਨਾ ਰੋਸਟਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਦਿਲ ਚਮਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੈਰਾਨ ਰਹਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਰਹਾਂਗਾ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਆਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਭੁੱਖਾ ਜਾਂ ਡਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦਾ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

***** ਅੰਤ *****

ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ

'ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਲਿੰਕਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਲਿਖੋ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਲੇਖ ਕਾਰਨ FDI ਵਧਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ ਹੈ।' ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਬੁਲਾਰਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮੋਬਾਈਲ ਨੈੱਟਵਰਕਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਲਾਇਸੈਂਸ ਅਤੇ ਰੇਡੀਓ ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧਿਕ ਜਾਂਚ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਅਤੇ ਅਰਬ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 3,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਮੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ: 'ਬੌਸ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜੋ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਹਨ - ਕਾਰ, ਘਰ, ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।' ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ, ਫਿਰ ਸੜਕ ਦੇ ਪਾਰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਬੰਗਲੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। 'ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ?' ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਮੇਰੇ ਬੌਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਾ ਸਮਝੋ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।'

www.AFeastOfVultures.com

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ

ਜੋਸੀ ਜੋਸਫ਼ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਜਾਂਚ ਪੱਤਰਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਨਤਕ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੀਤੀਗਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀਗਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਜਾਂਚ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਘੁਟਾਲਾ, ਨੇਵਲ ਵਾਰ ਰੂਮ ਲੀਕ ਕੇਸ, ਰਾਸ਼ਟਰਮੰਡਲ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ, 2ਜੀ ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਘੁਟਾਲੇ ਵਰਗੇ ਹਾਲੀਆ ਘੁਟਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਫੈਸਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਭਾਈ-ਭਤੀਜਾਵਾਦ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਟੀਆ ਟਰੱਸਟ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 2010 ਦਾ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰਿਪੋਰਟਰ ਚੁਣਿਆ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਕੂਪਸ ਅਤੇ ਖੁਲਾਸਿਆਂ ਲਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘੁਟਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਨਾਮ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।' ਜੁਲਾਈ 2013 ਵਿੱਚ, ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਰਾਮਨਾਥ ਗੋਇਨਕਾ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰਟ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਸਾਲ ਦਾ ਪੱਤਰਕਾਰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜੋਸਫ਼ ਅਗਸਤ 2015 ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਮਿਡ ਡੇ, ਦ ਏਸ਼ੀਅਨ ਏਜ, ਦ ਬਲਿਟਜ਼, ਰੈਡਿਫ ਡਾਟ ਕਾਮ, ਇੰਡੀਆ ਅਬਰੌਡ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਦ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੰਪਾਦਕ ਹੈ।

ਜੋਸਫ਼ ਨੇ ਟਫਟਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਫਲੈਚਰ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਲਾਅ ਐਂਡ ਡਿਪਲੋਮੇਸੀ ਤੋਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੇਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਗਣਿਤ ਵਿੱਚ ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਪ੍ਰਿਆ ਅਤੇ ਧੀ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੁਪ੍ਰੀਆ ਅਤੇ www.josyjoseph.in 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ

ਟਵਿੱਟਰ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੋ
http://twitter.com/HarperCollinsIN
ਸਾਡੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਪੋਸਟਾਂ ਲੱਭਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਫੇਸਬੁੱਕ 'ਤੇ ਪਸੰਦ ਕਰੋ
ਦੋਸਤ
http://www.facebook.com/HarperCollinsIndia
ਇੰਸਟਾਗ੍ਰਾਮ 'ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਫੋਟੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਲੋ ਕਰੋ
http://instagram.com/harpercollinsindia/
ਟਮਬਲਰ 'ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।
http://www.tumblr.com/blog/harpercollinsindia

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 2016 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ
ਹਾਰਪਰਕੋਲਿਨਜ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਇੰਡੀਆ
ਕਾਪੀਰਾਈਟ © ਜੋਸੀ ਜੋਸਫ਼ 2016
ਪੀ-ਆਈਐਸਬੀਐਨ: 978-93-5029-751-3
Epub ਐਡੀਸ਼ਨ © ਅਗਸਤ 2016 E-ISBN: 978-93-5029-752-0
2 4 6 8 10 9 7 5 3 1
ਜੋਸੀ ਜੋਸਫ਼ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣੇ ਜਾਣ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਰਾਏ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਨ ਅਤੇ
ਤੱਥ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ
ਸਮਾਨ.
ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਐਕਟ, 1957 ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ। ਲੋੜੀਂਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੁਆਰਾ
ਫੀਸਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਗੈਰ-ਨਿਵੇਕਲਾ, ਗੈਰ-ਤਬਾਦਲਾਯੋਗ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ
ਅਤੇ ਇਸ ਈ-ਬੁੱਕ ਦੇ ਟੈਕਸਟ ਨੂੰ ਸਕ੍ਰੀਨ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹੋ। ਇਸ ਟੈਕਸਟ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ
ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਡਾਊਨਲੋਡ ਕੀਤਾ, ਡੀਕੰਪਾਈਲ ਕੀਤਾ, ਰਿਵਰਸ-
ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ
ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਟੋਰੇਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਟੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਿਸੇ ਵੀ
ਵਿੱਚ
ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਭਾਵੇਂ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਕੈਨੀਕਲ, ਹੁਣ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਜਾਂ
ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਰਪਰਕੋਲਿਨਸ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਤੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਗਈ
ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਇੰਡੀਆ।
ਕਵਰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ: ਸੌਰਵ ਦਾਸ
www.harpercollins.co.in
ਹਾਰਪਰਕੋਲਿਨਜ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼
ਏ-75, ਸੈਕਟਰ 57, ਨੋਇਡਾ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ 201301, ਭਾਰਤ
1 ਲੰਡਨ ਬ੍ਰਿਜ ਸਟ੍ਰੀਟ, ਲੰਡਨ, SE1 9GF, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ
ਹੇਜ਼ਲਟਨ ਲੇਨਜ਼, 55 ਐਵੇਨਿਊ ਰੋਡ, ਸੂਟ 2900, ਟੋਰਾਂਟੋ, ਓਨਟਾਰੀਓ M5R 3L2
ਅਤੇ 1995 ਮਾਰਖਮ ਰੋਡ, ਸਕਾਰਬੋਰੋ, ਓਨਟਾਰੀਓ M1B 5M8, ਕੈਨੇਡਾ
25 ਰਾਈਡ ਰੋਡ, ਪਿਮਬਲ, ਸਿਡਨੀ, ਐਨਐਸਡਬਲਯੂ 2073, ਆਸਟਰੇਲੀਆ
195 ਬ੍ਰੌਡਵੇ, ਨਿਊਯਾਰਕ, NY 10007, ਅਮਰੀਕਾ

ਵਿਸ਼ਾ - ਸੂਚੀ

ਸਿਰਲੇਖ ਪੰਨਾ

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
ਦ ਮਿਡਲਮੈਨ
1. ਮਿਸਟਰ ਫਿਕਸ-ਇਟ ਡਾਊਨ ਦ ਸਟ੍ਰੀਟ
2. ਦ ਮਾਈਟੀ ਟਾਈਪਿਸਟ
3. ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲਾ
4. ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ
ਭਾਗ ਦੋ
ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ
5. ਅਸਮਾਨ ਲਈ ਲੜਾਈ
6. ਇੱਕ ਕਤਲ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਿਗਿਆਨ
7. ਫਲਾਈ-ਬਾਈ-ਮਾਈਟ ਆਪਰੇਟਰ
ਭਾਗ ਤਿੰਨ
ਵੱਡੀ ਲੀਗ
8. ਖੇਡ ਦੇ ਮਾਸਟਰ
9. ਅਸਧਾਰਨ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਲੀਗ
10. ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਬਾਨੀ ਲਈ ਇੱਕ ਘਰ
ਉਪਸੰਹਾਰ
ਨੋਟਸ
ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ
ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ
ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ
ਕਾਪੀਰਾਈਟ